

ԴԻՎԱՆ
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

I

116

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

СВОД
АРМЯНСКИХ НАДПИСЕЙ

ВЫПУСК

I

ГОРОДИЩЕ АНИ

СОСТАВИЛ
И. А. ОРБЕЛИ

CORPUS INSCRIPTIONUM
ARMENICARUM

LIBER

I

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1966

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԴԻՎԱՆ
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ՊՐԱԿ

I

ԱՆԻ ԲԱՂԱԲ

ԿԱԶՄԵՑ
Հ. Ա. ՕՐԲԵԼԻ

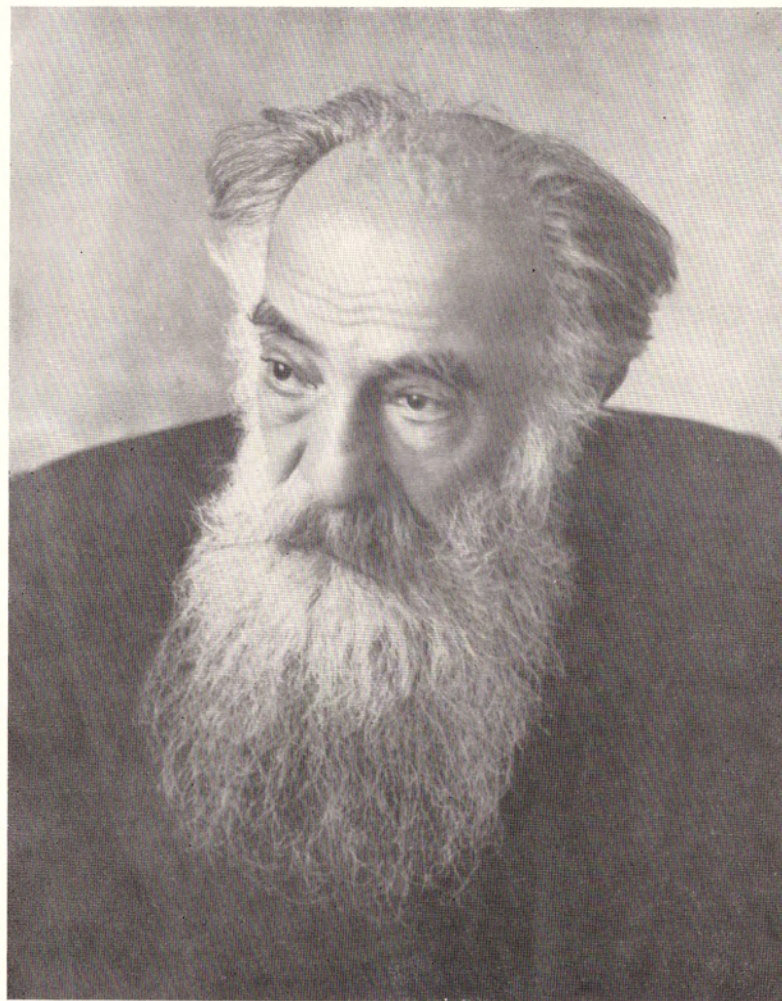
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐԻ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1966

ԱՅՍ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ԱՐԳՅՈՒՆՔ Է Հ. Ա. ՕՐԲԵԼՈՒ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔՈՒՄ
ԿԱՏԱՐԱՅ ԵՐԿԱՐԱՍԵՎ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ:
ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻՆ ԶՈՒԳՆԹԱՅ ՀԱՄՆԵՄԱՏԵԼ, ԱՏՈՒԳԵԼ
ԵՎ ՀԱՎԱՔԵԼ Է ԱՎԵՐԱՆՆԵՐԻ ՊԱՏԵՐԻՆ ԵՎ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՎՐԱ
ՀԱՅՏՆԱՐԵՐՎԱՄ 200-ԻՑ ԱՎԵԼԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ:

Խմբագրական կոլեկտիվ
ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Ք. Ն., ԲԱՐԿՈՒՊԱՐՅԱՆ Ս. Գ.,
ՂԱՅՆՈՒՄՅԱՆ Կ. Գ.

Պրակտիկ խմբագրիչ
Ս. Գ. ԲԱՐԿՈՒՊԱՐՅԱՆԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԻՄՍԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Շիրակի վիտարմանագրությունները» դասընթացի ներածական դասախոսությունը՝
կարգացված Մ. Պետրոսյանի համալսարանում
1914 թ. սեպտեմբերի 6-ին¹

Պարզ պատկերացնելու համար այն առանձնահատուկ կարևորությունը, որ ներկայացնում է հնագիտական հուշարձանների ուսումնասիրությունը հին հայկական և վրացական պատմիչների երկերի հետ միասին, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ մի քանի հաճախման կետեր: Հայկական և վրացական հին պատմագրությունը բավականին հարուստ է, սակայն մեզ հասած հայ և վրացի բոլոր պատմիչները, բացառությամբ մեկ հայ հեղինակի, որի գործերից միայն մի քանի պատասխիկներ են պահպանվել, և երկու վրացի հեղինակների՝ կրոնավորներ են: Այս հանգամանքը բավականաչափ բնորոշում է նրանց նախապատվությունների շրջանակները. շատ մեծ ուշադրություն դարձնելով եկեղեցական հարցերին, կրթման ամբողջ գլուխները նվիրելով դավանարանական վեճերի շարադրմանը և եկեղեցական յուրանունների սրույններին, մեծ սիրով նշելով այն ամենը, ինչ վերաբերում է եկեղեցական շինարարությանը՝ այդ հեղինակները, չնչին բացառությամբ, խուսափում են աշխարհիկ ամեն ինչից և, հասկանալի է, չեն տալիս իրական կյանքի և կենցաղային իրադրության ոչ մի պատկերացում: Ռազմական պատմության համար նրանց ընձեռած առատ նյութն անգամ շատ կողմնով սխեմատիկ բնույթ է կրում, զարմյալ կտրված կենդանի իրադրությունից: Ճիշտ է, անբասրի մանրակրկիտ ու բծախեղի բնագոտությունը, այնուամենայնիվ, կարող է առ և արդեն սկսում է առ և որոշ նյութ, սակայն այդ հանապարհով հայտնաբերած տվյալները նույնպես կարող են հասկանալի դառնալ միայն նյութական հուշարձանների հետ առնչվելով: Որոշ իմաստով նույնը կարելի է ասել և վրացական պատմիչների մասին:

Այդ բոլորի հետևանքով Հայաստանի կյանքի առավել հետաքրքրական կողմը՝ ժողովրդի կյանքը, ոչ միայն ընտանեկան կենցաղը, կանկարասին, քաղաքային բարեկարգությունը, այլև, նույնիսկ միջնադարյան հայ քաղաքի հասարակական կառուցվածքը մնում էին միանգամայն անհայտ, քանի զեռ չէին ուսումնասիրվել վիտարմանագրությունները, հնագիտական հուշարձանների այն առաջին տեսակը, որը պատմագիտական արդյուրների շարքը մտավ շնորհիվ Մ. Բրուսելի և Գ. Ալիշանի:

Բանն այն է, որ գրական հուշարձաններից բացի, Հայաստանում մեր արժանագրության տակ ունենալ շատ արքատ ձևագրական նյութեր գրատուների ձեռով և ավելի փոքրափվ

¹ Հ. Օրբելին ժառանգել էր սույն դասախոսությունը վերամշակել և զարմնել «Գիվանի» ընդհանուր ներածություն. «Գիվանի» ու մանր խառնվածքներ: Տպագրության հերթի նախնական վեճակում և անփոփոխ կերպով:

արթիվային փաստաթղթեր, այն էլ ոչ շրջանի՝ XVII—XVIII դարերի: Առանձնահատուկ տեղ են զբաղում Կիլիկյան Հայաստանի և այսպես կոչված՝ Փոքր Հայքի մի քանի տասնյակ հրովարտակները: Մենացած ամբողջ նյութը՝ բազմափորական հրովարտակները, կարողիկուսական կոնգրեսները, զանազան հրամանագրերն ու որոշումները, նվիրատվական փաստագրերը, պայմանագրերը, կալվածագրերը և այլն, կամ չեն հասել մեզ, կամ հասել են ոչ թե ձեռագրերի ձևով, այլ իրիք բաքերի վրա փորագրված արձանագրություններ:

Այդ արձանագրությունները փորագրվում էին մայրաքաղաքների վրա, տանարների և այլ հասարակական ու անհատական կառույցների պատերին, սահմանաբաժան կորողների վրա և այլն:

Առավել հարուստ ու բազմազան արձանագրություններ են պահպանվել տաճարների պատերին, այստեղ կարելի է գտնել և՛ ընդարձակ վավերագրեր, և՛ մի տասնյակ բառերից կազմված, կարճառոտ հիշատակագրություններ:

Եկեղեցական շենքերի պատերին փորագրված արձանագրությունները մեծ մասամբ պաշտոնական վավերագրեր են հուշարձանի կառուցման, հավատացյալների նվիրատվությունների, վանքի շնորհված արտոնությունների, զանազան տնային օրինակահացումների, պայմանագրերի մասին և այլն: Համարյա միշտ երանք կազմված են՝ պահպանելով հայտնի բանաձևը և համեմատաբար հազվագեղ են շարվոնից շնդվում: Հենց այդ իմաստով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում միանգամայն անձնական բնույթի այն փոքրաթիվ արձանագրությունները, որոնք կազմվել են յուր և յուրայինների համար ու այդ պատճառով ազատ են շարվոնից, այդպիսին է իշխան Սահմադիների արձանագրությունը Մրենում:

1. թվ: 26 ի տեղեկակալու թի Նուաուս զանին ևս Մահմադին որդի (Ասեռեաց գ) Նեցի գիթազուարանիս (տ)նդի(ս) գլբուն ի լիբառաշրէ որդո Շահնաշի հալու ընչ(ից իմ)ոց ի վաղելումն ինձ և որդ
2. ոց իմոց, ամ շահնաուս ար(ա)յցէ լուխեանս մամանակաց: (ի թվ) 21-ե լաշ-խարհակալու թի Ազադա զանին ևս Մամսին, որ պարսնի նստոց ու զարապսա զկաբ գաս այդև և զգրս
3. խոս, որ կոչի որբալու թի զնեցի գամէն մեկ լուր տիրուէն, և լիմ մտաց զուժ առանց վարդգուսի ձեցի ու հիմն ձգեցի զարապասիս ու զբախ (ա)խս ի (ժ) տարին կատարեցի, ամ շահնավոր արասցէ պարուն Մահմադիներն որդից ի լուրիք, ու խարճ, որ եղաւ զարապասիս: Խ: Ռ: Դուխաս զանհիսն՝

Հայաստանի և Վրաստանի արտաքին պատմության, մասնավորապես ռազմական պատմության համար վիճաբանական տվյալները այնքան էլ հարուստ չեն: Եւ զվավերությամբ կարող եմ վերհիշել որևէ արձանագրություն, որը հատկապես մեկնաբաներ այս կամ այն ռազմական իրադարձությունը, սակայն շատ արձանագրություններում կարելի է գտնել չափազանց կարևոր տեղեկություններ, ակնարկված կամ կողմնակի ամված, որոնք կարող են հետաքրքրություն ներկայացնել նաև ռազմական պատմաբանի համար: Չխոսելով արդեն այն տեղեկությունների մասին, որոնք հայտնում են Հին Հայաստանի զանազան գործիչների այսինչ բովանդակներ, այսինչ պատերագրման գովելու մասին, այլև այն տեղեկությունների, որոնցով նրանց հարազատները պարզաբանում են ավյալ սամարի կառուցման հանգամանքները, մենք հանդիպում ենք նաև ընդհանուր կարգի տեղեկությունների: Օրինակ, կրթամասում պահպանվող XIII դարի Կիլիկյան սասպանակի վրայի արձանագրության մեջ համառոտ հիշատակվում է մամլուկների՝ Կիլիկիա կառավարած արշավի մասին, նշելով այդ արշավների տարեթիվը: XII դարի նշանավոր գործավար Ամիրսպասալար Զաքարիայի՝ Բագարանի (Բայազետի մոտ) արձանագրության մեջ հայտնվում է, որ Զաքարիան Բագավան

է եկել ելարից, և քանի որ այդ արձանագրությունը վերաբերվում է վրացիների հայտնի արշավանքին ղեկավարելու, ուստի հիմք ենք ունենում պարզելու, եթե ոչ բացարձակ, գոնե մասամբ ինչ ուղիներով և ընթացքով գոթերի վերադարձը արշավանքից:

Հետաքրքիր է և այն, թե վիճակալն արձանագրությունների, նրանց թվի ու կազմության վրա ինչպես ուժգին են անդրադարձել Հայաստանի կառավարված բազմաթիվ արշավանքները, բանավորապես ղեկավարելու Անիի երկրամասը XI—XII դարերում, ինչպես նաև տիրակալների բազմազան փոփոխությունները, բավական է սասել, որ XI դարի կեսերից մինչև 1151 թվականը մենք Անիում ոչ մի վիճակալն արձանագրություն չունենք ո՛չ կառուցման և ո՛չ էլ վերահորդման մասին, բացի մեկից, որը պատմում է իրդի աշտարակի կառուցման մասին: Բազմազան պատմաբանի համար բացառիկ նշանակություն են ներկայացնում այնպիսի վիճարձանագրությունները, ինչպիսիք են Հաղարծնի վանքի և Այրիվանքի երկու արձանագրությունները, որոնք լրացնելով միմյանց, թվարկում են այն ամրոցները, որոնք զբաղվել են Իվան և Զաքարե երկայնաբազուկ եղբայր գործավարների կողմից՝ XIII դարի սկզբին:

Մասին, իհարկե, այդ բոլոր նյութերն ու տեղեկությունները մեզ համար չեն ներկայացնում մի անհշուտ մասն անգամ այն հետաքրքրության, որ XI դարի կեսերից մեկ երկու հերթին կյանքին, հասարակական կառուցվածքին, վարչությանը և, վերջապես մասնավոր կյանքին: Նույնիսկ մի այնպիսի նշանավոր կենտրոնի, ինչպիսին Անին է, քաղաքային վարչության ներքին կառուցվածքի մասին մենք պատկերացում չէինք ունենա, եթե նկատի ունենայինք լոկ այդ հարցի նկատմամբ հետաքրքիր պատմիչների տեղեկությունները, և եթե չլինեին վիճակալն արձանագրություններն իրենց տվյալներով՝ քաղաքային խորհուրդների, ավագների խորհրդի, աչքի բնկնող ավագների և այլնի մասին:

Առանց վիճարձանագրությունների, առանց բազմաթիվ հարկային ու պարհակային տեղեկությունների, հանրաքարային, մարապին և այլ տուրքերի անվանումների վերլուծության, անհնար կլիներ զարգացնել կազմել քաղաքի ֆինանսական կարգի մասին, պատմիչների երկերում հանդիպող հատուկներն տեղեկությունները իրական նշանակություն կարող են ստանալ՝ հիմնված վիճաբանական նյութերի վրա, որոնք երբեմն հնարավորություն են առաջնորդելու նույնիսկ հարկային ու մարապին վերամտման շարքի և այլն: Բացառիկ հարուստ նյութ են պարունակում վիճարձանագրությունները նաև մասնավոր-իրավական հարաբերությունների բնութագրման համար, զբաղելով պայմանագրեր են հողատարածությունների համատեղ օգտագործման, ունեցվածքի բաժանման, կալվածագրերի մասին՝ բոլորը փորագրված վանքերի պատերին, որով և սրբագործվում ու հաստատվում են այդ վավերագրերը:

Եթե անդրադառնանք Հայաստանի կյանքի նույնիսկ այն կողմին, որն ամենից ավելի է զբաղվել պատմիչներին՝ եկեղեցական կյանքին, ապա այստեղ էլ վիճակալն արձանագրությունների մեջ հետաքրքրական շատ բան կգտնենք, ինչպիսի բնորոշ պատկեր է ներկայացնում, օրինակ, Անիի արձանագրություններից մեկը, որը կրկնվում է նաև Մրենում, ուր սահմանվում է հոգևորականի օժման նվազագույն ասորիք (թե որ յեպիսկոպոսաց կամ յառաջնորդաց կաշառուր կամ անմիբու երեց առեկ), արքեպիսկոպոսի օժման համար անընթերի, անարժան ու մարմնական պահապանություն ունեցող, կամ անհամապատասխան տարիքի արդիական կաշառուր ու նշմամբ միջոցով ձեռնադիրը: Նույնքան բնորոշ է Անիի մի այլ արձանագրություն, որով սահմանվում է, որ պատկի թույլտվություն ստանալու պարտականությունը զրկվում է փեսայի, և ոչ թե հարսի հարազատների վրա, բռնի ամուսնության ղեկավարից, կամ որ ավելի հավանական է, հարսի առևանգումից խուսափելու համար: Վերջապես հոգևորականության և հոսի փոխադարձ հարաբերությունների ինչպիսի վառ պատկեր է տալիս նույնպես Անիի, բայց այս անգամ Վրաստանի կարողիկուս եպիսկոպոսի (1216) վրացիներ արձանագրությունը, որը հրոհանգում է բանահանքերի շվահառու եկեղեցու շնորհները, իսկ ծխականներին՝ միջոցներ շխնայել եկեղեցու սպասավորների սպրուտաի համար՝:

¹ Н. Я. Марр, Зап. вост. отд. Росс. Арх. Общества, том VIII, вып. 1, стр. 82—83. Նույնիսկ «Ան», էջ 42.

¹ «Известия» Академии наук, 1910.

Երև հուլիսի մի կողմ բողոքներ արձանագրությունների բովանդակությունը և զբաղվենք նրանց միայն ձևի ուսումնասիրությամբ կամ նրանց մեջ հիշատակվող անուցներով, ապա այստեղ էլ արքայազնի բովանդակությունը պայծառ լույս կսփռի հին հայերի ասորեր գասա-կարգերի արձանագրությունների, նրանց փոխադարձ հարաբերությունների վրա: Չէ՞ որ միայն վիճակագրական տվյալների շնորհիվ հաջողվեց պարզել այն հետաքրքրական փաստը, որ XI դարում հայ ազնվականության ներկայացուցիչները, ունենալով սեփական մկրտության ամսագրական անուցները, սիրում էին կենցաղում կրել մուսուլմանական, մեծ մասամբ արաբական անուցներ: Միևնույն ցամաք թավերի ներկայացուցիչներին վերաբերող արձանագրությունների մեջ երևան են գալիս, սովորաբար, միայն ամսագրական բրիտանական անուցներ, իսկ վերջին շրջանում՝ միայն սիրված ժողովրդական անուցներ: Անուցների համադարձի այս ցայտուն տարբերությունը հատկանշի կլինի, երբ նկատի ունենանք ազնվականության ձգտումը զեպի ամեն ինչի տարրը, իսկ ստորին թավերին՝ զեպի հայրենին (ինչի զա լեզուն, աների արաբին հարգարանը կամ կանկարասին): Այդ մասին են պատմում Անիի հնագի-տական հուշարձանները: Այժմ արևին պարզ է, որ Մոխրաբ Գուշի, Մարասի և ուրիշների գաղափարագրերի մի այլ իրավարանական ժողովածուների ու արականների վրա կառուց-ված հայ իրավունքի պատմությունը, առանց հայկական վիճակագրական նյութերի պատիշ-տագործման, պիտի առապի հուլիսի պակասությամբ, բերասածությամբ, անհետությամբ և երբեմն հուլիսի նեղությունների լիակատար սխալությամբ, ինչպես արդեն հնացած ու դեռ նեղված Շիրակի պատմությունը, որը կազմված էր միայն մասնագրական տվյալների հիման վրա,՝ առանց հնագիտական ու վիճակագրական հուշարձանների իրական լուսար-նություն:

Նվ վերջապես հայկական վիճակագրությունները մեծ հետաքրքրություն են ներ-կայացնում նաև լեզվի պատմության համար: Գրական ստեղծագործությունների մեջ հա-մեմատաբար դժվար է գտնել այնպիսի ձևեր, որոնք հատուկ են ոչ թե գրական, այլ կենդանի, ժողովրդական լեզվին, ժողովրդական, բարբառային կազմություններով հարուստ ստեղծա-գործությունները, ինչպես Մաղաթիայի երկը, հազվագյուտ են, զա բացառությամբ Է. ինճարի, նրանով, որ այդպիսի ստեղծագործության նեղիկները իրեն կենդանի լեզվի կրողներ, ազավողվել են գրագիտությամբ, իսկ ժողովրդական կենդանի լեզվի այն փոքրաթիվ եր-վույթները, որոնք անգրագրանել են նրանց երկերում, մտքով են ավելի պակաս զրգվա արաստողները:

Այլ բան ենք տեսնում արձանագրություններում, երև պաշտոնական՝ արձանագրու-թյունները, որոնք գրված են մեծ մասամբ բառ բանաձևի և կենդանի խոսակցական ձևերի անտակետից մեծ հետաքրքրություն չեն ներկայացնում, ապա մեծ քանակությամբ գերբնա-նային հուշագրությունները (տաղանթագրեր), ինչպես նաև իրերի վրայի արձանագրություն-ները հարուստ նյութ են առիտ բարբառագրերին: Այդ նյութերը հատկապես արժեքավոր են նրանով, որ նրանց մեջ որոշ է վաղը և գրեթե միշտ՝ ժամանակը:

Հենց այդ տեսակետից էլ արձանագրությունների լեզուն հետաքրքիր է նաև պատմա-բանի համար, հայերի գաղթը մի նահանգից մյուսը և բուն Հայաստանից՝ գաղթավայրերը, որը բառ երևույթին բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում, չնե կարող՝անհրաժեշտ չափով ուսումնասիրվել և նշովի առանց բարբառագրական նմանատարությունների:

Անիի և առհասարակ Շիրակի վիճակագրությունների ավելի ուշագիտի և խորագրին ուսումնասիրությունը՝ կազմված ժամանակակից հայկական կենդանի խոսվածքների հետ, կարող էր պարզել, թե իրականում ուր են գաղթել անեցիները և որտեղ պետք է փճարել նրանց նեանորդներին: Հայերի գաղթության պատմության այս հիմնական մարցի կարևորու-թյունը հատկապես հասկանալի կլինի, երբ, եվրոպայի հայկական գաղութների շրջանակնե-րում մտալով, հիշենք Լեհաստանի կիրառական արվեստի ստեղծագործություններում նկատ-վող հայկական ազդեցությունների և առայժմ ներառական այն տեսությունների մասին, որոնք պնդում են ուսանական արվեստի վրա որոշ արևելյան, հատկապես հայկական ազ-դեցությունների առկայությունը:

Երև հուլիսի անաններ այնպիսի կարևոր հարց, ինչպիսին է գաղութային հարցը, ապա արձանագրությունների լեզվում կարող ենք արժեքավոր նյութ գտնել ավելի մանր, բայց էական հարցերի լուծման համար: Այսպես, օրինակ, վերցնենք գուտ հայկական մի-նազարի ծնունդ Հաղարծնի վաղը, որն հավանաբար հետևելիս Է եղել թաղիկոնական ուսմունքին, որքան էր բնորոշ Է, որ հենց այստեղ մի քանի հայկական արձանագրու-թյունների մեջ հանգիպում ենք այնպիսի տեքստների, ինչպիսիք են՝ բոր, զեպան, արապեզ իսկ վրացիներում շաշ Հաշուշուս լիովին թաղաբացություն տաացած տեքստներին:

Այն ինքնուրույն նշանակությունից բացի, որ ունեն հայկական վիճակագրություն-ները, նրանք մեզ համար կարևոր են նաև որպես հայկական արվեստի ու արդյունագործու-թյան հուշարձանների ուսումնասիրության օժանդակ աղբյուրներ:

Չիա համարյա ոչ մի հայկական մոնումենտալ հուշարձան, սաեար, մասնագրաբան-յին շենք, գավիթ և ու այլ եկեղեցական կառուցվածք, պարտա, բերդաշարայի, վերջապես գերեզմանային կորույթ, սահմանարձան բար, որ իր վրա չունենա արձանագրություն, որը համարյա միշտ թվագրված է և շատ հաճախ պատմում է այդ հուշարձանի կառուցման կամ կանգնեցման մասին: Ժիշա այդպես էլ արձանագրված է կիրառական արվեստի և զեղարվեստական արդյունագործությունների ստեղծագործությունների մի զգալի մասը, հատկա-պես կենդանականը, ինչպես՝ մասունքների կազմերը, խաչերը, գավազները, սկիները, նշխարաուսուրիներ ու սապանակները և այլն: Այսպիսով, հայկական հուշարձանների նշող մեծամասնությունը անվիկենդանի թվագրվում է այդ արձանագրություններով, երբ ոչ ստույգ ճշելով առից, գտն այն որոշելով մտավորապես, դրա շնորհիվ վերանում է լույ հնագի-տական տվյալների հիման վրա հուշարձանի երբեմն անստույգ և կասկածելի թվագրությունը: Իսկ այն հուշարձանները, որոնք իրենց վրա թվական չունեն, թվագրվում են շրջապատում եղած այլ բազմաթիվ թվագրվածների օգնությամբ, որով և որոշվում են նրանց ժամանա-կագրական սահմանները: Թվագրող արձանագրությունների հանգամանությունը բնորոշելու թվական է ասել, որ բազմաթիվ հուշարձանների համար, այդ թվում հուլիսի VII դարի, մեք ունենք ոչ միայն նրանց կառուցման սկզբի և ավարտման տարիները, այլև կարող ենք հետևել ավալ շենքի ողջ պատմությանը, ինչպես օրինակ, Փրկչի կենդանի Անիում, որտեղ հայտնի է նրա կառուցման, երկու վերականգնումների և գերեզի վերականգնման ժամանակները, այսինքն՝ երկը և կես զար հարաանող չորս փուլեր, ընդ որում վերջին թվա-կանը նշանակված է գերեզի պակտող խաչի նշանավոր հիմքի վրա: Իրեն հույանման երև-վույթի օրինակ կարելի է նշել Էմիլիանի հայտնի տապաններ: Շնորհիվ այսպիսի թվագրու-թյան, այժմ արդեն հնարավոր է գտնում ու թվագրել որոշ հուշարձանների,՝ օրինակ, խաչքա-րերի ձևերի զարգացման ընթացքը:

Համապատասխան արձանագրությունների հետագա ուսումնասիրությունը հայկական արվեստի պատմության մի էջը չի որ բացելու է: Մակայն այստեղ պետք է նկատի ունենալ հետևյալ հանգամանքը, պատմությանի ու հնագիտի կողմից հայկական արձանագրությունների նշանակությունը չըմբռնելու և հուլիսի անտեսելու հետ միաժամանակ, երբեմն նկատում ենք մի այլ ծայրահեղություն՝ նրանց գերազանցատարություն իրեն վավերագրերի, նրանցում անվիկենի, հավաստի, անխախտ ավանդների արժեքների տեսելու: Հատկապես է, որ իրա-կանում արձանագրությունները հուլիսի ուշագիտի և զուգուգուր վերաբերմունք են պա-հանջում, ինչպես և մյուս փաստաթղթերը: Երբ ոչ մեկի մտքով չի անցնի վիճակել թղթերի վրա գրված հրավարակների, վավերագրերի և հուլիսի ձևագիր հիշատակագրությունների պատկենհանման հնարավորությունը, արտագրության ընթացքում նրանց աղավաղման և, վերջապես, կեղծման հնարավորությունը, ապա, երբ խոսքը վերաբերում է վիճական արձա-նագրություններին, մեզ հասած է քարերի վրա փորագրված բոլոր ակտերը, չգրոես ինչու, բացարձակ հավաստի են համարվում և այդպիսի վավերագրերի հավաստության նկատմամբ ամեն մի երկարություն սաաջ է բերում ապահուստան և ինքահավաստություն: Մինչդեռ վիճական արձանագրությունների հետ էլ անհրաժեշտ է առանձնապես զգուշ լինել, քանի որ այդ վավերագրերը ձևագիր արձանագրություններից տարբերվելով միայն այն նյութով, որի վրա նրանք գրվել են, ձևագրերի նման հույանպես արտագրվել են և ընդամին երբեմն

ենթարկվել զանազան փոփոխությունների: Մարմաշենի կառուցման մասին արձանագրության մեջ այդպիսի մի համոզիչ օրինակ ունենք. տանարի վրա համաշխարհքն տեղավորված են երկու երկաթաշունչ արձանագրություններ, հարավային պատին՝ տանարի կառուցման մասին XI դարի սկզբին, իսկ հյուսիսային պատին՝ արձանագրության մասին XIII դարի սկզբում: Երկու արձանագրությունն էլ փորագրված են միևնույն սառածեղբով, միայն լիգատուրային վերաբերող անհշան շեղումներով, որոնք լիովին կարող են բացատրվել նրանով, որ դրանք փորագրել են միամամանակ ապրած ու աշխատած երկու տարբեր անհատներ: Եկեղեցին ամբողջությամբ երեսապատված է միասնակ առջված, նույնանման քարերով, անհնար է մասնանշել, քե որ մասերն են XIII դարում վերանորոգվածները և որոնք են պահպանվել նախնական տեսքով, զա հատկապես պարզ երևում է, երբ նայում ենք գմբեթին, որը ո՛չ շարվածքով և ո՛չ էլ առջվածքով չի տարբերվում բուն եկեղեցուց, մինչդեռ այդ գմբեթն իր հովանոցանև ծածկով չէր կարող պատկանել XI դարին: Այսպիսով պարզ է, որ ամբողջ եկեղեցին հիմքից մինչև գմբեթը վերանորոգվել է, իսկ արձանագրություններն արտագրվել են, ուստի և միևնույն սառածեղբով փորագրված ենք տեսնում և՛ կառուցման (XI դարի սկիզբը), և՛ նվիրատվական (XI դարի վերջը), և՛ վերահորոցման (XIII դարի սկիզբը) արձանագրությունները: Այդ արձանագրություններն արտագրողներին չէին կարող խանգարել ընդօրինակման աշխատանքների հետ կապված զգվարություններն ու ծախսերը, բանի որ ինչպես կառուցման, այնպես էլ XI դարի մի այլ արձանագրության մեջ բովանդակված են վանքին արված բազմաթիվ նվիրատվությունները, որոնց վրիթարի արժեքը լիովին արդարացնում է բանկազին վավերագրի հավիտյան պահպանելու ծախսերը: Այդպիսի մի բանի օրինակներ էլ կարելի է բերել: Նույն կարգի, բայց փոքր ինչ տարբեր երևույթ է նկատվում հավանաբար մեզ հասած հնագույն՝ կախարահան արձանագրություններում: Մի շարք նկատառումներով, որոնց շարադրանքն ինձ նետու կտաներ, կարելի է ենթադրել, որ նշված արձանագրություններն իրենց այժմյան տեսքով միշտ չէ որ ժամանակակից են այն փաստերին, որոնց մասին պատվում է նրանցում: Եվ այդ դեպքում ավելի հավանական է, որ նրանք տանաբերելի պատերի վրա արտագրվել են ոչ թե պատերի կամ քարերի վրայից, այլ ձեռագրից (քրդի կամ մազադարի), իսկ այդ արտագրության պատճառներն ու նպատակները նույնն են եղել, ինչ Մարմաշենի արձանագրությունների դեպքում:

Նման պարագաներում արձանագրությունների արժեքը մասամբ նվազում է այն բանով, որ նրանք մեզ են հասել ոչ քե բնագրով, այլ ընդօրինակված, այնուամենայնիվ հրանք չեն կորցնում իրենց նշանակությունը, քանի որ նրանց բովանդակության իսկությունը չի կարելի կասկածել, այդ առիվ որևէ հիմք չունենալու պատճառով: Մտկայան կան դեպքեր, որ արձանագրություններ, անգամ բովանդակության իսկությունը կարելի է և պետք է վիճարկել, երբ այդպիսի պեղումից փոքր ինչ համարակ է Տեկրիի արձանագրությունների հետամամբ, որոնք շատ կարևոր են վանքի պատմության համար և որոնք խմբագրված են փոքր ինչ անսովոր և անհասունների ժամանակաշրջանի կուսակալով, ապա այն միանգամայն ակնհայտ է Աշուս Ողորմածի սապանագրի վերաբերյալ Հոռոմոսում և, բերևու, Սենեքերիմ բազավորի և Պետրոս կարողիտի սապանագրերի վերաբերյալ, որոնք գտնվում են Վարազա վանքում:

Մտկայան մենք չենք կարող հնագրության տվյալների միջոցով ստուգել կամվածելի արձանագրությունների տարբերվել այն պատճառով, որ հայկական վիճարձանագրության այդ կողմը հագիվ է շոշափվել, բառ որում շոշափվել է սխալ հիմունքներով: Արձանագրային գրության, փորագրումների, փակագրերի և միացումների անասման բազմազանությունը, որը բացատրվում է ինչպես փորագրման ժամանակների տարբերությամբ, այնպես էլ հուշարձանի գտնված վայրով, բարդացնում են հայկական հնագրության լեզվիները: Վիճարկության բնագավառում հնագրության տվյալների մասին համարյա բոլոր պեղումները, որոնց մինչև օրս հանդիպել ենք հայկական ոչ հարուստ հնագրական գրավանդության մեջ, հիմնված են շատուզված, անհիմն, երբեմն էլ կանխակալ դատողությունների վրա: Բավական է ասել, որ էշմիսնում հիմնակի աղյուսակներով հրատարակված հատուկ հնագրական

առաջում չի գիտակցված, նույնիսկ չի ենթարկված գրի զարգացման մեջ տեղական գործունի նշանակությունը, որը երբեմն ավելի իրական է, քան ժամանակի գործունիները:

Հայաստանի պատմաբանը, հնագետը, ընդհանրապես հայկական վիճակն արձանագրություններով հետաքրքրվողը չի գտնվում այն նպատակով որ պայմանների մեջ, որոնցում է լատինական կամ հունական արձանագրություններով գրավողը, որի տրամադրության տակ են գրված արձանագրությունների սպառիչ, համակարգված ժողովածուներ՝ ստույգ որոշված անբասով, ընդ որում արձանագրությունների մեծ մասն արդեն հետազոտված է և այս կամ այն չափով գիտակցություն մշակված:

Չիտնովոլ արդեն այն մասին, որ որևէ կերպ, լավ կամ վատ բացատրված հայկական արձանագրությունների բիվը երկու-երեք տասնյակից չի անցնում, մեր ձեռքի տակ չունենք նույնիսկ այնպիսի բնագրեր, որոնք հրատարակված լինելի ընդօրինակության նշարտությունն ապահովող բավարար երաշխիքներով:

Հայկական վիճակն արձանագրությունների, իրի պատմական հուշարձանների նկատմամբ հետաքրքրությունը՝ առաջացել է շատ վաղուց: Ըստ Լուրյան հայկական արձանագրությունների առաջին հավաքողը եղել է Հայաստանի պատմիչ Կախկալու Սահմանու Օրբելյանը (XIII դար): Նա իր աշխատության մեջ այլ վավերագրերի հետ միասին մտցրել է նաև մի շարք արձանագրություններ, ընդ որում արտագրված շատ մեծ ճշտությամբ: Հայկական արձանագրությունների հավաքման հաջորդ փուլը հանդիսանում է XVIII դարի վերջը, երբ արքեպիսկոպոս Հովսեփը (աշխարհական՝ իշխան Արղուրյան), հավաքեց Սանահնի մի շարք արձանագրությունները և դրանք օգտագործեց Արղուրյան իշխանների տնտեսագրությունը կազմելու համար:

Նույն արձանագրություններին է նվիրված նաև Հովհաննես վարդապետ Կրիմեցու աշխատանքը:

XIX դարի առաջին կեսերին երևան են գալիս Հայաստանի մի շարք նահանգների արձանագրությունների ժողովածուները, կազմված արքեպիսկոպոսներ Սարգիս Զալալյանցի և Հովհաննես Շահխաթուրյանցի կողմից, իսկ 60-ական թվականներին՝ Ներսես Սարգիսյանի ձեռքով: Այս կապակցությամբ երևան են առանձին վանքերի արձանագրությունների մի շարք մանր ժողովածուներ՝ կազմված Ա. Մխիթարյանցի, Սեդրակյանի և ուրիշների ջանքերով:

Շահխաթուրյանցի, Զալալյանցի, Սարգիսյանի զասական զարձան աշխատությունները, ապա նաև Ալիշանի երկերը, որոնցում հսկայական և մեծաթիվ նյութ է հավաքված՝ դեռ երկար ժամանակ չեն կորցրել իրենց նշանակությունը իրև անփոխարինելի հավաքածուներ, որոնցում առավել կամ պակաս լրիվությամբ արված են Հայաստանի տարբեր վանքերի արձանագրությունները: Ձեռն կորցրել իրենց նշանակությունը ոչ քե նրա համար, որ օժտված են ինչ որ բացատիկ արժանիքներով, օրինակ, բնագրերի բացարձակ նշգրիտ ընդօրինակմամբ, այլ պարզապես այն բանի համար, որ հետագա հավաքողների աշխատությունները, սկսած Բաբյուդաբայանցից ու վերջացած Լալալյանով, Հարությունով և ուրիշներով, պահպանելով Շահխաթուրյանցի և մյուսների բոլոր բերությունները, ոչ մի քայլ առաջ չանցան նրանցից: Ընդամեն համայն որպես նոր վերծանում է ներկայացվում հի վարդ արտասպառությունը: Թվարկված բոլոր աշխատությունների ընդհանուր բերությունը արձանագրությունների ոչ լիակատար ստույգ ընդօրինակությունն ու վերաբացատրությունն է, ուր անկալման բացված են ոչ միայն փակագրերը, այլև պատվի նշանները, երբեմն բնագրերը լրացվում են առանց նշելու լրացված մասը (ըստ որում հանախ լրացված գրքի քանակը չի բանապատկարանում շարդված մասի բուն ամբողջությունը), արձանագրությունների տեղը հանախ ոչ միայն անհիշա ու անորոշ է նշանակված, այլև սխալ և, վերջապես, արձանագրությունները լրիվ չեն հավաքված:

¹ Այստեղ չ. Օրբելյան Նիկոլայ ունի Գ. Հովսեփյանի հրատարակած «Մարտեզ հայ հնագրութեան» աշխատութիւնը, որ լույս տեսավ շեդակաթէ հայագիտական ժողովածուի մէջ 1913 թ. (ծան. խմբ.):

«Հայկական արձանագրությունների ուսումնասիրության մեջ խիստ գիտական մեթոդների կիրառման առաջին դեպքը Ն. Յ. Մառի «Նոր նյութեր հայկական վիճագրության» հոդվածն է: Գծարխագրար գրանով էլ գործն ավարտվեց: Հոգվածի հեղինակի փորձերը՝ կազմակերպել հայկական և վրացական արձանագրությունների հավաքումն ու հրատարակումը, ոչ մի արդյունքի չհասան, երբ չհաշվենք Կոստանյանցի աշխատությունը: Վերջին ժամանակների միակ աչքի բեկնող երևույթը Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանի «Հնագրական բարոյգիծ» հրատարակությունն է, որը պահպանելով գիտական հրատարակությունների բոլոր արտաքին կողմերը, երբեմն մեղադրում է հրատարակվող սեքսուի և բնագրի անհամապատասխանությանը:

Ներկայումս հայկական արձանագրությունների հրատարակությունը երբ ձև է ընդունում: Այդ արձանագրությունների ստույգ վերարտադրության համար անհրաժեշտ են հատկ փակագրային առանկիչը: Կեռն 1909 թ., երբ խաչներից բերված արձանագրություններում գտնվեցին 300-ից ավելի փակագրային առանկիչ, անհրաժեշտություն զգացվեց հետագայում հայկական արձանագրությունները հրատարակել՝ պահպանելով փակագրերը, որը երբեմն, հնապապես անճանաչներում, բացման չի ենթարկվում: Այդպիսի առանկիչների պատարասման հետ կապված ղեկավարությունները ստիպեցին հետաձգել հրատարակման գործը: Այժմ երկամյա աշխատանքից հետո մեր արձանագրության տակ ունենք Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի ձուլարանում պատրաստված փակագրերի հիմնական կոմպլեկտը (500-ից ավելի առանկիչ): Այդ առանկիչը առաջին անգամ կիրառվեցին «Христианская Босток» հանգրուան՝ մի քանի արձանագրությունների հրատարակման ժամանակ: Այնուհետև երևան եկավ փակագրի առանկիչում տպագրված, Անիի հնագիտական թանգարանի հրատարակած, իմ կողմից արտագրված և սուղգված Մարմաշենի արձանագրությունների ժողովածուն: Ներկայումս տպագրվում են Մրենի, Անիի արձանագրությունները, ինչպես նաև մեր ֆակուլտետի սան Սմբատ Տեր-Ավետիսյանի՝ գործի ամբողջ պատասխանավորությամբ կազմած աշխատությունը՝ Սանահնի արձանագրությունները, որը հրատարակում է Կայսերական գիտությունների ակադեմիան: Արձանագրությունները հրատարակվում են՝ պահպանելով նրանց բոլոր առանձնահատկությունները, ինչպես նաև փակագրային ձևերը, որոնք ուղեկցվում են նրանց վերծանությամբ և լիակատար ընթերցմամբ՝ Ավետիսյանի և Նշելի, որ այդ ժողովածուների մեջ ապառիչ կերպով հավաքված են այն վանքերի արձանագրությունները, որոնց ճիշտված են և արվում են անհրաժեշտ լուսանկարները:

Այդ ժողովածուներով հայկական արձանագրությունների տպագա corpus-ի համար նյութերի հավաքման և հաշիպատարասման սկիզբն են դրվում: Դժվար է ասել, որքան մեծ ու ընդարձակ կլինի այդ corpus-ը! Մենք պատկերացում չունենք մեզ հասած հայկական արձանագրությունների ընդհանուր թվի մասին: Մինչև այժմ հրատարակված արձանագրությունների թիվն այնքան էլ մեծ չէ: VII դարից՝ 13, VIII—IX դարերից՝ մոտ 20, X—XII դարերից՝ մոտ 250, XIII դարից՝ մոտ 600, XIV—XVI դարերից՝ մոտ 200, XVII—XVIII դարերից՝ մոտ 200, անբովակիր՝ մոտ 200, ընդամենը 1500: Մակայն արձանագրությունները հաշվելիս չի կարելի վստահել հրատարակություններից, հեշտ այցելվող, փառարանված վայրերում, որտեղ աշխատանքի հարմարություններ կան, արձանագրությունները հավաքված են ավելի լրիվությամբ, բայց խուլ, ղեկավար մատչելի վայրերում: Օրինակ Սանահնում Ս. Տեր-Ավետիսյանին հաջողվեց արդեն հրատարակված 77 արձանագրություններից ավելացնել 19-ը, մինչդեռ ղեկավարման Գարաբաղի Կոչիկ անապատում, որտեղ Բարթոլոմայանցը արտագրել է 3 արձանագրություն, ինձ բախա վիճակից հավաքել 29-ը, հենց այնտեղ, խալիսա մեծատանում Բարթոլոմայանցի 13 արձանագրությունների փոխարեն հավաքեցի՝ 35:

Չլուսված արդեն այն գտնների մասին, որոնք ծածկված են հին շենքերի ավերակների կամ բերածո ավազների տակ, կարելի է պատկերացնել, թե որքան նյութ ենք հայտնաբերելու

¹ Նշելու արձանագրությունների հրատարակությունը չի հրատարակվում (ժամանկ. խմբ.):

դեռևս, երբ հույնիսկ պեղումներով չզրարվենք, այլ միայն հավաքենք այն, ինչ գտնվում է հողի մակերեսին, և այդ գործում պետք է շատ պել:

Երանց, ովքեր ծանոթ են Կովկասում հնուրայան հուշարձանների պահպանության վիճակին, ինչպես, զարմանք չի պատճառի, որ էջմիածնի մոտ գտնվող Օշականի վանքի պատերի չափազանց հեռաքրքրական արձանագրությունները ոչ չհաջողվեցին, չհաշվեցին կամ ձեռնով ծածկվեցին սակ այն նպատակով, որպեսզի բարեկարգ տեսք արվի այն վայրին, որտեղ ամփոփված է հայկական այրուբները հնարողի անյունը, այն մարդու, որի 1500-ամյա հորեկերը այնպիսի հանգիստությամբ նախանցյալ տարի սունկից Օշակում:

Կովկասում ամենաբնիկ հնուրայան հուշարձանների ոչ չհաջման մասին բողոքներ են լսվում, դրանք դարձն են Կովկասի հնագիտության մասին բոլոր հնարողումների, հոդվածների, գիտությունների ու գասախոսությունների մշտական ու ձանձարի կրկնվող: Սակայն ավյալ դեպքում մեզ վշտացնում է ոչ թե հնուարձանների պատահական, դիտավորյալ, կամ ազնուրայան կատարված փշաքրքրումը, այլ ավելի սխուր ու վատագավոր երևույթը՝ արձանագրությունների չարանեց ոչ չհաջմումը: Բավական էր անհերքելու լուր տարածվել, թե դատարանը խաչների թեկնիքի և հայկական հողերը իշխանության միջև ծագած հողային վեճերը վեճելու դեկավարվում է ոչ միայն ուստական կալվածատիրական իրավունքի նորմաներով, այլև հայկական հնագույն արձանագրություններով, որպեսզի բեկնի ամբողջ Կանաասերի շքախյայում քերքը XII—XIII դարերի մեկ ու կես տասնյակ արձանագրություն, նպատակ ունենալով ոչ չհաջմել այդ հողերի վանքապատկան լինելն տպագուցող վավերագրերը: Նույն երևույթը նկատվում է նաև մյուս վանքերում: Պարզ է, թե որքան ժամանակին է ներկայումս պեղումների հետ գուգահետ, չձանկված և այդ պատճառով պատահականությունների ավելի ենթակա վիճագրական բնագրերի հավաքման ուղղությամբ լայն աշխատանքների կազմակերպումը: Այդ գործն արդեն հաստատուն և հաջող կազմակերպված է Շիրակում, անհրաժեշտ է, քանի դեռ ուղ չի այն տարածել նաև Հայաստանի մյուս նահանգներում:

Այսպիսով, դեռևս ոչինչ չի արված, ավելի հիշտ շատ քիչ բան է արված, որպեսզի հետազոտողի արձանագրության տակ զենք ստույգ ընդօրինակված վիճագրական նյութը, որը միայն ուսումնասիրության և մշակման կարիք ունենար: Այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր ուր, որը բեկուց գուգրերացարար հետաքրքրվում է հայկական արձանագրություններով, ստիպված է անմիջականորեն դիմել բնագրին: Հայկական արձանագրություններն ուսումնասիրելի, առանց ազատ կարգալու նրանց բնագիրը, ստայմ՝ անհնար է: Պարզ է, որ մենք էլ, բնև հետաքրքրվում ենք արձանագրությունների միայն բովանդակությամբ, մեր դատերացի հիմքում զեկու ենք ոչ միայն նրանց բովանդակության ուսումնասիրությունը, այլև բնագրի հետ ծանոթանալը, կամ, որովհետև այդ հնարավոր չէ անել այստեղ, գտնել լուսանկարներ ու էստամպաների օգնությամբ կատարել նման աշխատանք:

Մեր գաղտնիքը ճիշտված է Հայաստանի վիճագրական հարուստ ժառանգության մի անհնչած մասի՝ Շիրակի արձանագրություններին: Առաջիկա գաղտնիքի համար Շիրակի արձանագրությունների ընտրությունը պայմանավորվում է գլխավորապես արտաքին պատճառներով: Շիրակն իր երբեմնի մայրաքաղաք, հետագայում վարչական, առևտրական ու արդյունաբերական կենտրոն Անի քաղաքով Հին Հայաստանի համարյա միակ նահանգն է, որտեղ աշխատանքներ են տարվում հնուրայան հուշարձանների, մասնավորապես արձանագրությունների հավաքման և ուսումնասիրության ուղղությամբ: Այստեղ մենք ունենք առավել վստահելի նյութեր՝ գիտակնորեն սուղգված, զգալի մասով լուսանկարված, իսկ երբեմն նաև էստամպակ ներարկված արձանագրություններ: Հանագրությունների բնագրերի հետ ծանոթանալ ցանկացողների համար հենց այստեղ կան բոլոր հարմարությունները պատմական վայրերն այցելելու համար, չկան այն ղեկավարությունները, որոնց հետ կապված են խաչների կամ Լուսու ձորերի ղեկավարման նախագրները: Մեր ընտրությունը կարելի է արդարացնել նաև նրանով, որ ըստ գրական աշխատությունների Շիրակն ավելի է ծանոթ, քան մյուս նահանգները:

Մենք կանց կառնենք հիմնականում Շիրակի շինարարական արձանագրությունների վրա: Համարյա յուրաքանչյուր այդպիսի արձանագրություն, հուշարձանի կառուցման կամ վերան-

րոգման մասին տեղեկություններից բացի, ցուցումներ ունի նաև հովանավորողի կողմից այդ եկեղեցուն տրված նվերների և դրանց զիմաց եկեղեցու կողմից հովանավորողին արված պարագիծը պատարագների վերաբերյալ. հաճախ էլ որոշումներ կան վանքին ու եկեղեցուն արված այլ արտոնությունների մասին (օրինակ՝ ջրի օգտագործման և հարկերի վերաբերյալ):

Այսպիսով, զբաղվելով շինարարական արձանագրություններով, կարելի է գաղափար կազմել հայկական վիճակն արձանագրությունների գերագնացապես տարածված բոլոր շորս ձևերի մասին: Միաժամանակ հնարավորություն է ընձեռվում հուշարձանների ամենահետաքրքիր և գլխավոր մասը՝ արձանագրությունները ցուցադրել նյութական փաստերով՝ լուսանկարներով:

Հ. ՕՐՐԵՆԻԺ

Հ Ա Ց Կ Ա Կ Ա Ն Վ Ի Մ Ա Գ Ի Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

XIX դարի հասարակական միտքը ստեղծեց բազմաթիվ նոր գիտություններ, մյուս կողմից՝ արդեն գոյություն ունեցող մի շարք ընդհանուր գիտություններից առաջացան մասնակի գիտություններ. մասնավորապես ընդհանուր պատմագիտությունից աճեցավեցին և ինքնուրույն գիտության աստիճանի հասան իրար հետ սերտորեն կապված հնագիտությունն ու արձանագրագիտությունը:

Ինչպես ամեն մի գիտություն, արձանագրագիտություն էլ մինչև ինքնուրույն գիտական բնույթ ստանալը ունեցել է իր երկարատև նախապատրաստական շրջանը:

Նկատի չառնելով ավելի հին շրջաններում եղած մասնակի աշխատանքները (արձանագրություններն օգտագործելու դեպքեր), պետք է ասել, որ արձանագրագիտության իսկական հիմքը գրվեց Վերածնության դարաշրջանում: «Արձանագրագիտության հայր» է համարվում իտալացի Գիրիակո Անկոնացին (1391—1452): Այդ մեծ և անխնջ հումանիստը շրջում է ամբողջ Հուճաճաճը, փոքրասիական հունական քաղաքները, Սիրիան, Պաղեստինը, Եգիպտոսը, եկարագրում է իր հանդիպած հուշարձանները և արտագրում նրանց վրա պահպանված արձանագրությունները: «Արձանագրագիտության հոր» վարակիչ օրինակին հետևվեցին շատ ուրիշներ, որոնց ջանքերով այնքան մեծ նյութ հավաքվեց, որ արդեն 1603 թ. Հեյդելբերգի համալսարանի պրոֆեսոր Գրուտերը կազմեց իր հայտնի ժողովածուն, որը պարունակում է 12 հազար արձանագրություն (նիմանակնում լատիներակով):

Պատմության և մշակույթի բոլոր բնագավառների համար անպատ և քայմ նյութեր պարունակող այդ հսկայական ժողովածուն մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց ամբողջ եվրոպայում, և բազմաթիվ գիտնականներ սկսեցին զբաղվել նոր արձանագրություններ հայտնաբերելու և հրատարակելու գործով. միաժամանակ Ֆրանսիայում կազմակերպվեց հատուկ «Արձանագրությունների ակադեմիա», իսկ Անգլիայում և այլ երկրներում հատուկ զբնեցություններ» այդ նույն նպատակներով:

Մինչև XIX դարը, սակայն, արձանագրագիտությունը ինչպես նաև հնագիտությունը համարվում էին ընդհանուր պատմությանը օժանդակող նյութեր միայն, չէին մշակված այդ դիսցիպլինների ուսումնասիրության և հավաքման հատուկ մեթոդներ, չկային այդ նպատակների համար մասնավորապես պատրաստված և հատկապես միայն զբաղվող զբաղվող մասնագետներ: Այդ աշխատանքները վերապահված էին XIX դարին: Այդ դարի պրպտող գիտական միտքը ոչ միայն մեծ թվով նոր արձանագրություններ հայտնաբերեց, այլև պարզեց, որ նախորդ դարերում հավաքված հսկայական արձանագրական նյութն ունի լուրջ բնություններ. հավաքված լինելով ոչ մասնագետների ձեռքով և ոչ միասնակ մեթոդներով, եղած հրատարակությունները մեծ չափերով տարբերվում էին րե՛ իրարից և րե՛, մասնավաճգ, բնագիր սկզբնաղբյուրներից: Կարիք զգացվեց մշակել արձանագրությունների հավաքման հատուկ և ընդհանուր մեթոդ. հավաքված հսկայական նյութի ի նորո ստուգումը և նոր նյութերի հավաքման անհրաժեշտությունը միասնակ ձևի կիրառմամբ արդեն այնքան բարձր աշխատանքներ էին, որ զովար էր նրանց համատեղել այլ աշխատանքների հետ. անհրաժեշտաբար առաջացավ մի նոր մասնագիտություն՝ արձանագրագիտությունը:

Միաժամանակ հանկեհուն՝ հայտնի միայն հունական և լատինական արձանագրությունների կողքին ավելացան Արևելքի բազմաթիվ այլ հին ժողովուրդների արձանագրական երուրեքը, ինչպես եգիպտական, սիրիական, ասորա-բաբելական, հեթանոսական և ուրիշներ: Այս հանգամանակ էլ իր հերթին իրան հանդիսացավ, որ ընդհանուր արձանագրագիտությունը բաժանվի առանձին ժողովուրդների մասնակի գիտություն իր հատուկ աշխատողներով:

Այսպիսով, նյութավորված, գիտական հիմքերի վրա զրված և հատուկ մեթոդներով ու մասնագետներով զինված նոր գիտությունը՝ արձանագրագիտությունը ձևափոխելով եղավ հավաքելու և պատմական, լեզվական ու բանասիրական մանրակրկիտ ուսումնասիրությունների ներարկելու յուրաքանչյուր հին ժողովրդի բոլոր արձանագրական երուրեքը: Արդյունքը եղավ փայտե, կաճվեցին, հրատարակվեցին ու դեռևս շարունակվում են հրատարակվել հունական, լատինական, սեմական, ուրարտական և այլ բազմաթիվ ժողովուրդների արձանագրությունների մեծահատոր ժողովածուները՝ կարգուկարգը: Այժմ այդ կարևոր գործը կատարվում է անվանի գիտնականների ձեռքով և ակադեմիաների միջոցներով:

* * *

Հայերեն արձանագրությունները որպես պատմական ու մշակութային սկզբնաղբյուրներ օգտագործելու, հավաքելու ու հրատարակելու գործն ունի իր պատկառելի անցյալը:

Ի պատիվ հայ պատմագրական մտքի, պետք է նշել, որ դեռևս մեր հին մասնագիրներից ոմանք հիշա են հատկացել Հայաստանում գտնված օտար և հայ լեզուներով պահպանված արձանագրությունների մեծ արժեքը և օգտագործել են իրենց աշխատությունների մեջ: Գիտական այսպիսի մտանցման վաղագույն փորձի պատիվը պատկանում է հայոց պատմահայր Մովսես Խորենացուն: Իր հայտնի «Պատմության» մեջ Խորենացին որպես սկզբնաղբյուրներ, օգտագործել է իր մասնակ Հայաստանի տարբեր մասերում պահպանված, տարբեր լեզուներով գտնվող արձանագրություններ՝ արամեերեն և հուևերեն:

Սեպագիր ուրարտերեն Խորենացու մասնակ արդեն մեծած լեզու է անմաշխյի որևէ մեկի համար, բայց և այնպես պատմագիրը հատկացել է նրանց զր լինելու հանգամանքը: Ավանգրարար Շամիրամին վերագրելով ուրարտական շրջանից մնացած բոլոր հուշարձանները, այդ թվում հաս վան քաղաքի և վանի (Շամիրամի) ջրանցքի կառուցումը, պատմագիրը վանի մոտ գտնվող ժայռի վրայի սեպագիր արձանագրությունները համարում է այդ հսկա շինությունների արդիվ զրված հիշատակագրություններ: Այսպես առ զնեղի անմիջական ապավորության և զեղեցիորեն նկարագրելով այդ իրոք մեծագործ կառուցումները և սեպագիր հիշատակագրությունների դժվարությունն ու զարմանալու արժանի գեղեցկությունը, նա ավելացնում է.

«Եւ ոչ միայն այս, այլ և ի բազում տեղիս յաշխարհին Հայոց արձանս հաստատալ, նովին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայլ գրել, և ի բազում տեղիս սանմանս նովին գրով հաստատալ»¹:

Երև Խորենացին անձանուր սեպագրերի միայն փաստն է հիշատակում և կոհնում նրանց նշանակությունը, սակայն իրեն համար մտաշելի ու հատկանալի արձաններն ու հուևերեն արձանագրություններն օգտագործում է արդեն իրենց իսկական բովանդակությամբ՝ պատմա-մշակութային երևույթներ վեր հանելու հպատակով: Արտաշես քաղաքի գործուևնության ընդհանուր նկարագրությունից հետո, նրա կարևոր ներքին գործուևնության, երկրի ներսում սանմաններ ճշելու փաստը պատմագիրը երևան է հանում Արտաշեսի կողմից կանգնեցրած սանմանաբարերի վրա զրված արձաններն արձանագրությունների միջոցով:

Պատմագիրն այդ սանմանաբարերի և՛ արտաքին նկարագրությունը, և՛ նրանց վրայի արձանագրությունների բովանդակությունը ավել է շատ ստույգ կերպով: Վերջին սասնամյակներում հայտնաբերված մի քանի այդպիսի սանմանաբարերը հաստատում են Խորենացու հաղորդածների նշույթները²:

Մեծ պատմագրի սրտանս աչքից չի վրիպել նաև Գառնի բերդի պարսկի վրա եղած հուևերեն արձանագրությունը, որի բովանդակության վերձանումով նա յուրովի իմաստավորել է արգաստաշեն այդ հայակապ հուշարձանի պատմությունն ու նկարագրությունը³:

Երկրորդ պատմագիրը, որն ստատորեն օգտագործել է արդեն հայկական արձանագրությունները, Խորենացուց ուր դար հետո ստապրեզ իշած Սանիսանու Օրբելյանն է: Սյունյաց հանանգի պատմությանը նվիրած իր հայտնի աշխատության մեջ, հատկապես ներքին կյանքին և վանքերի ու եկեղեցիների շինարարության գործին վերաբերող ողջ պատմությունն Օրբելյանը բաղել է Տարսի վանքի «Մասնագրասնում» պահվող վավերագրերից և եկեղեցիների պատերի փորագրված արձանագրություններից:

Օրբելյանը ոչ միայն օգտագործել է արձանագրությունների բովանդակությունը, այլև նրանցից շատերը արտագրել և զուգել է իր աշխատության մեջ: Պատմագրի գիտական այդ բարեխիղճ մտանցման շնորհիվ կորստից փրկվել են բազմաթիվ արձանագրություններ: Հասկապես պետք է նշել և այն, որ Օրբելյանի պատմության մեջ գեանդած այն արձանագրությունների համեմատությունը, որոնք մինչև այժմ էլ մնացել են տեղերում, ցույց է տալիս, որ Օրբելյանն ավելի հեշտ է արագրել, քան XIX դարի համափորձերից ոմանք: Պատմագիրը օգտագործած բազմազան աղբյուրները հիշատակում է իր աշխատության սկզբում, զրանք են՝ բոլոր հայ պատմիկները, Տարսի վանքի արխիվում պահվող քաղաքիների, սյունյաց իշխանների և կարողիկոսների համակներն ու հրովարտակները «և յարձանագրութեանց եկեղեցեաց և յիշատակարանաց գրոց»⁴:

Օրբելյանը հայ պատմիչը, որը նույնպես մեծ թվով արձանագրություններ է արտագրել իր աշխատության մեջ, դա XVII դարի պատմագիր Զարարիա Մարիավագն է: Զարարիան Հովհաննավանքի արձանագրությունների հիման վրա կազմել է այդ վանքի «Կոնգրակ»: Զարարիայի ժողոված արձանագրությունները հրատարակված են նրա Պատմության վերջում, որպես կորոպ հաստ, /նետագայում անդալիր նեղիհանկերը՝ Շահխարսեյանցն ու Ալիշանը հենց Զարարիայի գրքից էլ արտագրել են Հովհաննավանքի արձանագրությունները: Զարարիա Մարիավագի այդ շնորհակալ գործի արժեքը ցույց տալու համար անհրաժեշտ ենք համարում մեջ իրել մեծ հիշագետ Մ. Արեղյանի այդ առթիվ գրած խոսքերը.

«Զարարիա Մարիավագը բացի մասնագիրներից ու գրքերի հիշատակարաններից՝ օգտվում է նաև արձանագրություններից, նա բնօրինակում է պատերի վրա եղած արձանագրությունները և մանրամասն նշույթներ մտցնում յուր կոնգրակի մեջ, որով Զարարիան հանդիսանում է մեր հնագրական արձանագրական բանկազին հիշատակարանները ժողովողների նախնայրը: Մի բան, որ շատ կարևոր է»⁵:

Այս կամ այն չափով հայկական արձանագրություններ հնում հավաքվել են նաև շատ յուրահատուկ ձևով: Հայաստանի մի շարք վանքեր ժամանակի բերացրում գնումների, նվիրատուությունների և քաղաքներից ու իշխաններից ստացած արտոնությունների շնորհիվ սնանատանս շարհազանց ուժեղացել էին, իրենց այդ դիրքը հաստատուն և ժառանգական դարձնելու և նետագա տունգություններից ու վեներից պահանջելու համար վանքերը կազմում էին հատուկ մասյան-Քորուկներ, որոնց մեջ աստիճանաբար արտագրվում է պահվում էին վանքի հետ կապված նման բոլոր գործարքերի վերաբերող փաստաթղթերի պատմանները, քանի որ յուրաքանչյուր վանքի պատերի վրա զրված արձանագրությունների մեծ մասն էլ հիշված գործարքերի վերաբերող փաստագրեր են, սակայն մեծ մասը արտագրվել են այդ Քորուկների մեջ: Արժեքավոր այս ձևաբարիության շնորհիվ շատ արձանագրություններ, որոնք կարող էին ոչնչանալ հետագա նորոգումների ժամանակ կամ հնանալով՝ բոլորովին եղծվել, փրկվել են: Նման մասյան-Քորուկներ են ունեցել Սանվան,

¹ Անց, էջ 242:

² Ստ. Օրբելյան, Պատմութիւնն Նասնային Սիսական, էջ 10, Քիֆլիս, 1911:

³ Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, հատ. II, Երևան, 1946, էջ 455:

⁴ Չենց հիշատակում այլ պատմագիրների, որոնք ավելի բնչ չափով են օգտագործել արձանագրությունները, ինչպես օրինակ, Կ. Փանոսյանցին:

¹ Տե՛ս Մ. Խորենացի, Պատմութիւն, էջ 54, Տիֆլիս, 1913:
² Անց, էջ 186.

տեղը: Կրանցից ամենանշանակալիցներն են Ներսես վ. Մարգիսյանի, Աբել վ. Միխրայանի, Գարեգին վ. Սրվանդադանցի, Քաջերուտու (թ. Գարրիկ Հովհաննիսյան), Մակար Բարխուդարյանցի, Մեսրոպ արք. Սմբատյանցի և այլ բազմաթիվ հեղինակների հանրամայա աշխատությունները: Վերջապես մեծատաղանդ Վեռնց Ալիշանի չորսհատորյա տեղագրական կուրյուլյան աշխատությունները, որոնց մեջ խնամքով ամփոփված են նկարագրվող վայրերից մինչև այդ հրատարակված բոլոր արձանագրությունները, տեղին ենք համարում մեջ բերել մեծ հաջողությամբ մտնելու մանրեղ արձանագրությունները դեռևս իր տեղագրական առաջին աշխատության՝ Շիրակի մեջ: «Արշախի ինչ գտանեմ արձանագրութիւնս՝ դամհեաճն կամիմ մտմանն էլ և տեղագրութիւնս, որոյ է պատուականացոյն մասն համարիմ»:

Հայկական արձանագրությունների պատմա-բանասիրական արժեքն ըստ արժանվույն գնահատելիս նաև տար գիտնականները, որոնցից մի քանիսը նույնիսկ մասնակից եղան նրանց հավաքման և հրատարակման գործին. դրանցից հիշատակելի են Բրտանե, Կանգլուան, Կյուրուան: Մի խումբ հայազգի գիտնականներ էլ ուսումնասիրությանը ներկայացրին հայկական արձանագրությունների մի զգալի քանակություն. վերջիններիցս հատկապես արժանի են հիշատակության Ալեքսանդր Երիցյանը, Սկրալչ Էմինը, Նաչատուր Հովհաննիսյանը և ուրիշները:

Իսկապես դարի առաջին տասնամյակներում էլ արձանագրությունների հավաքման ու հրատարակման աշխատանքներն ընթանում են նույն մեթոդներով, կրկին որպես կցորդ հիմնականում տեղագրական աշխատությունների, բայց մի առավելությունով. դա այն է, որ կրթիկն հրատարակվող արձանագրություններին կցվում են նաև նրանց լուսանկարները: Այս շրջանի ամենարդիւնավոր, բնե ոչ բավարար որակով արձանագրություններ հավաքող և հրատարակողը եղել է ազգագրագետ Ե. Լալայանը, որն ազգագրական նյութեր հավաքելու նպատակով շրջագայել է Հայաստանի բազմաթիվ գավառներ և իր հավաքչական ծրագրի մեջ ունենալով նաև տեղագրական բաժին, հավաքել ու հրատարակել է բազմաթիվ արձանագրություններ, դարձյալ կցված հուշարձանների նկարագրություններ: Այդ բնագրերին Լալայանը համալր կցել է նաև նրանց լուսանկարները, որոնք և նրա աշխատության ամենադրական մասն են կազմում: Ե. Լալայանի աշխատությունները հրատարակված են «Ազգագրական հանդեսի» հատորներում (26 հատոր), որոնց մի մասը լույս է տեսել նաև առանձին պրակներով:

Արձանագրությունների լուսանկարներ հրատարակելու գործում իր արժեքավոր տեղն ունի նաև սակավ ծանր լուսանկարիչ Մ. Փափազյանը, որ հրատարակել է իննց լուսատիպ պրոմներ Հայաստանի հուշարձանների, որոնց մեջ կան նաև նրանց վրայի արձանագրություններից օրինակները:

Նույնպես բլերին է ծանր մեացել Հ. Գյուրբեյանի լուսանկար պրոմը «Հայաստան, ավերակի Անույ» (Երևան, 1878): Ինչպես Փափազյանի, այնպես էլ Գյուրբեյանի աշխատությունները ունեցել են փոքր տպաբանակ, սպառվել են շուտով և, մասնավոր, որպես ցուցադրական նյութ շատ են գործածվել ու ռուս փչացել. հատկապես Փափազյանից՝ ձեռքի աշխատանք և մեծադիր լինելու պատճառով ունեցել է փոքր տպաբանակ և քանի գին:

Մակայն կատարված այդ աշխատանքները նույնիսկ քանակի տեսակետից դեռևս շատ նեղու են պատիչ լինելու: Մտավոր հաշիվներով 9—10 հազարի հասնող հայերեն արձանագրություններից, որոնք ստված են ամբողջ հայկական բարձրավարակում և հարևան երկրներում, կրթիկն էլ հասնում են հետադար վայրեր՝ Վազյանի կամ Նեղոսի ավերը, հազիվ 1500—2000-ն է եղել հրատարակված: Կ. Կոստանյանցի հայտնի *Վիճակն տարեկիր* ժողովածուն, որը հրատարակված է 1913 թ. և մինչև այդ հրատարակվածների մտավորապես լրիվ հավաքածուն է. պարունակում է ընդամենը 1328 արձանագրություն:

¹ Ալիշան, Շիրակ, Ցառաջարանից հետո մանսթութիւնը բաժին էջ չունի:

² Հիմնական աշխատությունների ժամանակագրական ցանկը ա.Ն. Կ. Կոստանյանց, *Վիճակն տարեկիր*, Պետերբուրգ, 1913, էջ XXVIII—XXXI:

³ Մտարևա Փափազյան, *Հուրբեյանի ժամանակից հայոց Վազյանի Գեղարքունիքի Վաչոյց ձորի Գողթան գավառ, Սյունիսոց աշխարհ, 1889—1892*:

Որակի տեսակետից հրատարակված արձանագրություններն ունեն շատ մեծ քննադատական: Երև XIX դարի առաջին կեսում հրանք մտա էին կանգնած ընդհանուր արձանագրագիտության սկզբունքների և հավաքչական մեթոդների, սպա նույն դարի երկրորդ կեսին, երբ եվրոպայում մշակվեցին այլ, ավելի կատարյալ վերածնության և հրատարակման եղանակներ. մեզ մտա կատարված աշխատանքներն արդեն չէին բավարարում գիտական նոր պահանջներին:

Ներսես Աշտարակեցու կողմից Հարություն վարդապետ Տեր-Բարսեղյանին (հավանաբար և ուրիշներին) արված հրահանգները, որոնք իր ժամանակի պատմա-բանասիրական հասկացողությունների արգասիքն են, շարունակվեցին ուժի մեջ մնալ մինչև դարի վերջը: Մի կողմից առաջին հրատարակիչների օրինակին ենթարկվելու մտայնությունը, մյուս կողմից այդ գործով զբաղվող հայ մտավորականների կարված լինելը համաշխարհային գիտական մարից՝ արգելքներ հանդիսացան նոր սկզբունքների կիրառման այդ ապակցում:

Սակայն այդ մեծամեծությունն ամենախիմական պատճառով հայ իրականության ընդհանուր կուլտուրական ցածր մակարդակ էր, որի պայմաններում հնարավոր չէրավ ինչպես արձանագրությունների, նույնպես ազգագրության, բանահյուսության և այլ կարգի նյութերի հավաքման համար կայուն և կենտրոնացված կազմակերպություններ ստեղծել, որը կապող էր ապահովել նման աշխատանքների գիտական մտվարդակը, նրանց համար տեխնիկական սարքավորումներ հայայայել և հատուկ մասնագետներ պատրաստել:

Արձանագրությունների հավաքման աշխատանքներն, ինչպես հայտնի է, կազմված են երկարատև և ծանր համաօրգությունների ու նյութական զգալի միջոցների հետ, մասնավոր որ արձանագրությունները ստված են ամբողջ նրկրով մեկ, լս՝ բնակելի և լս՝ անբնակ վայրերում, զովար մասշնի լեռնային վայրերի և ձորերի մեջ, աշրդիս տեղերն այցելելու համար պահանջվում էին նրկարատև ժամանակ և տեխնիկական գնացած միջոցներ: Արձանագրությունների զգալի մասը հողմահարված-եղծված են, շատերը ջարդված և բեկորների վերածված: Յուրաքանչյուր հուշարձանի մտա պահանջվում է մի քանի օրվա համառ աշխատանք, բանվորներ՝ որպեսզի բաժնված քարերը տեղից շարժեն, հարմարություններ՝ պատերի բարձր տեղերում գրվածքների մոտենալու համար, սպա վերձանող մասնագետից բացի, շնորհալի լուսանկարիչներ և զմագրող ընդօրինակողներ, այլ խոսքով, մի քանի հոգուց բաղկացած գիտական արշավախումբ: Այսպիսի գործը կազմակերպել կարող է, հարկավ, անյու նյութական և գիտական հիմքերի վրա դրված հատուկ կազմակերպությունը միայն, որը հայ իրականության մեջ բացակայում էր:

Չնայած բոլոր այս պայմանների բացակայությանը՝ կատարվել է մեծ և շնորհակալ աշխատանք. մտա 2000 հայերեն արձանագրություններ հավաքվել և հրատարակվել են: Այդ գործը կատարել են առանձին եվրիված անհատներ, սեփական նախաձեռնությամբ և զբրկանքների գնով, բայց ոչ պաշտան գիտական մեթոդներով: Արձանագրություններ հավաքողների մեծ մասը եղել են մարդիկ, որոնք ո՛չ այդ գործի համար և ո՛չ էլ ընդհանրապես գիտական պատրաստություն են ունեցել. նրանց մի զգալի մասը եղել են հոգևորականներ, որոնց կղերական աշխարհայացքը նույնպես բացասական դեր է խաղացել լս՝ նյութերի մեջ բնությունը կատարելու և լս՝ նրանց բովանդակությունը հիշա լմբեկելու արձանագրից: Նշենք նաև, որ եղել են ղեպրեր, երբ հեղինակավոր հոգևորականներ, օգտվելով իրենց պաշտանական դիրքից, արձանագրությունները հավաքելու կտրևոր գործը հանձնարարել են նվաղ պատրաստություն ունեցող անձանց և իրենք նույնիսկ չեն էլ ստուգել նրանց նըշությունը: Նախորդ էջերում տեսանք, որ Մանանիկ և Հարաթոի վանքերի արձանագրությունները Ջալալյանցը հրատարակել է, օգտվելով Հովհաննես Տեր-Բարսեղյանի հավաքածուից: Ջալալյանցի գրքի երկրորդ հատորում ամփոփված են գլխավորապես Վաչոյց ձորի արձանագրությունները, որտեղ հեղինակը երբեք չի եղել, այլ նրա խնդրանքով աշխատանքը կատարել են Հովհաննես Բարսեղյան և ուրիշները:

¹ Տե՛ս Փորձ, 1878, էջ 321, որտեղ Քաջերուտունի մասնանշում է նաև Անի բազալի Շամախու շըբջանի և այլն արձանագրությունները Ջալալյանցի համար ուրիշների հավաքած լինելը և այդ առիթով մատուցված տեղի ունեցած բանավեճը:

XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին հայ բանասիրության մեջ արձանագրությունների նրատարակող կամ իրենց ուսումնասիրությունների ընթացքում օգտագործող գիտնականներն արդեն նշում են նրատարակությունների անբավարար վիճակը: *Վիճակն տարբեր կազմող* նետևյալ վերայ է բնորոշում նրատարակությունների որակը և նրանց բերությունների պատճառները.

«Ձևն առ մեզ հզորիս նմանահանությունը և ոչ կարգադրելով համախմբելով ժողովածոյը յնշատակարանաց ըստ արիւնակի, որպէս գտանելով զայնպիսին ի լեզուս եւրոպացի ազգաց»:

և այլա՝

«Ի բողոքատուրքեն անտի արձանագրութեանց ոմանց, որք ոչ ի միոյն ձեռանէ են ընդարիւնակեալք, բացանալ լինի, երէ կարի բազմազան են տարբերութիւնք ընթերցուածոցն, առնուաւ, յառաջացեալք ի տարբերութենէ անտի վերձանաւոյացն, յորոց ոմանք բերուք և անվարք, այլք իբր աւարագրիք, անտեղեակք նրբին հանգամանաց ոմոյ գրութեանն, և այլն ըստ կարգին»¹:

Արձանագրությունները հավաքող և նրատարակողների ճիմնական բերությունները նետևյալներն են.

1. Նրանք հասկապես պարաստոված ժամագիտներ չեն և ոչ էլ միշտ անհրաժեշտ ընդհանուր գիտելիքների տեր. այդ պատճառով էլ ունեցել են տարբեր մտայնում՝ և տարբեր հաջողությամբ ու բերություններով են կատարել իրենց աշխատանքը:

2. Կրթացից յուրաքանչյուրն, ըստ իր զարգացման մակարդակի և աշխարհայացքի, սեփական չափանիշով է որոշել արձանագրությունը, համարել կարևոր կամ անկարևոր և, սովորաբար, արտագրել է միայն կարևոր համարածը:

3. Արտագրողները չեն պահպանել արձանագրությունների հնագրական, ուղղագրական և քերականական առանձնահատկությունները. իրենց հասկացողությամբ «ուղղել» ու գրաբարի են վերածել ժողովրդական-բարբառային բառերն ու արտահայտությունները, որով միանգամայն արժեքավորել են այդ բացառիկ կարևոր սկզբնաղբյուրները հայոց լեզվի պատմության և բարբառագիտության համար:

4. Հավաքել-արտագրել են գրագանցապես բնդարձակ, հեշտ վերձանելի, ամբողջական և իրենց բովանդակությամբ նշանավոր անձերի ու զեպրերի հետ կապված արձանագրությունները:

5. Նրանց ընթերցումների մեջ կան րվականների, անձնանունների, տեղանունների և նոր ու հազվագյուտ բառերի շատ աղբառումներ, ինչպես և բովանդակության անկապություններ՝ մաշված տեղեր բաց բողոքելու նետևանքով:

6. Ձևն օգտագործել տեխնիկական օժանդակ հարմարություններ. չեն յուսակարել, գծագրել կամ պատճենահանել (Լատամպա), որով արձանագրությունների ստույգությունը մնում է կասկածելի. այդ պատճառով էլ հաճախ նույն արձանագրությունը երկու տարբեր նրատարակիչների մոտ խիստ տարբերվում է իրարից:

* * *

Հայերեն արձանագրությունների ժամանակակից գիտական մեթոդներով հավաքելու և նրատարակելու պատմությունը սերտորեն կապված է Անի բաղաբի ավերակների պեղման աշխատանքների հետ:

1892 թ. Ն. Մառը սկսեց պեղել Բագրատունյաց մայրաքաղաքի ավերակները: Ինչպես պարզվում է արխիվային նյութերից՝ Ն. Մառը ծրագրել էր պեղման իր աշխատանքները վերածել Հայաստանի նյութական և հոգևոր կուլտուրայի ուսումնասիրության մի յոշոր ձեռնարկի, որի մեջ հայերեն արձանագրությունների ուսումնասիրությունը պետք է կազմեր մի կարևոր բնագավառ: Իր եռանդուն ու համակրելի բնավորության և բազմակողմանի

¹ Կ. Կոստանեանց, *Վիճակն տարբեր, Նախաբան*, էջ XXI:

² Անդ.

պարաստության շնորհիվ Ն. Մառը կարողացավ իր շուրջը հավաքել բազմաթիվ երիտասարդ գիտնականների և գեղեթ 25 տարի տևող պեղումների աշխատանքներին զուգընթաց ուսումնասիրական բազմակողմանի աշխատանք կատարել Հայաստանում:

Ձևն առաջին իսկ տարին, պեղումներից հետո, Ն. Մառը շրջագայում է հաս Անիի մերձակայքի հուշարձանները և զբաղվում հայերեն արձանագրություններով, որոնցից մի բանիսն անմիջապես նրատարակում է: Մինչև իր կյանքի վերջ էլ Մառը չդադարեց անդրադառնալու հայերեն արձանագրությունների ուսումնասիրության գործին: Ես իր աշակերտ-աշխատակիցների մեջ աշխատանքի բաժանում էր կատարում ըստ վերջիններիս գիտական նետաբերությունների և ունակությունների, զրա նետևանքով էլ հայերեն արձանագրությունների հավաքման և զրանց կորպուսի ձևով նրատարակման գործը հանձնարարվեց Հովսեփ Օրբելուն:

Հ. Օրբելին ժամակցեց Անիի պեղման աշխատանքներին 1906 թվականից, զետես լինելով ուսումը. հենց առաջին իսկ տարվանից նա ձեռնարկեց հայերեն արձանագրությունների իր ուսումնասիրությունները Ն. Մառի ղեկավարությամբ և, այնուհետև, իր գիտական բազմակողմանի գործունեության ընթացքում այդ աշխատանքը մնաց նրա ամենակրթիչ բնագավառը. իսկ արձանագրությունների կորպուսի նրատարակությունները՝ նրա բաղձանքը:

Հայերեն արձանագրագիտության բնագավառում Անիի զպրոցի և հետևապես Հ. Օրբելու վատակը ոչ միայն նրա հավաքած և նրատարակած արձանագրություններն են, այլև գերազանցապես այն, որ նա մշակեց և հիմք դրեց գիտական նոր մտայնության զեպի այդ սկզբնաղբյուրները և այլա մշակեց նրանց հավաքման ու նրատարակման համար ժամանակակից գիտության բարձր պահանջների ոգով սկզբունքներ և մեթոդներ, որոնք ուղեցույցներ դարձան նետագա ուսումնասիրողների համար: Այդ սկզբունքի և մեթոդի առանձնահատկությունները նետևյալներն են.

1. Յուրաքանչյուր արձանագրություն ինքնբուխիցան մի ամբողջական պատմա-կուլտուրական փաստաբանություն է. նետևաբար նույն նշարտությամբ պետք է նրատարակվի, ինչպես որևէ այլ ձեռագիր բնագիր:

2. Յուրաքանչյուր արձանագրություն, անկախ նրա մեծ կամ փոքր, ամբողջական կամ րերի լինելուց, պետք է հավաքել ու նրատարակել րերի, նույնիսկ մեկ բառ և կամ մի բանի տառ կազմող րերից: Նույն արժեքն ունեն, ինչ ձեռագրական պատատիկները:

3. Հավաքելու և նրատարակելու ընթացքում խալություն չպետք է դնել արձանագրությունների մեջ՝ ըստ նրանց բովանդակության, որովհետև մեկի համար այն ոչ կարևոր է րվում, մեկ ուրիշ ժամանակակից համար կարող է արժեքավոր լինել:

4. Ի տարբերություն հին ձեռագրերի, որոնք սովորաբար մի բանի օրինակով են մեզ հասել և պահպանվում են վատանելի վայրերում (մատենադարան, գրադարան, քանդաքան և այլն) ու գիտական նրատարակության ժամանակ հետարվոր է կատարել համաժառուրություններ ու նշել տարբերությունները՝ յուրաքանչյուր արձանագրություն միայն մեկ օրինակով է գրված, այն էլ բացօթյա և ներակա բնական ու չարամիտ ոչնչացման, այդ պատճառով էլ պիտի նշտորեն պահպանել նրա գրչական, ուղղագրական և բոլոր այլ կարգի առանձնահատկությունները նրատարակության ընթացքում, վերձանողի հավելումներն ու շակումները առնելով պայմանական նշանների մեջ: Վերձանումներին որպես փաստագիր պետք է կցել արձանագրության յուսանկարը:

5. Զարգված, եղծված կամ մասամբ կորած մասերը պետք է արվեն առկա լինակով, առնես տեսակի լրացումները և կոստումները՝ պայմանական նշանների մեջ:

6. Յուրաքանչյուր արձանագրության համար նշել նրա գտնված վայրի ստույգ նկարագրությունը՝ գյուղ, քաղաք, հուշարձանի անունը և տեսակը. այլա հուշարձանի ո՞ր մասում է գտնվում, արտաքին, ներքին, ո՞ր պատի վրա, նրա ո՞ր մասում է ո՞ր արձանագրության մաս:

7. Յուրաքանչյուր արձանագրության համար նշել լրիվ մատենագիտություն (հեղինակ, աշխատություն, էջ):

8. Տեղում հավաքչական աշխատանքները վարել այնպես, որ բավարարեն այս պահանջներին՝ նրատարակության ժամանակ:

Հայաստանի գիտնականներից այդ նոր ուղղությամբ հասկացված մեծ աշխատանքներ է կատարել Գարեգին կաթ. Հովսեփյանը, որը շրջագայել է Հայաստանի շատ վայրեր ու անձամբ վերձանել, ստուգել և լուսանկարել է արձանագրությունները: Մասնակի հրատարակություններից բացի՝ հասկացված նշվել են նրա երկու հիմնական աշխատությունները՝ *Բարսեղ հայ Տաղարթյանի և Սողոմոնյանի կամ Պոստյանի հայոց պատմությունից մեջ* և *Կոստանոպոլի աշխատությունը*¹: Իրանց մեջ ամփոփված են հայույթաբան նորահայտ կամ ի նոր ստուգված, լուսանկարված և բանասիրական մանրակրկիտ քննության ենթարկված արձանագրություններ:

Այս նոր մերոգով հայերեն արձանագրությունների հավաքելու բնագավառում զգալի աշխատանք են կատարել նաև Մատի աշակերտներ Սմբատ Տ. Ավետիսյանը և Աշխարհբեկ Գալանթը, բայց զմրախաբար այդ աշխատությունների մեծ մասը չի հրատարակվել, նրանց մանվանից հետո կորել է: Այս ուղղությամբ նշանակալից է նաև բազմավաստակ Լևոն Մելիքյան-Քեյի աշխատանքները, որը բացի արձանագրությունների մասնակի հրատարակություններից, կազմել է նաև մի մեծ ժողովածու՝ «Ախրանյոց վիմակալ տարեգիր» (անհայ):

Սովետական շրջանում այդ ուղղությամբ առանձնապես արդյունավետ աշխատանքներ է կատարել Կարո Ղաֆազյանը, որը բացի արձանագրությունների մասնակի հրատարակություններից, ձևաերկել է նաև կուլտուրական նշանավոր կենտրոն հանդիսացած մեծ վանքերի պատմությանը, նարատարակական կառուցվածքներին և արձանագրություններին նվիրված առանձին հատորների հրատարակությանը, որոնց մեջ արված են բոլոր արձանագրությունների գծագրերն ու զգալի չափով լուսանկարները²:

* * *

Հայերեն արձանագրություններն, ինչպես ասվեց, հրատարակված են գերազանցապես տեղագրական բնույթի բազմաթիվ աշխատությունների մեջ՝ առանձին գրքերով և մամուլի մեջ՝ հնդվածի և հողվածաշարքի ձևով: Ռուսումնասիրողի համար դրանցից օգուվոր կազմված է մեծ զովարությունների նկատմամբ՝ հայ՝ այդ աշխատությունները վաղուց հրատարակված լինելով՝ զովար են նարվում և ապա՝ շատ հեղինակներ նույն վայրի նույն արձանագրությունը հրատարակել են զգալիորեն տարբեր վերձանումներով: Ռուսումնասիրողը ձեռքի սակ չունենալով բոլոր հրատարակությունները, հանախ օգտագործում է վատ վերձանված բնագիրը և սխալումների մեջ ընկնում:

Գիտնական զարի երկրորդ կեսում պահանջ է զգացվում եվրոպացիների կողմից հրատարակված գուտ արձանագրական ժողովածուների օրինակով հրատարակել հայերեն արձանագրությունների դիվանը—Corpus.

1879 թ. Ռուսաստանի հնագիտական համագումարի նախապատրաստական կոմիտեի նիստերից մեկում առաջարկ մտցվեց համագումարի օրակարգի հարց դարձնել Կովկասի սանձաններում գտնվող, մինչև XII դարն ընդգրկող, հայերեն, վրացերեն, հունարեն, եբրայերեն ու սեպագիր արձանագրությունները ժողովածուների ձևով հավաքելու և հրատարակելու խնդիրը և, որպես գործնական բայ, հրատարակել մի ժողովածու մինչև համագումարի բացումը³: Ե. Էմինը հայտնում է, որ այդ ժամանակաշրջանն ընդգրկող հայերեն շատ արձանագրություններ կան հրատարակված, այդ հարգման հիման վրա կոմիտեն հանձնարարում է Ե. Էմինին կազմել հայերեն արձանագրությունների ժողովածու, որը և լույս տեսավ Մոսկվայում 1881 թ., առանձին գրքով⁴:

Ե. Էմինի կազմած այդ ժողովածուն շատ հետո է հայերեն արձանագրությունների դիվանը—Corpus կոչվելուց: Նրա մեջ, ինչպես և վերնագիրն է նշում, ընդգրկված են շատ

փոքր աշխարհագրական միջավայր և ընարովի ու փոքր բանակությամբ արձանագրություններ, այն էլ բազմաձայնաբար՝ նախորդ անդագրական աշխատություններից, առանց տեղում անձամբ ստուգելու, առանց լուսանկարների կամ պատկերներից գծագրերի՝ նախորդ հրատարակիչների սխալներով: Այս բոլորի նեանհարով էլ նա համարյա անհիաս մնաց բան ձեռքերի կողմից:

Ժամանակագրական կարգով հայերեն արձանագրությունների ժողովածու, կազմելու փորձը կատարել է բանասեր Կարապետ Բասմաջյանը:

Փարիզում հրատարակվող իր «Բանասեր» հանդեսի մեջ տպագրվող «Մեր հնությունները» հողվածաշարքի մեջ, 1900 թ. նա գրում է, որ երկրման Հայրիկի կողմից հրավիրվել է Կովկաս «Նեանտական ուսումնասիրություններ կատարելու համար», որոնց մի կարևոր բաժինը պետք է կազմի «Արձանագրության ստույգ և անբերի հրատարակությունը, որով հետո պետք է կազմվի իմ Հայասրան անուն ուսումնասիրությունը»⁵:

Կ. Բասմաջյանը, ճենվելով տեղերում կատարած իր համեմատությունների վրա՝ նաև շատ իրավացի դիտողություններ է անում նախորդ հրատարակությունների թե՛ որակի և թե՛ քանակի վերաբերյալ: Սակայն Բասմաջյանին չհաջողվեց հրատարակել Հայասրանը, իսկ նրա մասնակի հրատարակություններից ամենահինը՝ «Հայերեն արձանագրություններ Անույ, Բազմաշարի և Մարմաշինու», որը լույս տեսավ միայն 1931 թ. ֆրանսիական գիտական հանդեսում է ֆրանսերեն թարգմանությամբ, ստանալով է գրերի նույն բերություններով, ինչ որ իր թեմատիկան հեղինակների հրատարակածները, միակ ստավիությունը, որ ունի Կ. Բասմաջյանի աշխատությունը, դա սակավաթիվ արձանագրությունների լուսանկարների տպագրությունն է:

1910 թ. Լազարյան նեմարանի (Մոսկվա) մասնագիտական գասարանների խորհուրդը երկու մրցանակաբաշխություն հայասրանցի (Գ. Բանասերի մրցանակ) հայագիտական աշխատությունների լավագույն գործերի համար 100 և 700 ռուբլի գումարով, զրանցից առաջինը՝

«Ժողովածու (բացարական առաջարանով) ցածմ ձևեր բոլոր հին-հայկական արձանագրությունների» մինչև ժե գարը (Corpus inscriptionum Armenicarum), որոնք գտնվում են Ռուսաց Հայաստանի սանձաններում և հանված են լուսանկարով կամ խեմաբով ընդօրինակված իսկականներ: Նույն նյութի մասնակի կատարումը՝ այն է Ռուսաց Հայաստանի որևէ նշանավոր կամ մի բանի գովառի արձանագրությունների լիակատար ժողովածուն կարող է պարզհատրվել նշանակված մրցանակի մի մասովը⁶:

Թեև աշխատությունները ներկայացնելու համար ժամկետ էր սանձանված երբեք սարի, բայց և այնպես նշված աշխատությունը չներկայացվեց:

1912 թ. մեր հանգուցյալ ուսուցիչ Հ. Անտոյանը «Հանդես ամսօրնայ» տնագրի մեջ հրատարակեց մի գիմում-հայտարարություն, որի մեջ հայտնում էր, թե ինքը ձեռնարկել է կազմելու հայերեն արձանագրությունների ժողովածու—*Հայարձան*. արդեն հավաքել է 1000-ի չափ արձանագրություններ, որոնց թիվը շուտով կհասցնի 1500-ի, դրանք հիմնականում վերաբերում են Ռուսաստանի շրջաններից, պահպանում են միայն թուրքաձայնապատանի և գաղթավայրերի արձանագրությունները, այդ պատճառով էլ կոչ է անում բոլոր շահագրգռված մարդկանց խեմաբով արտագրել և իրեն ուղարկել իրենց մասնակի վայրերից արձանագրություններ, հայտարարությունը վերջանում է 5 կեսից բաղկացած հրահանգով՝ թե ինչ մեթոդներով պիտի հավաքվեն, ապա կոչ է անում բոլոր թուրքաձայն թեքերին՝ արատապելու այդ հայտարարությունը⁷:

Այժմ էլ, հանգուցյալ պրոֆեսորի անսխալ աշխատությունների շարքում մնում է նաև *Հայարձանը*, այն կազմված է քաղվածաբար՝ անդագրական գրքերից և մամուլի հողվածներից՝ հիմնականում, և նրա մեջ առնված են մինչև հայոց (1551) թվականը կրող արձանա-

¹ «Շողոմարթ», Կաղարջուպատ, 1913, նաև առանձին գրքով:

² Մատն Ա, Կաղարջուպատ, 1928, մասն Բ, Երուսաղեմ, 1942, մասն Գ, Նյու-Յորք, 1942/3:

³ Կ. Ղաֆազյան, Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները, Երևան, 1948:

⁴ Пятый археологический съезд в Тифлисе—Протоколы подготавительной комиссии, III հիտու, 13 մարտի 1879 թ., էջ 39:

⁵ Армянские надписи в Карсе, Ани и в окрестностях последнего.

¹ «Բանասեր», Գ պրակ, Փարիզ, 1900, էջ 273—276:

² «Աղագրական հանդես», XX, 1910, էջ 216:

³ «Հանդես ամսօրնայ», 1912, սպրիլ, էջ 255:

գրությունները միայն: Մասնավոր խոսակցության մեջ Հ. Անտոյանը հայտնեց մեզ, որ ինքը 1912 թվականից հետո այնու չի շարունակել այդ գործը, որովհետև նույն թվականին լույս է տեսել ազգագրագետ Ն. Լալայանի նման բովանդակությամբ հայաստաբարոյբանության և ինքը կարծել է, որ Լալայանի կազմածը՝ ունենալով լուսանկարներ՝ կցված արձանագրույ ունենրին, ավելի կատարյալ գործ կլինի:

Ն. Լալայանի այդ հայաստաբարոյբանության լույս է տեսել «Ազգագրական հանգեախ»¹ 1912 թ. XXIII գրքի վերջում, այդտեղ ավում է, որ 10 տարուց չի վեր ինքն գրադված է Հայաստան արձանագրությունների ժողովածու կազմելու աշխատանքով, որը զարգարված կլինի արձանագրությունների բազմաթիվ լուսանկարներով: Առախ խնդրում է բարոյին ուղարկել իրեն արձանագրությունների լուսանկարներ՝ վարձատրությամբ կամ փոխանակային կարգով:

Ն. Լալայանի այդ աշխատությունը նույնպես մնաց անկատար, եւ «Ազգագրական հանգեախ» մեջ զետեղված տեղագրական բաժնում արձանագրություններին երբեմն կցել է նաև լուսանկարներ, բայց դրանք այնքան էլ շատ չեն, ընդհանրապես Ն. Լալայանի հրատարակած արձանագրությունների լուսանկարները մեծ մասը նույնպես բաղված են նախորդ հրատարակություններից, իսկ իր վերձանուկները չեն կարող մրցել նախորդների հետ:

Հայերեն արձանագրությունների զիվան-Corpus կազմելու գործում մեծ աշխատանքներ է կատարել Ն. Մառը: Արդեն ճշել ենք այդ ուղղությամբ նրա փաստակի մասին՝ կազմված Անիի պեղումների սկզբնավորման հետ, բայց Ն. Մառը իր բանասիրական ընդարձակ աշխատանքների մեջ ամենակարևոր նշանակությունը ապիս էր անցյալի մշակույթի արտահայտություն հանդիսացող արձանագրություններին և, յերևու, ամենից ավելի զգում այն զովարությունները, որոնք կազմված էին այդ առաջնակարգ նյութի օգտագործման հետ, քանի որ նրանք ցրված էին բազմաթիվ գրքերի ու պարբերական մամուլի էջերում:

Վովկայան արձանագրությունների՝ հայկական և վրացական Corpus-ներ կազմելու ուղղությամբ Ն. Մառը գործնական քայլերի է դիմել 1903 թվականին: Ն. Մառը զեկուցագրի հիման վրա Կայսերական հնամենական հանձնաժողովը սրբում է ընդունել այդ Corpus-ների հրատարակման գործն իր վրա վերցնել և հանձնարարել է Ն. Մառին Վովկայանում հրավիրել խորհրդակցություն և մշակել սկզբունքներ ու աշխատանքային ծրագիր: Խորհրդակցությունը անցավ ունեցավ Ռիֆիխում, նույն 1903 թ. հունիսի 10-ին, թղիք վրա ամեն ինչ ավելց, բայց գործնական որևէ արդյունք այնպես էլ երևան չեկավ: Հետագայում, Ն. Մառը ճիշտ կերպով բնորոշել է այդ անհաջողության պատճառները, ժամանակն անցյալում էր ազգամիջյան կոլեկտիվ աշխատակցության համար և չկային էլ այդ ոգով աշխատելու ընդունակ գիտական կարիքը²:

Հետագայում, 10 տարի անց, անդիկանալով, որ Կ. Կոստանյանցը կազմած ունի հայերեն արձանագրությունների մի ժողովածու՝ Ն. Մառը ստանում է այն և հրատարակում:

Ինչպես ինքը՝ կազմողը, նույնպես և աշխատության խմբագիր Ն. Մառը իրենց առաջարկներում նշում են, որ այդ ժողովածուն իր ձևով, կազմելու սկզբունքներով և բովանդակությամբ հետո է ժամանակի գիտական պահանջները բավարարող «Կորպուս» հասկացողությունից, բայց ավելի կատարյալը չլինելու պայմաններում, այն կարող է օգնել հետագուողներին:

Կ. Կոստանյանցի կազմած ժողովածուի մեջ հավաքված են բազմաթիվ առանձին գրքերի և հոդվածների մեջ ցրված հայերեն արձանագրությունները և զատավորված են ժամանակագրական կարգով: Կազմողը դրանք տեղերում անձամբ չի համեմատել և ստուգել, հետևաբար նախին հրատարակիչների բոլոր սխալ վերձանուկները նույնությամբ կրկնվել են նաև այս ժողովածուի մեջ, դեռ ավելին՝ Կոստանյանցը հարմար է համարել արձանագրությունների սկզբից և վերջից կրճատել բովանդակության հետ իրիկ կապ չուներող՝ դիմումի և անձնի բանաձևերը, որ ինքնակա ճիշտ չէ: Ժողովածուն չունի ստուգող փաստաթուղթ (լուսանկար, էստամպ, գծագիր), արձանագրությունների տեղագրման առիթով բավարարվել չէ: Ժողովածուից դուրս են մնացել մինչև 1913 թ. լույս տեսած բովանդակման մեջ թվով արձանագրություններ և, վերջապես, բովանդակ չունեցող արձանագրությունները զետեղված են գրքի վերջում, հավելվածի ձևով, որով միանգամայն կորցնում են իրենց արժեքը:

Թված այս բոլոր բացասական հանգամանքների շնորհիվ Կոստանյանցի «Վիճակապետները» ժողովածուն մեծ չափերով զրկվել է պատմաբանասիրական, կուլտուր-մշակութային և լեզվաբանության պատմության համար արժեքավոր սկզբնաղբյուրների նշանակությունից, որ ունեն արձանագրությունները:

* * *

Մովկայան իշխանության հաստատումով Հայաստանում հիմնականորեն վերացան բոլոր այն խոչընդոտները, որոնք արգելակում էին հայ բազմազգայան մշակույթի ուսումնասիրման և հատարական սեփականություն զարմնելու աշխատանքներին: Հայ ժողովրդի մտավոր կյանքի փարոս հանդիսացող գիտությունների ակադեմիայի ստեղծումով նոր փայլ առացավ նաև հայագիտությունը, հայոց լեզուն, գրականությունը, պատմությունը, հնագիտությունը, ազգագրությունը, արվեստը, նարատարապետությունը և բոլոր մյուս բնագավառները այժմ ուսումնասիրվում են հատուկ ինստիտուտներում կենտրոնացած հարյուրավոր մասնագետների ջանքերով: Այդ աշխատանքների հաջողության համար առանձին կարևորություն ունի սկզբնաղբյուրների հայտնաբերումը, ուսումնասիրությունը և հրատարակությունը, ինչպես նյութական կուլտուրայի մնացորդների, այնպես էլ գրավոր աղբյուրների:

Վերջին տասնամյակներում հնագետների ջանքերով երկրի ընդերքից պեղվել և ուսումնասիրվել են հսկայական քանակությամբ նոր նյութեր, որոնք վերաբերում են Հայաստանի պատմության ու մշակույթի բոլոր շրջաններին, իսկ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանը գիտության սեղանին է դրել մատենագրական ու փաստաթղթերի մեծածավալ հատրները:

Հայագիտության այս ընդհանուր և բազմակողմանի աշխատանքների մեջ իր արժանի տեղն ունի նաև հայերեն արձանագրությունների հավաքման, ուսումնասիրման և Corpus-զիվանի ձևով հրատարակման գործը: Դեռևս 1938 թ., երբ Հայաստանում գոյություն ունեք մտաբեկական ակադեմիայի հայկական ֆիլիալ միայն, Հ. Օրբելու բացատրական զեկուցագրի հիման վրա Հայաստանի ժողովրդական կոմիտեների խորհուրդը օգոստոսի 20-ի իր նիստում հատուկ սրբում կայացրեց և զրամական միջոցներ առանձնացրեց հայերեն արձանագրությունների զիվան հրատարակելու համար, սակայն համաշխարհային պատերազմը ժամանակավորապես արգելակեց դրա իրականացումը:

1954 թ. գիտությունների ակադեմիան կազմեց արձանագրագիտական մշտական գիտարշավ³, որը զիված անյոնիկական բոլոր միջոցներով մեկնում է շրջանները և հատուկ ծրագրով ու

¹ Տե՛ս Ն. Մառի առաջաբանը Կ. Կոստանյանցի «Վիճակապետները» ժողովածուի, էջ 10:
² «Վիճակապետները», էջ 11: Այդ ձեռնարկության առթիվ եղան զրական արձանագրություններ հայ մատուցում, անհ «Արարատ», 1903, Ն, մայիս, էջ 463—465: Մեսրոպ Վազգայանի՝ հայերեն և վրացերեն արձանագրությունների ժողովածու-նորվածը:

¹ Եթե նույնարձանի վրա դրանց տեղագրությունը նշված լիներ, այս մի մասի ժամանակը կարելի կլիներ որոշել՝ նրանից վեր կամ վար կզատ արձանագրությունների թվականների հիման վրա: Որոշ մասի ժամանակն էլ հնարավոր է որոշել նրանից մեջ հիշատակված անձանուկների և զեկուցերի ժամանակագրության օժանդակությամբ: Այդ արձանագրությունների որոշ մասի ժամանակագրությունը կարելի կլիներ որոշել նաև հնագրական առանձնատեղությունների հիման վրա, եթե ժողովածուում սպված լինեին նրանց լուսանկարները կամ պատճեն արտահայտող գծագրեր:

² Սկզբում պատմության ինստիտուտին, հետագայում հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտին կցեց:

մշակված մերողներով հավաքում արձանագրությունները, անկախ այն բանից, նրանք նախկինում նրատարակված են թե ոչ: Իսկ այժմ արդեն հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտին կից ստեղծված է արձանագրագիտական հասուկ սեկտոր, որի արամագրության սակ կան 4 հազարի հասնող հայերեն արձանագրություններ՝ սեղուժ վերանայված, լուսանկարված և գծագրված: Բայց զա եղած հավաքչական աշխատանքի փոքր մասն է. դեռ որքան վայրեր չան, որտեղ սպասում են գիտաբաշխի այցելությանը, Սովետական Հայաստանի շրջանների կեսից ավելին, հազա Արևմտյան Հայաստանը և գաղթավայրերը:

Հավաքչական աշխատանքին զուգընթաց հիմք է դրվել նաև հայերեն արձանագրությունների լրիվ ժողովածուի՝ դիվանի նրատարակությանը, արդեն յույս է տեսել մեկ հատուրը (պրակ II), որի մեջ ամփոփված են պատմական Մյուխիքի այժմյան երեք շրջանների՝ Գորիսի, Միսիանի և Ղափանի արձանագրությունները, նույն աշխարհագրական սկզբունքով և մշակված մերողներով պատրաստվում են այլ շրջանների արձանագրությունները ընդգրկող պրակները: Իսկ Անիի արձանագրությունների այս պրակը կազմում է դիվանի I պրակը, որը տեղեկական պատմաբանությամբ յույս է տեսնում II պրակից հետո:

Հանգուցյալ ակադեմիկոս Հ. Օրբելին Անիի արձանագրությունների ժողովածուն կազմել է Անիի պեղումներին իր մասնակցության մեկ տասնամյակից ավելի տարիների ընթացքում, արամագրության սակ ունենալով և՛ երկար ժամանակ, և՛ տեղեկական հարմարություններ, նա բարձրորդ անգամներ ետից ստուգել ու նշան է կապակցել տեղերը, երեք գրանակնայցները նաև նրա անասման բժախեցությունն ու մեծ փորձը, սպա պարզ կիներ, թե որքան կատարյալ են արձանագրությունների վերանայումները:

Անիի արձանագրությունների զգալի մասը նրատարակված է շատ անգամներ ու տարբեր մարդկանց կողմից, բայց գրանք կատարվել են արագորեն շարժվող համադրողների ձեռքով, առանց տեղեկական հարմարությունների և, մասնավոր, առանց լուսանկարահանման, այդ պատճառով էլ շատ մեծ բերություններով և սխալներով: Հ. Օրբելու հավաքածուն և՛ ստույգ է, և՛ լրիվ: Ինչպես ընդհանուր թիվը, այնպես էլ յուրաքանչյուր արձանագրության սակ նշված մասնագիտության օգնությամբ մի բանի արձանագրության համեմատությունը անմիջապես կհամոզի մասնագետ ընթերցողին մեր սասմների նշմարատեսությունը:

Ինչպես Անիի արձանագրությունների, այնպես էլ մի շարք այլ վայրերի՝ Մրեն, Գանձասար և այլն ժողովածուներ դեռևս շատ վաղուց Հ. Օրբելու կողմից պատրաստված են եղել սպագրության համար, նույնիսկ սպարանում շարված և դրանց փորձական օրինակները գտնվում են հանգուցյալ ակադեմիկոսի արխիվում: զրանք սպագրվելու էին Լեհինգրագում, գիտությունների ակադեմիայի սպարանում: 1924 թվականին Նեա գետը դուրս գալով ավերից հեղեղեց քաղաքի առափնյա մասերը և դրանց շարքում ակադեմիայի սպարանը, որի հետևանքով կորան և՛ շարվածքները, և՛ այն հասուկ հայերեն արձանագրական տառերը, որտեղ մեծ ուսումնասիրության ու շանքերի գնով ստեղծել էր անխնայ գիտնականը և իր իսկ ձեռքով շարել: Այդ ստանձների վերականգնման հետ կապված դժվարությունները և զրաղվածությունը խանգարեցին Հ. Օրբելուն նրատարակելու այդ պատրաստի աշխատությունները:

1954 թ. Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան որոշում ընդունեց հայերեն արձանագրությունների հավաքման և դիվանի նրատարակման համար, որի ընդհանուր ղեկավարն ու խորհրդատու գարսյու Հ. Օրբելին էր: Նկատի ունենալով, որ նա սպրում և աշխատում էր Լեհինգրագում, իսկ Դիվանը պարս և նրատարակվեր Նրևանում, խնդրվեց Անիի արձանագրությունների ժողովածուն, որը լինելու էր Դիվանի առաջին պրակը, հանձնել մեզ՝ սպագրության պատրաստելու համար: Հ. Օրբելին սիրով ընդառաջեց այդ խնդրանքին:

Մեր ստացած փորձական այն օրինակներից մեկն էր, որ փրկվել էր ջրհեղեղից, ինչպես և նույն բարեխոսությամբ փրկված լուսանկարների 25 տպուկաների լրիվ տպարանակը:

Մյուս ստացած այդ փորձական օրինակի արձանագրությունների միայն կեսի շափն է եղել սրբագրված նեղիհակի ձևերով, բոլոր վերագրերն ու բացատրական մասերը տպված են ռուսերեն, արձանագրությունների սակ չի եղել մասնագիտություն, ինչպես և որևէ

ցանկ: Այդպ. Հ. Օրբելու «Հայերեն արձանագրությունների նշանակությունը» գեղուցում գատարությունը, որը կազմում է սույն պրակի ներածությունը, եղել է նույնպես ռուսերեն, ներկա պրակի համար այն բարգմանել է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտ. աշխատակից Ս. Ավագյանը:

Դիվանը պատրաստվել է ընդունված սկզբունքներով, իսկ նշված բոլոր լրացումներն ու յարգմանությունները կատարվել են մեր կողմից՝ Հ. Օրբելու ցուցումներով և համաձայնությամբ: Ժողովածուում խմբավորել ենք տարբեր տեղերում ցրված միևնույն հուշարձանի արձանագրությունները և գանգամ աղյուսներից առնելով՝ մի բանի արձանագրություններ ավելացրել: Այս բոլորը պատրաստի վիճակում տեսել և իր հավանությունն է տվել Հ. Օրբելին:

Ինչպես նշվեց, Հ. Օրբելին հայերեն վիճագիր արձանագրությունները նրատարակելու համար ստեղծել էր հասուկ տառանիշեր, որոնցով էլ շարված են նրա բոլոր նրատարակած գործերը, նույնպես և կիսապատրաստ վիճակում եղածները, որոնց բովում՝ Անիի արձանագրությունների պրակը:

Երբ ակադեմիան նախաձեռնեց նրատարակելու Դիվանը, սկսվեցին նրա տեղեկական ձևավորման հարցերի քննարկումը: Այդ առթիվ որպես հիմնական էլակնա ընդունվեց Մանի և Հ. Օրբելու այն սկզբունքը, ըստ որի նրատարակության մեջ պետք է արտահայտվեն յուրաքանչյուր արձանագրության բուն գրչի գործածած գրչագրական բոլոր առանձնահատկությունները՝ այսինքն՝ առանձնիկ ընդհանուր բնույթն ու ձևերը, որոնք բացահայտված են տարբեր գրաբարանների գրչության ռենյուր, սպա աշխարհագրական ու մշակութային տարբեր կենտրոններում առաջացած առանձնահատկությունները, և վերջապես գրիչների վարպետության ստեղծանի և գեղագրության ու նախափորձային նեա կապված առանձնահատկությունները: Այս հարցում մեծ նշանակություն ունեն հատկապես տառերի միացումները կամ կցումները (лигатуры), որոնց թիվը մի բանի հարյուրի է հասնում և որտեղ վերձնություն, հատկապես հասուկ անունների ժամանակ յոխտ կարևոր են:

Այս էլակետից մտանալով հարցին՝ պարզվեց, որ ստեղծված առանձները չեն կարող լիովին բավարարել առաջադրվող պահանջները: Դրանք հիմնականում մեկ տեսակի տառեր են և բավարարում են միայն պահանջներից մեկին՝ կցումների արտահայտությանը, բայց այս ղեպքում էլ նրանք լրացման կարիք ունեն, սրովմեաև նրանց ստեղծումից հետո հայտնաբերվել են հարյուրի հասնող կցման նոր ձևեր, և վերջապես այդ առանձների ամբողջ ձուլվածքը, ինչպես նշվեց վերևում՝ ոչնչացվել է նեալի ջրհեղեղի հետևանքով:

Ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հայ վիճագրական հուշարձանների նրատարակման ընթացքում վաղուց ի վեր կիրառվել է նեա մի այլ միջոց. զա արձանագրությունների առանձնահատկությունները գծագրական եղանակով արտահայտելու ձև է: Մեր հին հրատարակիչներն այդ ձևին դիմել են մի բանի դեպքերում, երբ արձանագրությունը գծավոր է վերձնվում և կարող է այլ կերպ ևս վերձնվել՝ կցումների և փակագրերի խոնդման հետևանքով, կամ երբ ցանկացել են յոխտ գեղագիր տառերով գրվածները ներկայացնել որպես գեղագրական կարևոր նմուշ և այլն: Հնում այդպիսի գծագրեր պատրաստելը բանկ էր, իսկ ներկայումս, հավելումները պարզեցին, որ նման ցիկնոգրաֆիական աշխատանքներն ավելի էժան են, քան արձանագրությունների բնագրերի սովորական կամ հասուկ տառերով շարվածը կատարելը: Նկատի ունենալով այս հանգամանքը, նպատակամարտոր է համարվել հասուկ առանձների փոխարեն գծագիր-պատենելի մերողին դիմել, որը հնարավորություն է բնձնում արձանագրությունների թե՛ ընդհանուր և թե՛ առանձին գրերի ու կցումների բոլոր առանձնահատկությունները նշտրեն արտահայտել և պահպանելով նրանց «անհասանելիությունը»՝ տեղադրել արձանագրության մեջ: Այս առթիվ ևս Հ. Օրբելին տվել է իր համաձայնությունը:

Արձանագրությունների նրատարակման հարցում նման «բժախեցություն» պատճառները շատ պարզ են: Արձանագրությունները գտնվում են քարե մեծամեծ հուշարձանների վրա կամ շենքերի պատերին, բաց դաշտերում՝ ներքալ բնական ու չարամիտ պատահարների: Նրանք գրերի ընթացքում քայքայվում, ոչնչանում են, տեղահան անել և քան-

գարանները բերել հնարավոր չէ, ոչ էլ թույլատրելի. շատ շատերը հիմնովին կամ մասամբ արդեն ոչնչացել են, մնացածներին էլ վաղ քե ուշ նույն բախտն է վիճակված. այդ պատճառով էլ նրանց ստույգ պատճենները գծագրերի և լուսանկարների ձևով պետք է մի անգամ րոպին հանձնել, որպեսզի այդ միջոցով փրկվեն վերջնական կորստից:

Հ. Օրբելին արձանագրությունների վայրի բացատրական մատում Անիի եկեղեցիները կոչել է դրանց շինությունը կամ ընդհանրապես հովանավորող մարդկանց անուններով: Այլ հրատարակությունների մեջ եկեղեցիները կոչված են իրենց անուններով, այսինքն՝ այն սրբերի, որոնց անվանը նվիրված են դրանք: Ընթերցողին ավելորդ պրպատմանից ազատելու համար Հ. Օրբելու բնագիրը պահպանելով նույնությամբ, «Բովանդակության» մեջ դրանցից յուրաքանչյուրի դիմաց նշանակել ենք նաև եկեղեցիների բուն անունները:

Յուրաքանչյուր արձանագրության տակ հոռոմեական քվանդաններով նշված են դրանց լուսանկարների տեղադրված ախտակների համարները:

Ս. ԲԱՐՄՈՒՆԻՆԻՆ

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Ւ Ն Ա Վ Ի Ռ Ո Ւ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

- Նանկարները — Հով. Եղս. Ստորագրություն կաթողիկե էջմիածնի և հինգ Գառնացն Արարատայ, հատ. Երկրորդ, 1842 թ., էջմիածին:
- Ջավախեաց — Սարգիս Ժորջ. Նանագարհորդություն ի Մեծն Հայաստան. մասն Բ. 1858, Տփղիս:
- Բրոսսե — Brosset, M. F. Les ruines a Ani, I, II, 1860—61. St. Pétersb.
- Բրոսսե V. — Brosset, M. F. Voyage archéologique en Transcaucasie, 1850, St. Petersb.
- Սարգիսեան — Ներսես, Տեղագրությունը ի Փոքր և ի Մեծ Հայա 1864, Վենետիկ:
- Ալիշան — Ղևոնց, Շիրակ, Տեղագրություն պատկերացույց. 1881, Վենետիկ:
- Դևրդեանց — Մելիքեղեկ քահ., Համաստ տեղագրություն հնումնանյա Մեծին Շիրակ և ժայռաբազարին Անույ, 1903, Ալեքսանդրապոլ:
- Գարեգին — Ժաղարկեա, Փարոսեյ հայ հնագրություն, Վարդաշատ, 1913:
- Բաումայեան — Կ. Յ. Հայերեն արձանագրությունը Անույ, Բազմայրի և Մարմաշինու, 1931, Պարիս:
- Մառ H., Մարր H. Մ. Новые материалы по Армянской эпиграфике — записки Восточ. отд. Имп. русск. Арх. Общества, том VIII, вып. I—II, 1893, С. Петербург.
- Մառ, А — Марр — Ани, М.—Л., 1934 г.
- Օրբելի III — Орбели И. А. Шесть армянск. надписей VII—X вв. Христиан. Восток, том III, вып. I, 1914.
- Բոչկեան — X Նանագարհորդություն ի Լեհաստան, 1830, Վենետիկ:

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ն Շ Ա Ն Ն Ե Ր

- Գծիկով նշանակված են բնագրի մեջ (գծագրության) համապատասխան բանակի չարդված տառերը:
- ... հետևյալ նշանակված են բնագրի մեջ (գծագրության) չարդված տառերն, անկախ բանակից:
- 1) Փակագծով նշանակված են չարդված տառերի վերականգնումները — վերծանության մեջ:
- 2) Փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ զրոյի քան թողած կամ առանց պատվի սղոսմները — վերծանության մեջ:
- 3) Փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ եղած ավելորդ տառերը — վերծանության մեջ:
- 4) Գծով նշանակված են բնագրի տողերի սահմանները — վերծանության մեջ:

Ի ԹՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ :ՈՎԳ: ՇՆՈՐՀԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԳԱՏՈՐՔԱՆ/ՈՒՅԷՍ ԱՄԻՐՓԱՍԱՎԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ՍԱՐԳՍԻ, ԵՍ ՄԵԼԹ/ԱՐԻՉՍ ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ, ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍ, Ի ՅԱՐԳԱՐ ՎԱՍՏԱԿՈՑ ԱՐԻՉԱՄՈՒ ԵՂՐԱՎՐ ԻՄՈՑ ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՐՁԱՆՍ ՎԱՄՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳԻՈ ՆՈՐԱ ԵՒ Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՄԵՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ/ ՄԵՐՈՑ: ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԲ ՅԻՇԵՑԷՔ ԶԱՐԳԱՀԱՄ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՄ:

Հրատ. Սարգիսեան, 111: Ալիշան, 41: Բամաջևան, № 41: Լուսանկ. տախ. 1.

3. ՍԱՐԳՍԻ ԱՇՏԱՐԱԿ [ՍԱՄՈՒՆԷԼ ՈՐԳՈՒԻ]. Սարգիսյանի նկարագրութեան համաձայն՝ աշտարակի վերին վրած մասում աղուցված է կղի խաչքար, որի վերին և ներքին մասերում փորագրված է արձանագրութեան: Մաշքարի տակին՝ «սպիտակ քարի» վրա նույնպես արձանագրութեան է կղի: Մաշքարի արձանագրութեան առաջին սողը և նրա պատվանդանի վրայի արձանագրութեանը պահպանվել են կետաների զծագրութեամբ.

ՉՍԱՐԳԻՍՅԻՇԵՑԷՔ
ՈՒՍՈՒՄԿԻՄԱՄԱՔՈՂՈՐՄԱՇԻՒՄԻՊԵ
ՏՈՒՈՒՄԱՄԱՆԿԱՅՈՒՄԱՌՈՒՅԷՍԱՐԳՍԱ
ՍԱՄԱՐՇԱՀՆՇԱՀՉԱՔԱՐՄԱՌՈՒՄԿԻՄԱՄ
ՆՇԱՀԱՐԳՍԻՍԵՍԱՐԳԻՍՈՒՄԿԻՍԱՄՈՒՄ
ՇԱՄԱՅՔԻԻԿՍԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ
ԱՐՁԱՄԱՅԻՇԵՍԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ
ԱՅԱՄՈՒՄՈՒՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ

ՉՍԱՐԳԻՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:
ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ԱՒԿԵԼ ՍԱՐԳՍԻ ԳԵՈՐԳԻԱ ԱՄԵՆ:
ԳԻՒՄ :ՈՎԳ: ԿԱՄԱԲ ՈՂՈՐՄԱՇԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ՊԵ/ՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԳԱՏՈՐՔԱՆՈՒՅԷՍ ԱՄԻՐՓԱՍԱՎԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ԶԱՐԳՐՈՒՄ, ՈՐԳՈՒՄՈՑ ՇԱՀ/ՆՇԱՀ ՍԱՐԳՍԻ, ԵՍ ՍԱՐԳԻՍ ՈՐԳԻ ՍԱՄՈՒՆԷԼ/ ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ՀԱՂԱՎ ՎԱՍՏԱԿՈՑ ԻՄՈՑ ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՐՁԱՆՍ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ ԵՒ ԶԱՐԳԱՅ ՄԵՐՈՑ: ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԲ ՅԻՇԵՑԷՔ ԶՄԵՁ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Հրատ. Ջալալեանց, 15: Սարգիսեան, 110-111: Միշան, 41-42: Գևորգեանց, 29: Բամաջևան, № 43:

4. ԱՐԲԱՀԱՄԻ ԲՈՒՐԳ. բարձր չի պահպանվել, բնագիրը արվում է ըստ Սարգիսեանի.

Ի :ՈՐԵ: ԹԻՂԻՆ, Ի ԹԱԳԱՌՈՒԹԵԱՆՆ ԳԱՏԻՆՈՑ, Ի/ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՆ ՏԵՐ ԲԱՐՍԸՂԻ, ԵՍ ԱՐԲԱՀԱՄ ՇԻՆԵՑԻ/ ԶՔՈՒՐՉՍ Ի ՀԱՂԱՎ ԱՐԳԵԱՆՑ ԻՄՈՑ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ ԻՄՈՑ: ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԲ ԶԻՍ ԵՒ ԾՐՆՈՂՍ ԻՄ./ ԵՒ ԶԱՌԱՔԵԱՎ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՅԱՂԱՌՈՍ ՅԻՇԵՍՁԷՔ:

Հրատ. Սարգիսեան: 111: Ալիշան, 41: Brosset, 59: Բամաջևան, № 26: Գևորգեանց, 30:

5. ՄԱՄԽԱԹՈՒՆԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ, ներս ընկած և շրջանակավորված երկու առանձին քարերի վրա.

ԻՈԿԸ ԹՇՆՈՐՀԻՆ ԲԻՆԵՍԺԱՄԻ ԱՌՈՒՄԱՄԱՐՈՒԱՀ
ԵՐԵՍԻՆԱԿԻՇՈՒՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ
ԱՄԵՆՈՒՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ
ՆՍՅԻՇԱՄԱԿԻՆ ՀԱՂԱՎ ԱՐԳԱՄԱՄԱՄԱՄ
ՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ

Ի :ՈՎԸ: ԹԻՂԻՆ, ՇՆՈՐՀԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍ, ԵՍ ՄԱՄԽԱԹՈՒՆՍ ԳՈՒՍՏՐ ԽԱՉ/ԵՐԵՍԻՆ ԼԱՌՈՒՅՈՒ, ԱՆԺԱՄ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԳՆԱՅՑ. ՅԻՄ ՀԱՄԻՆ Ի ՀԱՂԱՎ ԳՐ/ԱՄԲԵ ՈՐ ԻՆՁ ՏՈՒՆԵԱՎ ԷՐ, ԱՆՀԻՇԱՏԱԿ ԷՒ, ՇԻՆԵՑԻ ԶՔՈՒՐՉՆՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ: ԱՐԳ ԱՂԱՉԵՍ ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԲ ՄԵՁ ԹՈՂ/ՈՒԹԻՆ ԽՆԴԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Հրատ. Սարգիսեան, 112: Բրոսսե, 1, 59: Ալիշան, 43: Բամաջևան, № 52: Լուսանկ. տախ. 1.

6. ՍԱՐԳԻՍ ԾԻՂԵՆՅԻ ԲՈՒՐԳ. դարբասի մուտքին հայոց կողմից քարերի վերին շարքը՝ առաջին չորս սողերը պարունակող՝ վրել են, այդ քարերը գտնվել են և պահվում են թանգարանում:

ՇՆՈՐԿԻԵԻՈՂՈՐՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ԻՆԵՅԲԱՐԱՍՈՂՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ԳՈՐՈՉԲԱՄԱՄԵԾԵԻՉՔՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ԵՂՐԱՌՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ՏՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ՆՈՐԱՅԵՂՎԱԿԵՂՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄ
ՅԻՇԱՄԱԿԻՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ
ՅԻՇԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄԱՄ

ՇՆՈՐՀԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԻՆ ԱՅ. ԵՍ ՍԱՐԳԻՍ ԾԻՂԵՆՅ ԲԱՌՔՐԱՍ, ԹՈՂԻ ԶԱՐՉՈՒՄՈՒՄՈՒՄ ՍՈՒՐԲ ԳՐ/ԳՈՐՈՐ ԶՔԱՅԻՆ՝ ՄԵՇ ԵՒ ԶՓՈՒՐ, ՎԱՄՆ ՀԱՆԿԵՍ/ԵՂԱՄՆ ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՄԵՐՈ ՇԱՀՆՇԱՀ ԵՒ ԱՇՍ/ՏՈՒՐ ԶԱՄԱԿԱՅՆ ԶԱՔՐՈՒՄ ԵՒ ԵՂՐԱՄՑ/ ՆՈՐԱ ՅԵՐԿԵՆԳԱՆՈՒԹԵԱՆ: ԷՐԻՆ ՈՒ ԶՅԻՇԱՏԱԿՈՒ ԽԱՓԱՆԵՆ ԵՁՈՎԵՂԱՄՆ ԵՂԻՑԻ/ ՅԱՄԵՆԱԿԱՄԱՄԱՄԱՄ, ՀԱՍՏԱՐԱՏՈՒՄ/ ՊԱՀՈՂԲ ԱՌԱՂՆԻՆ ՅԱՅ

Հրատ. Ալիշան, 74: Բրոսսե, 1, 11: Բամաջևան, № 88: Գևորգեանց, 30: Լուսանկ. տախ. III.

7. ՄԻՄԷՈՆԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ. երկու առանձին քարերի վրա. վերին քարն ունի սուսցիկ շրջանակ.

Իռոճոպե Շնուհի
Քրեթիթեռոճեյաւ
Արոճաւոնիճեյաւ
ՍԴԻ.....ԱՐՇԱՆՇԱԿ
.....ՄԱԲ-ԻԴԿՄ
.....ՍԻ.....ԱԴ
ԱՐԱՍՄԱԿՈՒՅԸ
ԵՅԻՉԱՐՁԱՆԱՅԻՉ
ԱՐԱԿՆՁԵԹՆԱԿԱՅ
ԻՆՅԵԹՁԱԿԱՅ
ՈՅ.....ԻՔԿԱՐԴԱՅԲ
ԱՂԻՔԵՅԻՉԵՅԻՉԵ
ՅԷՔԻՔՍՅՍԻՆԻՄԵՐ
ՍԻՆԵՆՆ

Ի ԹԻՒԻՆՍԻ : ՈՒՅ: ՇՆՈՐԶԻԿՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ի ՏԵՐՈՒԹԵԱՅՆՍ
ՄԱՆԳ/ԱՏՈՐԹԱԽՈՅԷՍ ԱՍԻՐ/ՍՊՊԱՍԱՂԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ / ՍՍԱՐ-
ԳԷՍԻ ԵՍ..... / ՅՄԱՐԳ/ԱՐ ՎԱՍՏԱԿՈՅԻ ԻՄ ՇԻՆ/ԵՅԻ
ԶԱՐԶԱՆՍ ՅԻՇ/ԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԵՆԱՎԱՅ/ ԻՄՈՅ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՅ
ԻՄ/ՈՅ ԻՈՐԻԲ ԿԱՐԳԱՅԻԲ/ ԱՂԱՉԵՍԻԲ ԶՄԵԹ ՅԻՇԵ/ՅԷԻ Ի ՔՐԻՍ-
ՏՈՍ ՅԻՓՈՒՍԻ ՏԷՐ ՄԵՐ/:

Հրատ. Մարցիսեան, 112: Ալիշան, 41: Բամաջեան, № 47:
Գեորգեանց, 29: Լուսանկ. տախ. III.

8. ՇԱՆՈՒՇԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ. երեսուցաման քարի վրա.

ԿԱՄԱԲԱՅԷՍ
ԿԱՄԱԲԱՅ ԱՅ. ԵՍ/ ՇԱՆՈՒՇՍ, ԿԵ-
ՆԱ/ՈՅ ԽԵՉԻՐԵՍԻ ԱՂԱՐՁԱԲ
ԽԵՉԵՐԵՍԻՆ ՇԻՆ/ԵՅԻ ԶՐՈՒՐՁ-
ՆԵ/ՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵԶ:

ԿԱՄԱԲԱՅԷՍ
ՇԱՆՈՒՇԱԿԵԱ:
ԿԻՅԻԷԶԵՐԵՍԱ
ԱԿԵԷԶԵՐԵՍԱՆՇ
ԻՆՅԻՉԲ...ՁԵ
ՐՍՅԻ ՄԱԿԷՁ

Հրատ. Մարցիսեան, 112:
Ալիշան, 43 (ուսկն սկզբ-
րից՝ ՈՒՅ): Գեորգեանց,
31: Բամաջեան, № 51:
Լուսանկ. տախ. I.

9. ՄԻՒԹԱՐԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ. վերի մասում, փոքր խաչքարի տակ. վերջին սուրբ խաչքարի ներքին շրջանակից և արձանագրությանից ցածր է գրված:

ՇՆՈՐԶԻԿՆ ՔՐԻՏՈՍ
ՈՐՄՈՒԹԱՄԲԿԱԲ
ՐՆ ԵՐԿԱՒՈՐԻ ԻՂԵՍ
ՈՒԹԵՍԱԶԱԲԱԿԻԱ
ՆԵԻԵԶԱՆՇԱԿԱՍԱ
ՐԳՍԻԵՍՄԻԻԶԱՐԻԱԲ
ՈՆՆՅԾԱՌԱՔԻԵԾԻ
ԻԳԱԿԻՅԻՄՄԱՄՇԱՆՇԱՅԻՆԵՅ
ԱՔՁԱՐՁԱՍԻՅԻՇԱՄԱԿԻ
ՆՁԵԹՆՈՂԱՅՆ ԵՂԱՅՐԿԱՆ
ԵՄԱՄԵՐՈՅՆԱՂԱՉԵՍԻՅԻՇԵԼԻՔՍ

ՇՆՈՐԶԻԿՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ՈՂԱՐՄՈՒ-
ԹԵԱՄԲ ԶԱԻՐՆ ԵՐԿԱՒՈՐԻ, Ի ՊԻՅԻՆ/ՈՒ-
ԹԵԱՆՍ ԱԹԱՐԱԿ ԻՈՒՆԵԻ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀ
ՍԱՐԳՍԻ, ԵՍ ՄԻՒԹԱՐ ԽԱՒ/ԹԵՆՅ, ԾԱ-
ՌԱ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԶԻԳԱԿՈՅ ԻՄ ՄԱՍԿ-
ՇԱՀՍ ՇԻՆ/ԵՅ/ԱԲ ԶԱՐԶԱՆՍ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ
ԻՆՁ ԵՒ ԵՆԱՎԱՅՆ ԵՂԱՅՐԿԱՆ/ ԵՒ ՄԱ-
ՄԵՐՈՅՆ: ԱՂԱՉԵՍԻԲ ՅԻՇԵԼ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Հրատ. Բամաջեան, № 57:
Լուսանկ. տախ. I.

10. ԶՍԶԱՅԻ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀ ՊԱՐԻՍՊ. արտաքուստ. շրջանակավոր տարա-
ծաթյան վրա. վերին քարը վաղուց ընկած էր. դանվեց պարսպի տակ՝ 1917 թ.:

ԶՍ ԵՍԶԱԶ
ՍԱ ԱՅԵԾՊԱՐՈՆՇ
ԳԻ ԱՆՇՈՎԱԶԳՐՈՐ
Ս ՆՎԱՀԱՂԱՐԻԿՅ
ՈՂ Ն
Ս
ՈՂԱՆԵՍՄԻԻԶԱՄԻԻՌ

ԹՎԻՍ : ՈՁ: ՏԷՐ ԱՇ ՊԱՀԵԱ ԶԶԱԶԱՅ ԵՒ
ԶՊԱՐՈՆ ՇԱՀՆՇԱՀ, ԶԳՈՂՈՐԴՆ, ՎԱՀՐԱՍ
ՊԱՏՐԻԿ, Յ/ՈՂԱՆԵՍ, ՄԻՒԹԱՐ, Մ/ԽԻԹԱ-
ՐԻՉԵ/ ՍԱՐԳԻՍ:
Հրատ. Բրոսե, I, 58: Բամաջեան, № 56:
Լուսանկ. տախ. II.

11. ՍԱՐԳՍԻ ԲՈՒՐԳ (ԳԷՈՐԳԻ ՈՐԳՈՒ). արտաքուստ. շրջանակավորված
քարի վրա. արձանագրությանը խիստ վնասված է սուժերից.

ԻՌՈՒԾԵՇՆՈՐԿԻԱՅԻՆԵ
ՐՈՒ.....ՄՍՆԻՄ.....ՈՂԱՌՈՅ
ԵՍ.....ՂՍՍԱԿԱՐՇԱՆՇԱՇԱ
ՀԶ.....ԱՐԻԱԵՍՍԱԲ.....
ՈՐԳՍՇՍՈՒՍԻԲԻՇԻ.....
ԱՆՍՎԱՆՓՐԿՈՒԹԵՅ.....
ՐԻ.....ՄԻՆԵԹՁԱՇԻԱ.....Ս.....

Ի ԹՎԻՆ : ՈՒՅ: ՇՆՈՐԶԻԿՆ ԱՅ. Ի ՏԷՐՈՒ-
ԹԵԱՆՍՄ ՄԱՆԳԱՏՈՐԹԱԽՈՅԷՍ (ԱՍԻՐ
ՍՊՊԱՍԱՂԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ԶՄԱՐԱՐԻԱ ԵՍ
ՍԱՐԳԻՍ, ՈՐԳԻ ԳԷՈՐԳԱ, ԾԱՌԱ ՔՐԻՍ-
ՏՈՍԻ ՇԻՆ/ԵՅԻ ԶԱՐԶԱՆՍ ՎԱՍՏ ՓՐԿՈՒ-
ԹԵԱՆ ԶԱՌՆ ԻՄՈՐ/ ԸՆԳ ԵՄԻՆ ԵՒ
ԶԱՇԵԱՏՈՂԱՐ ՅԻՇԵՅԻԲ:
Հրատ. Մարցիսեան, 111: Ալիշան,
41: Բամաջեան, № 36:
Լուսանկ. տախ. II.

12. ՇԱՀՆՇԱՀ ՊԱՐԻՍՊ, արտաքուստ. վերի մասում. ներս ընկած հար-
ծաթյան վրա. վերջին երեք սուրբը գրված են կողքերի ու վերին շրջանակ-
ների վրա.

ԳԻՆ.....
ՄԻՐԱՇՈՒՐՁՐՈՒԱ
ՂԱՌՈՒԹԻՄԱՄԵՆ
ԱՅՆԱՇՄԱՐԿԻԿԱ
ԱՐԱՅԿՄԻՂԱԿԵԱ
ՅԶՊԱՐՈՆՍԵՐՁԱ
ԱՅՅՈՒՇՈՐԻՆ

ՏԷՐ ԱՇ ՏՈՒՐ ԶՐՈ ԽԱՂԱՌՈՒԹԻՎՆՍ ԱՄԷՆ/ԱՅՆ ԱՇ-
ԽԱՐԶԻ ԵՒ ԶԱՍՏԱՅՆԻՄՆ ՊԱՀԵԱՅ ԶՊԱՐՈՆ ՄԵՐ
ԶՇԱՀՆՇԱՀ ԵՒ ԶՈՐԳԻ ՆՈՐԱՅ ՅՈՒՇԻՊՈՆ:
Հրատ. Բամաջեան, № 115:
Լուսանկ. տախ. II.

21. ՇԱԽՄԱՏԱՅԻՆ ԴԱՐԲԱՍ. արևելյան կողմի խոյակի վրա. մուտքի կողմից.

ԼՄԱԾԱ ՍՈՒՐԲ ԱՅԹԱՅԻՆՈՒ
ԾԻՆ *Բաժնաձևան, № 134*

22. ԲԱԳԲԱՏԻ ԴԱՐԲԱՍ. մուտքից վեր.

Ես Բագրատ, սղի Զարուպայ (?) աբխազների շինեցի գղզուհու, որ ասնի ի վանս արայն Գրիգորի. ի բուխն...

Հրատ. Բաժնաձևան, № 112: Այլշան, 58-59 (Օրբելին չուներ):

23. ՉԱԲԱՐԻԱՅԻ ԲՈՒՐԳ. բարձր վրել է. արձանագրությունը արվում է ըստ Սարգիսյանի.

Ի :ՈԿԱ: ՉԱԲՈՒԹԵԱՄԲԵ ԳՐԻՍՏՈՍ. ԵՍ ՄԱՆԳԱՏՈՐՓԱՆՈՒՅԱՍ ԱՄԻՐՓԱՍԱԿԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ՉԱԲԱՐԻԱ ՇԻՆԵՑԻ ՉԱՐՉԱՆՍ ՎԱՍԵ ԱՐԵՆՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂ ԵՒ ՈՐԳԻՈՑ ԻՄՈՑ:

Հրատ. Սարգիսյան, 111: Բաժնաձևան, № 39: Այլշան, 41: Գեորգևանց, 30:

2. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

24. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ.

ԵՍԱԲ...ՍՈՂՄ...
ՎԱՐԴԱԳ...ՇԻՆԷ
ՑԻՉԵԿԵՂԵ...ԻՍ...ԻԹՈ
ԻԱԿԱՆ...ԻԹԵԱՆՃԱ

ԵՍ ԱՐԻՍՈՂՎՈՐ/ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՇԻՆԷ/ՑԻ
ՉԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ԹՈՒՄԱԿԱՆ/ՈՒԻԹԵԱՆ ՀԱ-
ՅՈՑԻ.....

*Հրատ. Գարեգին վրդ. 173: Բա-
ժնաձևան, № 1 և 186: Մատ, Ա,
219: Օրբելի, III, 82:
Լուսանկ. տախ. III.*

25. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի վրա. արձանա-
գրված քարը զանվել է եկեղեցուց արևելք, ձորի մեջ, 1908 թ. պեղումների
ընթացքում:

+ԵՍԱԲԻՍՈՂ ՈՄ
ՎԱՐԴԱԳԵՄԸԱՌԱ
ԱՅՈՐՁԻՆԷՑԻ Ս ՈՒԲ
Չ Է Կ Ե Ղ Է Ց Ի Ս Չ Ա Յ

ԵՍ ԱՐԻՍՈՂՎՈՐ/ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԻՄԱՌԱ ԱՅ. ՈՐ ՇԻ-
ՆԵՑԻ ՍՈՒՐԲ/ ՉԵԿԵՂԵՑԻՍ ՉԱՅԻՍԻ...

*Հրատ. Օրբելի, III, 82:
Լուսանկ. տախ. III.*

26. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևմտյան պատի լուսամուտի տակ.

+ՈՂՈՐՄԵ
ԱՅԻՆՁԲՍ
ՈՐԴԱՅՍԵ
...ԱՅ

ՈՂՈՐՄԵ/ԱՅ ԻՆՁ ԳՐԻՍՏՈՍ/ ՈՐԳԻ ԱՅ. ՄԵ/ՎԱՅ.

Հրատ. Բաժնաձևան, № 128:

27. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. հարավային պատին. մուտքին կից.

ԱԾ
+ԵՍԵՀԱՆԾԱՌԱՅԱՅ
ԱՅ. ԵՍ ԵՀԱՆ ԻՄԱՌԱՅ ԱՅ.
Լուսանկ. տախ. XXV.

28. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ, արտաքուստ, պատի վրա.

+ ԵՍ ՈՒՄՔԻ ԲԱԶՄԱՄԵՂ ԻՄԱՌԱ ԱՅ.
Հրատ. Բաժնաձևան, № 129 (Օրբելին չուներ):

29. ՊԱՂԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ մոտ ընկած մի բեկորի վրա.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ. ԷՍ/ ԻՄ ԳԻՐ Է ՊԱՐՈՆԻՍ...
Հրատ. Բաժնաձևան, № 127 (Օրբելին չուներ):

3. ՀՈՎՀԱՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

30. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. հարավային պատի արևմտյան
մասում. խորշի մոտ. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների
ժամանակ:

2

ԱՅԱԷ ՀԱՆ ԳԻՍՏ ՍՐԲԱՍԷՐԴԻԿԻԿԻ
ԻՄԱՒԵ: Ե: ԵԱՎԻՆՅԱՂ: ՅԻԵ
ԱՅՈՎԱՆԷՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի վրա, հարավա-
յին խորշի հյուսիսային եզրին. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ.
պեղումների ժամանակ.

ԱՅՈՎԱՆԷՍ ԵԿԵՂԵՑԻ ՍՐԲԱՍԷՐ ՏԻՎԻՆ/ ՄԱՄ-
ԵԿԵՂԵՑԻ. ՅԱՂԱՎԻԹՎ ԵԿԵՂԵՑԻ:
Լուսանկ. տախ. XX.

ՅՈՎԱՆ

ՅՈՎԱՆ/ՆԷՍ.

ՆԵՍ

32. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային
մասում. արձանագրությունը թերավարտ է. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղում-
ների ժամանակ.

+ ԿԱՄԱՆԱՅ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ.

33. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան
խորշը պատկոզ քարի վրա. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ. պե-
ղումների ժամանակ.

+ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՈՂՈՐՄԻ

ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՈՂՈՐՄԻ/ ԱՅ.

ԱԾ

34. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային փոքր բակում. եկեղեցու մուտ-
քից արևմուտք. 1911 թ. պեղումների ժամանակ հայտնաբերված գերեզմանա-
քարի վրա, որը զանվել է հյուսիսային լանջին.

Ի՞նչ ԼՄԿՄԻՉՅԻՇԻԿԸ Ի ԹՎԱՆ :21:ՄԿՐՏԻԶՅԻՆԵՑԻԿ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

35. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. փոքր բակում. Եկեղեցու մուտքից արևելք, հյուսիսային թիկու թյան վրա. գերեզմանաքարի վրա արձանագրությունը գրեթե ամբողջովին փշրվել է. գտնված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

ՄԵԾԱ ՍԻ... բառ Օրբելու ըստ Մատի
ԱՍԻՄՈՐՅԱՐԴ ԱՍԻՄԿԱՄ (ՄԵՆՈՒ) ՍԻ...
ԱՍԻՄՈՐՅԱՐԳ... ԱՍԻՄՈՐԿԱՐ...

36. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. գտնվել է գրառում արևելյան պատի տակ.

ՈՅԿԱ
ԾԱՌԱԳԻՇԻՆԵՅԻ
ԻՂԱՎԱՐԴԵՍ... :Ո՞՞: ԿՄԱՄԱՆ ԱՅ. ԵՍ/ ՆԱԵՍ ՔՐԻՍՏՈՍ... ՇԻՆԵՅԻ.../ Ի ՀԱՎԱ
ԱՐԳԵԱՆՅ... ՍՊԱՍԱՆՊՈՐԷ ՍՈՐԱ ՅԱՄՐԵՆԱՅԻ...
ՈՐԲՍՈՐԱՅԱՐ...
ՅԵՆՄՈՒԵԱ...
Լուսանկ. տախ. XXIV.

37. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. ներսում գտնված Երեսպատման քարերից մեկի վրա. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

3
ՏԱՐ
ԺԼ
.....3...
...ՏԱՐ.....
.....ժԼ.....

38. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է Եկեղեցու հյուսիս-արևելքում, պարսպից դուրս. հայտնաբերվել է 1911 թ. պեղումների ընթացքում.

...ՈՅ...
...ԵՍՅՆԱՄ...
...ԱԵԻՈՐԿԱՐԻ...
...ՇԻՅԱՅԵԻՈՐ...
...ՏԵՍՅԻՏԻՏ...
...ՈՅ...
...ԵՍՅՆԱՄ...
...ԱԵԻՈՐԿԱՐԻ...
...ՇԻՅԱՅԵԻՈՐ...
...ՏԵՍՅԻՏԻՏ...
Լուսանկ. տախ. XXIV.

39. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է Եկեղեցու հյուսիս-արևելքում. պարսպից դուրս. հայտնաբերվել է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

ՎՊԱ
ՄԻՆՉԱ
ՐԵԱՎՍԵՐ
ԿԱՊԱ
.....ՍՊԱ.....
.....ԱՄՐԵՉԱ.....
.....ՐԵԱՎՍԵՐ.....
.....ԿԱՊԱ.....
Լուսանկ. տախ. XXIV.

40. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է Եկեղեցու հյուսիս արևմուտքում, պարսպից դուրս, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

ՈՆՆ
ՅՈՅԱ
ՍԱ...
...ՈՆԱՆ...
...ՅՈՅԱ...
...ՍԱ.....

41. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է Եկեղեցու հյուսիս-արևելքում, պարսպից դուրս, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՄԱԻԲԱՐ ԿՎԱՄԱԻ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅԻ...

42. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. փոքր խաչքարի վրա. գտնվել է Եկեղեցու հարավ-արևմտյան անկյունի դիմացի տան մուտքում, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

Թ. ՈՇԴ ԹՂՈՒՐՆԻ :ՈՇԳ:

43. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. գտնվել է «սելջուկյան շղթա» ունեցող տան մոտ. պահպանվել են ասղերի սկիզբները միայն. փորագրված է մի քանի քարերի վրա. բնագիրը արվում է ըստ Մատի. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

† ՈՇ: ԹՈՒԿԱԿԱ
...ՈՂՈՐՄՈՒԹ
ԻԱՄԱՆԵՆԱՄԱ
ԱՇ
+:ՈՇ: ԹՈՒԱԿԱՐԻՆ...
ՈՂՈՐՄՈՒԹ ԱՅ...
ԽՈՍ ԱՆԵՆ ԱՆՄԱՀ...
ԱՇ:

44. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. պատի վրա. Միսիբարիչ կազմեցի. Ես ուր ողիմ ֆոնանկե՛ս՝ ծառա սը ֆովանկե՛սի: Հրատ. Բամաջևան, № 102 (Օրբելին չունի):

45. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ, պատի վրա, մանրատառ. Գորգ./ ծառայ սը./ ֆովանկիսի: Հրատ. Բամաջևան, № 103 (Օրբելին չունի):

46. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. պատի վրա. Ես Առուծս/ ծառայ սը ֆովանկիսի. Հրատ. Բամաջևան, № 104 (Օրբելին չունի):

47. ՀՈՎՀԱՆՔԻՍ ԵԿԵՂԵՅԻ մոտ մի բեկորի վրա, կարմիր ներկած սրբապատկերների մնացորդով. Եղի/սարի/ք. Հրատ. Բամաջևան, № 111 (Օրբելին չունի):

... ՈՐԴԻԱՄԻՐ ...
... ԼԵՂԱՆՈՒԹԵՂ ...

... ՈՐԴԻ ԱՄԵՐՈՍՊԱՍԱԼԱՐԻ ...
ԻՎԱՄՆ ԵՐԿԱՐԿԵՐՆԳՎՆՈՒԹԵՂԱՅԻՆ ՊԻԱՏՐՈՆԻՆ
ԻՄՈ ...

Հրատ. Բաժնային, 138:

60. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատի կենտրոնական մասում, պատուհանից հարավ. արձանագրությունը պարունակող չորս քարերը հայտնաբերվել են 1909 թ. պեղումների ընթացքում:

Ո Ի Տ
Չ

ԱՄԱՆԱՅԵՍՐԳՐԻԳՈ ...
ԻՔԻԵՂԻՍԿՈՂՈՍՍՄՅԱՐԱՔԱՂԱ
ՔԻՍԱՆՈՒԹԱՄԱՆՆԵՐՈՐԿԱՎԱՄ
ՀԱՅՐԵՆԵԱՌՈՒՅՍԱՆԵՐՈՒՌԵ
ՉՏԱՐԿՔԱՆԱՄՅՔԱՂԱՔԱՅԵԱՅ
ՉՌԻՍԱՆՈՒՄԱՄԻՆՆԱՄԵՒԻՍԱ
ՐԵՆԱՌՈՒՍՅԵՄԵՉՉՈՒՄԿՆԻՅԱ
ՔԱՌԵՂԱՄԱՐԱԳՅԱՄԵՆԱՅԵԿԵՂԵ
ՑԻՍՅԱՆՈՒՆԱՍՉԱՄԵՂԵՄԻՄՈ
ԱՐՔԻՆԿԱՄԱԵԼԵՂԱՄԵՐԱՉՄԻՄՈ
ՉՄԵՑԵԱՅԻ: ՈՔԻ: ԵՒ ՉՈՒՆՈՒԹԻՇ
ԽԱՆՈՒԹԻՇԻՐԻՑՈՔԱՐԿԱՆՈՒՄԻՔԵ
ՆՍՈՒՆՈՒՄԵԼԵՂԱՄԵՐԱՉՄԻՄՈ

Ի : ՈՂԵ: / ԻՎԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ ՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐԻ /
ՍԱՐԶԻՊՈՍԿՈՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԱՅԻՍ ԱՆՈ
ԵՆ ԺԱՌԱՆԳՈՐԳ ՍԵՓԱՎԱՆ / ՀԱՅՐԵՆԵ
ԱՌՈՒՌՈՍ ՄԵՐՈ, ԹՈՂԻ / ՉՏԱՐԿ ՔԱ-
ՀԱՆԱՅ ՔԱՂԱՔԱՅԵԱՅ / ՉՈՐ Ի ՄԱՀՈՒՄ
ԱՐԻՆ ՏԱՐԻ, ԵՆ ՓՈՆԱՐԵՆ ՀԱՏՈՒՑՆԵՐ
ՄԵՉ ՉՈՒՄԿ ՉԻՆԳՇԱՐԱՓՈՒՆ ՊԱՏԱՐԿ
ՅԱՄԵՆԱՅ ԻՎԵՂԵՑԻ ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՐԱՉԱՅ
ԵՂԱՄԻՐ ԻՄՈ ԳՄՈՒՄ, ԿԱՏԱՐԵԼՈՑԻ Ի
ՊԱՏԵՐԱՉՄԻ ՆՈՐԱՉՄԵՑՆԱՅ Ի : ՈՂԵ: ԻՌՈՒ-
ԻՆԵ, ԵՆ ՉՈՒՆԻ ՈՒՐ ԻՇՆԱՆՈՒԹՈՒՆ ՅԻ-
ՐԻՑՈ ՀԱՐԿՈ ԱՌՆՈՒՎ ՄԻՆԵՉԵՆ / Ի ՆՄԻՆ
ՓՈՂԵ, ԵՆ ԵՐԵ: ՈՒՐ ՅԱՆԳԳԵՆ ԵՆ ԿՐԱՄ
ՉՈՒՄՆ ԵՍՓԱՆԵԼ ...

Լուսանկ. տախ. X.

61. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հյուսիսային մասը ղևմ, գերեզ- մանաքարը վրա. գտնվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ, իր բնական տեղում:

ԹՎ
ՉԾ

ԹՎ. ԻՆԵ. / : ՉԾ—:

62. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատի կենտրոնական մասում. խորշերից մեկի հյուսիսային եզրին. երկու արձանագրված քարեր, որոնք հայտնաբերվել են 1909 թ. պեղումների ընթացքում:

ՓԱԹՇԱՀԻՆ ՀԻՆՅԵՐԿԱՐԿԵ
ՆԱՅԼ+ԱՐՈՒՄԱՐԻՆՅԵՄԱԿ
ԴԻՄՈՒՄԻՔԱՄՈՒՍՈՒՆՉԱՅՍ
ՀԱՄԱՐԵՑԻՍԱՎԱՆԵՐԻՍԿՈՒՄ
ՈՔԱՐԱՄԱՐԻՆՈՒՄՈՒՄՆԵՐ
ՉԱՄԵՂԱՄԱՐԻՆՈՒՄՈՒՄՆԵՐ
ՉԱՄԱՐԱՄԵՑՈՐԿԱՐԻՇ
ՆԱՐՈՒՄՈՒՄՆԱՄԱՅԵՐՈՒՄ
ՊԱՎԱՐԱՆՈՒՄՈՒՄՈՒՄՆԵՐ
ՈՒՄՈՒՄՈՒՄՈՒՄՆԵՐԻՍՈՒՄՆԵՐ
ՅԻՄՈՒՄՈՒՄՆԱՄԱՐԱՄՈՒՄՆԵՐ
ՅԻՄՈՒՄՈՒՄՆԱՄԱՐԱՄՈՒՄՆԵՐ

ՓԱԹՇԱՀԻՆ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆՈՅՆ, ԱՐՈՒՆ ԱՂԻՆ
ԵՆ ՍԱՊՊՈՒՄՈՒՄՆ. ԿԱՄԱՐ ԱՅ. ԵՍ ՏԵՐ
ՍԱՐԳԻՍ, ՈՐԴԻ ՄԱՔԱՍՏՈՒՄՈՒՆ ՉԱՅՍ / ՀԱՍՏԱ-
ՏԵՑԻ. ՍԱՀԱՄՆ ԵՐ Ի ՍԿԵՐԱՆԵ / ՈՐ ՀԱՐԱՆ ԱՌ-
ՆՈՒՐ ՉՀՐԱՄԱՆՆ. ՇՄԱՏ ԵՆՂՃ ԵՆ ԱՆՊԱՏԵԶ
ԲԱՆ ԻՆԵՐ, / ՉԱՅՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ, ՈՐ ԿՏՐԻՃԻՆ
ԱՌՆՈՒ ՉՀՐԱՄԱՆՆ ԵՆ ԱՅԼ, ԲՈՒՆԱՊՈՍԱՆ ԱՌՆԵԼ
ՈՉ ՈՒՆԻ ՈՒՐ ԻՇՆԱՆ/ՈՒՄՈՒՄՆ. ՈՐ ՉԳՐԵԼՍ ՄԵՐ
ԵՍՓԱՆԵԼ Ի/ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՍՏԱՐԱՅ :Գ: ՀԱ-
ՐԻՐ :ՃԵ: ՀԱ/ՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆՉՈՎԵԼ ԵՂԻՑԻ:

Լուսանկ. տախ. VII.

63. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. վեց բեկորներ երեսպատման քարերի, որոնց վրա մնացել են տարբեր արձանագրությունների մասեր. հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ընթացքում:

ՄԱՐԶ ԱՆՈՒՌ ԱՄԲ ԲԱՐ ԱԺԻ ԺԱ
ԱՔ ՈՒՄ ՆԱ ՀՐ ԶԻ

64. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում. հարավային խորանի պատուհանից վերև և շուրջը. պահպանվել է վերջին ինը տողերի աջ կեսը. արձանագրության այդ մասը պարունակող քարը կոտորված է երկու մասի. հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ընթացքում:

ԱՐՄԱՇԻՐԸ . ՆՇԱՏԻԱՄԻՐՄ
 ՉԱՆՈՔԱՏԱ ԱՅԻՅԱՕՍԵՇԻԵԻ
 ՐԱՅ ՈՐԱՄԵՆԱՅԼԵԿԵՂԵՅ
 ԴԱՄՈՒՆԻՆ ԸՆՁ
 ԱՆԻԱՓԱՆ
 ՅԻՄՈՑՈՂ
 ԵԹԷՈՒՔԻ
 ՅԻԸ ՆՍՅՈ
 ՍԱՂԱՆԱԻ

..... ԱՐՄԱՇԻՐ ԾՐԱՂՆԵՇԱՆԻ. ԱՄԻՐՍ/
 ԶԱՆՈ ՔԱՆԱՅԱՅԻՅՍ ԶՄԵՄԻ ԵՒ/
 ԶՓՈՒՔՐԱՄՈՐԱՅ... ՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՅ
ԻՔՍ... ՊԱՏՐՈՆԻՆ ԾԱՂՆԵՇԱՆԻ ԿԱՏԱ-
 ՐԵՆ՝ ԱՆԵԱՓԱՆ/
 ՈՉ ՅԻՄՈՑ, ՈՉ
 ՄԱՏԱՐԱՅՈՒ.....: ԵԹԷ ՈՔ ՈՒԱ-
 ՓԱՆԵ, ԴՁՈՎԵՍՅՈՒ :ՅԻԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ ԵՒ
 ՄԱՍՆ ՈՒ ԲԱՃԻՆ՝ ՍԱՏԱՆԱԻ ՄԱՌՅԷ:
 Լուսանկ. տախ. X.

65. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման նեղ ու Երկար քարի վրա. արձա-
 նազրությունը ծածկում է քարի երեսն ամբողջովին. հայտնաբերված է 1909 թ.
 պեղումների ընթացքում:

ԽՍՀՈՐՄՈՂ

...ԽԱՉՈՏՍ ՈՐՊԻ.....
 Լուսանկ. տախ. VI.

66. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. արձանազրությունը
 դանդախ է Եղել արտաբուս. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի
 վերին մասում. պահպանվել են առաջին հինգ սողերի վերջին մասերը. հայտ-
 նաբերվել է 1909 թ. պեղումների ընթացքում.

ԵՅԱՆՔՐԱՊԻՈՒՄԻՄԱՐԻՍՏՐՈՒՄԵ... ՍՄԻՆԻՍՏՐՈՒՄԵ... ԱՅՈՒՅԱՄԱՂԵՎ ՅԻՆԱՄ...

....Ի ՅԱՌԱՋՆՈՐՊՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔՈՍ ԱՆՈ ՏԷՐ ՍԱՐՊՈՒ ԵՍ ԱՌԻՆՍ ՀՈՂԵՒՈՐԵԱՅ...
 ՄՄԱԼԵՅԻ ԶՓԱՄՏՈՒՆՍ ՅԻՇԱՏՎԱՂ.....

Լուսանկ. տախ. XXII.

67. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. արձանազրությունը
 դանդախ է Եղել արտաբուս. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի
 վերին մասում. պահպանվել են առաջին հինգ սողերի վերջին մասերը. հայտ-
 նաբերվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՍԱՆԱՄԾ
 ԱՆԵԵԽԱՒԻՍ
 ՆԿԱՆՈՒՅԵՆՅԻ
 ԻԵՂԻՍԿՈՂՈՍԵՒ
 ԱՉԱՐԵՕՂԱՆ

... ԱՐՄԱՐԱՆԱԻ ԱՄՐԱՊԱԶ ԻՇԵԱՆԱՅ ԱՌԱՊԱՅ ԻՈՒՄԵԻ ԵՒ
 ԱՄԻՐՄՊԱՍԱՄ ԶԱՔԱՐԷԻ ՎԱՄՆ ԵՐԿԱՐ ԿԵՆԳԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԴՈՅԻՐԵ..... ԱՐՂԻԵՊԻՍԿՈՒՍ ԵՒ ԶԱՐ ԵՒ ԶՂԱՌԻ.....

Լուսանկ. տախ. VI.

68. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. արձանազրությունը
 դանդախ է Եղել արտաբուս. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի
 վրա. պահպանվել են յոթ սողերի սկզբի մասերը. հայտնաբերվել է 1909 թ.
 պեղումների ժամանակ:

ՈՅՆԻԱՆ
 ԷՍՆՈՒ
 ԵՐՈՒՂՈՒ
 ԻՇԵԼԻ
 ԻՊԵՐԱՆ
 ՄՈՒՐԱՆ

Լուսանկ. տախ. VI.

69. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման մի բեկորի վրա, որը իր հերթին
 երեք կտորից է բաղկացած. դանդախ է Եղել արտաբուս. հավանաբար հարա-
 վային պատի արևելյան անկյունի վերին մասում: Հայտնաբերվել է 1909 թ.
 պեղումների ընթացքում:

ՄԵՆԱ.....

ԻՍ...ՐՄԱՐ.....ՄԻՇԿՈՒՀ

ԱՆՆ

ՀՄԱՂԻՆԱՎԱՅ... ԲՆԴԱՆՈՒ

ԻՌԻ

ՈՂՈՒՌԻՇՆՈՂԱ

...ՈՒՉՂՄ

ՀԻՑ

ԱՍՍ

Լուսանկ. տախ. VI.

70. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. Կտորուս. արևելյան պատի հարավա-
 յին անկյունում ազդեցված խաչքարի ներքին ձախ անկյունում. քարի երեսը
 բայթայվել է. այժմ դրերի ոչ մի հետք չի երևում. բնագիրը արվում է ըստ
 կեսուների գծազրության.

ՅԷՈ

ՅԷՈՒ/ԳՐԻՉ

ԳՐԻՉ

71. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաբուս. արևելյան պատի միջին
 մասում. ստալաքայտավոր խորշից հարավ. արձանազրությունն ալաբաստին է.
 թվականը in situ չկա. 1909 թ. պեղումների ժամանակ դանդախ է մի եռանկյու-
 նաձև քար վրան թվական, որը կարող է պատկել արձանազրության ճակա-
 տի միջին մասը և հանդիսանալ նրա թվականը (այս արձանազրության 1—2
 սողերը):

ԷԼՂԱՆԻ
:ԹՎՀԼԸ:

ՅՈՒՍՈՎՆՈՐԱՌ
ԱԾԵԽԵՆՆՈՐԻՆԵՍԴԱ
ՐՈՆԱՂՐՈՒՂԱՅՍՈՐԴԻՄՄԻ
ՍԴԱՍԱԿԱՆՇԱՆՇԱՔԻՌՈՒ
ՆԵԾՈՆՉԱՔԱՐԻԱՅԻ ԵՄ
ԴԱՐՈՆԱՍԱՐՍԴԻՄՄԻՇԻՄ
ՆԱՅԻՇԻՄԱՆԴԱՐՈՆՐՈՒՄ
ԻՆՏԵՍԱՔՉԱՆՈՒՄ
ՍԵՓԻՆԵՅԱՆՍՈՐԿԱՐԿ
ԿԵՐԻՎԵՐԵՆՆՈՐԻՆԵՍԴԱ

ԷԼՂԱՆԻ/ ԹՎՀԼԸ : ԶԻՐ/ ՅՈՒՍՈՎՆՈՐ ԱՌ ԱՌ/ ԱՌ.
ԵՒ ԱՌ/ ՆՈՐԻՆ, ԵՍ ՊԱՐՈՆ ԱՂՐՈՒՂԱՅՍ, ՈՐԴԻ
ԱՄԻՐԱՊԱՍԱԿԱՆ ՇԱՆՇԱՔԻՌՈՒ, ԲՈՒՆ ՄԵՇԻՆ ԶԱՔԱ-
ՐԻԱՅԻ, ԵՒ ԵՍ/ ՊԱՐՈՆ ԹԱՄԱՐԱ, ԳՈՒՍՔ ԻՇԵՆԱՆՈՅ
ԻՇԵՆԱՆ ԳԱՐՈՆ ԲՈՒՂՏԱՅԻՆ, ՏԵՍԱՔ ԶԱՆՈ ԱՌՈՒՄ
ԵՒ ԶԻՐԵՅԱՆՈՐ ԱՌ ՀԱՐԿ/ ԿԵՐ Ի ՎԵՐԵՆԻՆ ԶՈՐ ՄԵՔ
ՆԱՍԵ.....

Հրատ. Սարգիսեան, 133, Ալիշան, Շ. 62:
Բրտակ. 1, 49: Գեորգեանց, 46: Բամա-
ջեան, № 66:
Լուսանկ. տախտ. X.

72. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հարա-
վային մասում. հյուսիսային խորշի վերին երկու կողերին. արձանագրությունն
անավարտ է.

ԹՎԻ
ՉԻԵ
ԷԼՂԱ
ՆԻՆ

ՎԱՍՆՅԵՐԿԱՐԿ
ԹՇԱՔԻՆԵՄԱԻ
ՆՈՒԱՂԱՉԻՔԱՔ
ՈՆԴԱՍԱՎՈՐԻՆՈՒ
ՈՒՍՈՒՓԱՆՈՒԱ
ԱԲՆԱԴՐԻՇԱԳ
ՇՐԻԿՉԱՅՍԳԻՐ
ԷՐԿԵՐՈՒՄՏԵԱՔ
ՆԻՐԱԻ ԴԱՂԱՃԻՑ
ՍՏԵՆԿԵՍԴԱՌՈՒ
ԵԱԼԴԱՂԱՃԻՔՍ
ԵՆԴԱՆՈՒԹԵՓ
ԵՆԴԱՆՈՒԹԵՓԱ
ՊԴԻԻԱՆԻՆՄԵՔԱ
ՆԴՈՒՉԱՍՊԱՐ
ԳԻՆԷՉԱՍ - ԻՆ
ՏԻՆ ԳՈՐԳԵԻՔԱ
ՈՐԾԵԻՓՈՒԱՆԳ
ՏՎԱՔԱՆՈՒՄՈՒՍ
ՈՐՈՒՅԵՆԱՆՇԱ
ՈՒՆԴԱՐՍԱԿՐԱ
ԻՆՄԵՔՎԵՐԱԳՐ
ՎԱՍՆՅԵՐԿԱՐԿ
ԱՌՇԱՔԻՆԵՍԴԱ

ԹՎՀԼԸ/ : ԶԻՐ/ ԷԼՂԱՆԻ/ : ՎԱՍՆ
ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱԹՇԱՇԻՆ
ԵՒ ՍԱԹԳԻԻՆԵՆԻ ՄԵՔ ԱՆՈՐ ԳԱՂՄԱ-
ԶԻՔՍ ՀԵԳՈՒՉԱՍՈՒ ՊԱՐՈՆ ԳԱՍԱՎՈ-
ՐԻՆ ՈՒ ԳԻՆԷՉԱՍԻՆ/ ՈՒ ՍՈՒՓԱՆ ՈՒ
ԱՄՏԻՆ ԳՈՐԳ ԵՒ ԲԱ/ԱՐՆ ԱՊՐԻՇՄԱ-
ԳՈՐՇ ԵՒ ՓԻՍՆԳ/ ՇՐԻԿ ԶԱՅՍ ԳԻՐ
ՏՎԱՔ ԱՆՈ ՄՈՒՍԵՐԿԵՐՈՒՆ, ՏԵՍԱՔ
ՈՐ ՈՒՇ ԷՐ ԱՐԱՇ ԱՆՐԱՌ ԳԱՂՄԱ-
ՃԻՑ ՈՒՆԻ (ՈՒ ՄԻՉ) ԳԱՐՏԱՌ ԳՐԱՍ/ՏԵՆ
ՎԵՍ ՍՊԻՏԱԿ/ ԱՌԵՆՈՒՆ: ՄԵՔ ՎԵՐԱ-
ԳՐԵԱՂ ԳԱՂՄԱՃԻՔՍ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ
ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱԹՇԱՇԻՆ ԹՈՒ-
ՂԱՔԻ...

Հրատ. Բամաջեան, № 72:
Լուսանկ. տախտ. VIII.

73. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. հարավային պատի արև-
վելյան մասում. փորագրված է սկզբի երեք զբերը միայն.

ՇՆՈ ՇՆՈ/ՐԶԻՆՆ ԱՅԻ....

74. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հյուս-
իսային մասում. հարավային խորշի վերին երկու կողերին...

ԹՎՉԻ
Թ
ԷԼՂԱՆ
ԻՆ

ՇՆՈՐԿԻՆ
ԴԻՆԴՈՒԹԻՌՍ
ԿԻՅԱՆԻՄԱՐԵՍ
ՆՈՅԻՐԻՅԱՆՈՒՍ
ԱՄԱՆՔՈՐՈՒՄԿ
ԱՄԱՐԵՆԻԿԱԵԼ
ԵՅԻՄԵՆԿԵՐԱՔ
ՈՒՂՂԱՄԱՅՉ
ԱՄԱՔԱՐԻՌՈՒ
ԴԱՄԻՐԻՖՈՒՄ
ԼԵՄՈՒՉԵԿԱՍ
ՆԻՊԵՐՎՈՐԻՆ
ՅԻՔՍՅՐԱՅԻ
ՈՒՅԼԱՍՄԱՌ
ԻՔՆԻՆՆԻՆ
ԱՅԻՅԵՐԱՅԻ
ՆԱՆԵ ԳԻՉ

ԹՎՀԼԸ : ԶԻՐ/ ԷԼՂԱՆԻ/ ՇՆՈՐԶԻՆ ԱՅԻ.
ԵՍ ՆՈՐԱՅԻՆ/ԳԻՆ ԳՈՐԹՈՒԹՍ ԻՄ ԸՆԿԵՐԱԿՍ
Ե/ԿԻ ՅԱՆԻ ՏԱՄԻՍ ՎԵՐԱՅ, ՏԵՍԱՅ ԶԱՆՈՅ
ԻՐԻՅԱՆՈՒՍ ԶԻ ԱՌԵՆԻՆ ՀՐ/ԱՄԱՆՔՆ ՈՐ
Ի ՍՊՈՐԱՆԷ ԲԱՇ ՈՒ ՏԱ/ՄՂԱ ՁԻՆ ՏՎԵԼ.
ԵՍ ԱՅԻ ՀԱՍՏԱՏ/ՅԻ ԻՄ ԸՆԿԵՐԱԿՍ, ՈՐ
ՈՉ ԲԱՇ ՏԱՆ/ ՈՒ ՈՉ ՏԱՄԻՍ. ԶԻՆՉ Ի ԱՌ-
ԼԵՆԻՆ ՀՐ/ԱՄԱՆՔՆ ԷՐ ԹՈՂԱՔ ՎԱՍՆ ՅԵՐ-
ԿԱՐ ԿԵՆ/ԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱԹՇԱՇԻՆ: ՈՎ ՈՐ
ԱՅԻ ԲԱՇ ՈՒՅԻ ԿԱՍ ՏԱՄԻՍ/ ՅՅՈՒ ՂԱ/-
ՆԻՆ ԳԵԹՎՈՐ ԱՆԻՆ ՈՒ ՆՉՈՎԱՆ Է: ՅՃԸ:
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅԻՆ, ՄԱՍՆ Զ/ՅՈՒԳԱՅԻՆ ԵՒ
ԶՎԱՅԵՆԻՆ Ա/ԻՅԷ: ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՇԱՆՔՆ
ԱԻ/ՐԶԻՆ ԱՅԻ: ԱՆԱՆԷ ԳԻՐԶ:

Հրատ. Սարգիսեան, 133: Ալի-
շան, 62: Բամաջեան, № 69:
Գեորգեանց, 45:
Լուսանկ. տախտ. VII.

75. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հյուս-
իսային մասում, հարավային խորշի ներքին երկու կողերին. Սարգիսեանի ժա-
մանակ արձանագրությունն ամբողջ է կել. այժմ վերջին չորս սողերի աջ
ծայրերը կտրված են, 14-րդ և 15—16-րդ սողերի վերջավորություններին
պատկանող երկու բեկորները գտնվել են պեղումների ժամանակ:

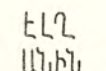
ՇՆՈՐՀԻՆԱՅ
ԻՔՍՎԱՅԵՐԿԱ
ԵԿՎԱՊԱՐՈՆ
ՏԻՂԻԻՄԱՆ
ԵՔԱՐԻՄԱՆԻ
ՅԱՆՈՒԻՑԱՆ
ՐԻՍԿՈՒՄԱՆ
ՐԱՄԻՆՅԱՆ
ԻՊԻՇՏԱՆԻ
ՈՒՂՈՒՂԱՅ
ՊԵՏՐՈՒՆԻՎ
ԿԱՄԱՐԱՆԱՆ
ԼՈՒՅԺԸ
ԱՌՈՒՄԵ
ՏՈՂԱՐԻՆ

ՄԵՔԱՐԱՄԱՃ
ՐԿԵՆԱՆՈՒՅ
ԱՅՍԵՐՈՅ ՍՍ
ԵՄԱՏՄԱՆ
ՆԻՐԱՐԱՄԱՐ
ԽՈՉՄԱՆՈՒ
ՉԱՄԵՐՄԵՔԷ
ՄԱՆԵՅԱՐՈՆ
ՈՒՐԱՄԱՐ
ԳՈՒԿՅԵՆՈՒ
ԱՅՄԱՐ
ԷՔԱՅ
ՀԱՄ
ԻՆՅԱՅԻ

ՁԵՐ/ ԵՂԱՆԻՆ/ ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ՍԵՔ ՏԱՐՄԱՆ/ ԻՔՍ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԳԱՆՈՒԹԵՆԻ/ ԵՒ ՎԱՍՆ ՊԵՏՐՈՒՄԱՆ ՄԵՐՈՅ ՍԱ/ՀԻՊ ԳԻՆԵՆԻՆ ԵՒ ՍԱՄԱՆԳԻՆԻՆ/ ԵՒ ՔԱՐԻՄԱՆԻՆԻՆ ԲԱՐՁՐԱՔ Ի/ ՅԱՆՈՒՐԻՑԱՆՈՒ ՁԲԱԺԵՆ, ՁԳՐ Ի ՍԿՁԲԱՆԵ ԱՉԱՆ ԵՐ. ՄԵՔ ԳՆ/ՐԱՍԻՆ ԱՅԻ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ. ՁՈՒՆ/Ի ՈՒ ԻՇԵՆՆԻՆՈՒԹԻՆ ԲԱԺ ՈՒՁԻ/ ՈՒ ՈՁԻՆՁ ԱՉԳ ՈՎ ԻՑ: ՈՐ ԳԱ/ՊԵՎՈՐ ԻՆԻՆ/ ՈՎ ԱՅԻ ԽԱՍՈՒՔ.../ԳԱՄ ԱՂՄԱՆ ԱՆԷ ԲԱԺ ՈՒՁԻՎՈՒ: ՅԺԸ: [ԵՂ] ՀԱՅՐԻՊՊԵՏԱՅ/ԻՆ ԴՁՈՎԱՆ Է ՀԱՍՏԱՏԻՈՒՆ ՊԱ/ՀՈՂԻՔ ԱՌՈՂՆԻՆ: ՅԱՅ: ԻՍՐԱԷԼ ԳՐԻՉ:

Հրատ. Սարգիսեան, 133: Ալիշան, 62: Բաժնաձեւան, № 68: Գեորգիանց, 43: Լուսաճկ. տախ. VII.

76. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիս-առջին մասում. հյուսիսային խորշի երկու կողմերին:

ՇՆՈՐՀԻՆԱՅ
ԱՔԻՍԵՅԱՌԱ
ՍԱՐԳՍԻԵԻՄԵ
ՐԱՐԻՆԻՆԵՍԻՄ
ՏԵՂԵՐԵՑԻՅԱ
ԻԱՒՈՒՐՔՍԲԱՐ
ԿԵԻՎԱՃԱՌՆ
ԱՅՍԳՐԻՍԿԱԿ
ՄԵԾԹԵՔՈՐԻ
ՄԵՐՈՒԹԵՔԱՂ
ԸՆՈՐԴՈՒԹՄ
ԼԻՔՈՒԹԵՔԱԽ
ԻԹԱՐԵՊԻՍԿ
ՍՄԱՆԵՇԱՐՔ
ՉԱՔՉԿԻՐ
ԻՓՈՂՈՅԷՈ
ԱՌԱԿԿԱՅՈ
ՔԱՂԱՔԻՍՄ
ՂԱՅՆՏՐԻ

ԵՂԱՆԻՆ/ ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ԻՒ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ԵՒ ՅԱՌԱՅՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ՏԵՐ/ ՍԱՐԳՈՒ ԵՒ Ի ՄԵԼԻՔՈՒԹԵԱՆ ՓԱՆՐԱԳԻՆԻՆ, ԵՍ ՄԻՒԹԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ/ ՏԵՂԵՐԵՑԻ, Ի ՅԱՄՄԱՆԷ ՇՍՐԺԻ ԱՌՈՒՐՔՍ, ԲԱՐՁՐԱՔ ՉԿԻՐԱՍԿԻ ՎԱՃԱՌՆ Ի ՓՈՂՈՅԷ. ՈՐ/ ԱՅՍ ԳՐԻՍ ՀԱՊԱՌԱԿ ԿԱՅ ԹԻՎ/ ՄԵՆ ԹԷ: ՓՈՒՐՔ ՔԱՂԱՔԻՍ ՄԵԼԻՎԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Սարգիսեան, 132—133: Ալիշան, 62: Բաժնաձեւան, № 73: Գեորգիանց, 43: Լուսաճկ. տախ. VIII.

77. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում. հյուսիսային խորշի ներքևի երկու կողմերին. արձանադրութեան ծալքերը և ներքևի մասը ջարդված են.

ՇՆՈՐՀԻՆԱՅ
... ԴԻՍԿՈՂՈՍՍ
... ԲԻՅԱՆՈՒՍ
... ԵՂՆԱՄԱՆ
... ՈՒԷԿԱՆ
... ԴՈՒՍՏՐԱԷ
... ԱՆԻՊԱՍԿԷ
... ԴԱՅՅԻՍՈ
... ՓԱԵԼԷՆ
... ԶԸԿԱ
ՂԻԻ

ԵՍՐԱՍԿ
ՈՒՍԱՍԱՐԻ
ՉԵԿԱՅԵԹ
ԻՊԱԱԿ
ՉՈՒՋԵԹ
ԿՐԻՃԻ
ԻՍԿՈՐՔՅ
ՅԱՄՅԱՒԺ
ԱՆՉՈՎԵԻ
ՅՈՒԹԵՐԻ
ՂԻԻ

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԵՐ ՍԱՐԳՐՈՒ/ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.../ ԻՐԻՑԱՆՈՒԹ ՉԵԿԱՅ ԵՒ ՁԻՆԱԿԱՅ/ ՁՐԱՄԱՆԵՆԻ ՊԵՍԿ... ՁՈՒՋ: ԹԻՎ/ ԳՈՒՍՏՐ ԹԷ ԿՏՐԻՃ Ի/ ԱՆԻ ՊՍԱԿԷ ԻՍԿ ՈՐՔ ՅՊԱՌԱՅՆՈՐ/ ԻՍՅ ՅԻՄՈՅ ԿԱՄ ՅԱՅՏԱՐԱՅ ԽԱՎՓԱՆԵԼ ԶԱՆՁ ԴՁՈՎԵՊԱ ԵՂԻՑԻ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆԱ...

Հրատ. Բաժնաձեւան, № 107: Լուսաճկ. տախ. VIII.

78. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային անկյունի ներքևի մասում. արձանադրութեանը վնասված է կրակից. հայտնաբերված է 1909 թ. պեղումների ժամանակ:

✱ ԻՆԿԱՆՐԿԱԻԴԻԱՍԻ
ԻԱՉԱՐՈՒՐԲԱՏԱՆԱԸՍՐԿ
ՐԱՄԱՆԻ ԴՆԵԼԻՉՁՊԱՐԻՍ
ՆԱՒԱՏԱԻՆ ԱՂԱՔԵՅԻՇԵԼԻՍ

ԻՆԿ Ա: ՈՐ ԿԱ Ի ԳՐԻ ԱՍՏ/ ԽԱՅՏԱՌՈՐ ՔԱՃԱՆԱ. ԸՍՏ Հ/ՐԱՄԱՆԻ ՏԵԱՌՆ ԵՂԻՑ ՁՊԱՐՏՈՒ/ ԴԱՆԱՃԱՐՆ ԱՂԱՍԷ: ՀԻՇԵԼ Ի ԳՐԻՍԱՌ:

Լուսաճկ. տախ. IX.

79. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. գորշ քարերի հինգ բեկորներ արձանադրության մասերով. անկասկած արևելյան պատի խորշից. հայտնաբերված է, որ նրանց մեջ կան № 64 և մի այլ արձանադրության մասեր, որը կարող էր լինել պատի այժմ ջարդատված մասերի վրա. հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ժամանակ.

ԼՍ	ԼՈՒՉԱՌՍ	ԴՂԲՆԱԻՐ	ԱԳՍ	ԱԻՐ
ՐԿ			ՔԱՆԷ:Գ	ԻՐ
ԹԵ			ՅԱՅՐԱՊ	
ԵԻ				
ՆՄԻՈՒԵԻ				

94. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՆՈՒՆՈՒՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաբուստ, մուսքի բարավորի վրա:

ԿԱՄԱՔԱՅԻՆԻԳՈՒԵՍՇՈՒՆՆԵՐԻՆԵՐԻ
ՏԻԿԻՆՉԻԳԱԿԻՅԳՐԻԳՈՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՉԱՐՈՒ
ԱՆԱԿՈՒԴԴԱԿՍԻՍԲԳՐԻԳՈՐԻՍԿՈՐԿԱԿԱՌԳԱՅԻՄՈՅԿ
ՅԱՐՄԱՅՅՅԺԷՆՆՉՈՎԱԾԷՀՈԳՈՎԵՍԱՐՄՆՈՎԵՔԱ

ԿԱՄԱՔԱՅԻՆ ԵՅ. Ի ՚ՆԵԳԻ: ԹՈՒՆԻՆԻ, ԵՍ ՇՈՒՇԱՆ ՏԻԿԻՆՆԵՐ/ ՏԻԿԻՆ, ԶԻԿՍԱԿԻՅ ԳՐԻԳՈՐՈՒՇ-
ԵՍՆԵՐ, ԵՏՈՒ ԶՄԻՐՈՒՄՆԵՍ ԿՈՒՂՊԱԿՍ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ, ԻՍԿ ՈՐ ՀԱԿԱՌ ԳՍ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ
ՅԱՐՄԱՅՅ ԵՅԺԷ: ԻՑԵ ՆԶՈՎԱԾ Է ՀՈԳՈՎ, ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ, ԵՒ ՔԱ...

Հրատ. Սարգիսեան, 135: Զարգիսեանց, 12: Ալիշան, 53:
Գեորգիսեանց, 41: Բամաշեան, X 41:
Լուսանկ. տախտ. XI.

95. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՆՈՒՆՈՒՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաբուստ, մուսքի բարավորի վրա:

ԿԱՄԱՔԱՅԻՆԱՎԿՐԱՄԻՇԻՆԱՅԻՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐ
ՆԵՑԻՔԿՈՒՂԱԿՈՒՂԱՆՉՈՒՂԱՆՉԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐ
ՈՐՈՒՔԻՆԻՄԱՆԻՉԻՔԱՄԱՍՈՒՔԱՄԵԳԵԼԵՔԻՔԿԱՄԳԱՅԻՄՈՅԿԱՄՅԱԻՄԱՆՆՉՈՎԱԾԷՀԻՇ
Ի ՀԱՐԵԷԷՅՈՐԴՈՒՄԵՐԿՈՐԳՈՐԿՆՅԺԷՀԱՄԵՎՈՒՄՈՒՄԵՆՆԱՅՆԳԱՐՄԱԿԱՆԵՂԻՇԻՆԱԸ Է ԻՄՅ

+ ԿԱՄԱՔԱՅԻՆ ԵՅ. ԵՍ ՎԱՆՔԱՄ ԻՇԵՆԱՆՆԵՐ ԻՇԵՆԱՆ, ԵՏՈՒ ԶՄԻՐ ՈՐԳՈՑԵ ՉԱՊՈՒՆԱՄԻՐԻ ՈՐԿ-
ԲԱՅԻՆ ԵՒ ԳՆԵՑԻ Ք: ԿՈՒՂՊԱԿ ԶՈՐԱԳՈՅՆԻՆ ԵՒ ԶՈՐԱՄԱՏԻՆ ԵՅՈՇԱԿԱՆՆԵՐ, ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ
ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՔԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՄ ՈՐ ՈՒՆԵՐ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ, ԱՐԳ ԷՔԷ: ՈՐ ՀԱ-
ԿԱՌ ԳՍ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՐՄԱՅՅ ՆԶՈՎԱԾ ԵՂԻՑԻ ՀԱՐԵԷ ԵՒ ՅՈՐԴՈՒ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՀՈԳՈՑԵ
Ժ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ, ԵՒ ԱՊՈՒՆԱՄԻՐԻ ՄԵՂԱՅԵ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԵՅ:

Հրատ. Սարգիսեան, 135: Ալիշան, 53: Զարգիսեանց, 12:
Գեորգիսեանց, 41: Բամաշեան, X 11:
Լուսանկ. տախտ. XI.

96. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՆՈՒՆՈՒՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաբուստ, մուսքի բարավորի վրա. կրկնորդ առիթ աջ կետը շարգված է:

ԿԵՍԱՐԳԻՆԱՐԱՐԱՐՄԵՏՈՒՉԻՄ ՏՈՒՆՍԻՍԲԳՐԻԳՈՐՈՒՆԵՆԻՆՉԱՄԻՐՈՒՇԻՆՆԵՐԻ
ԵՇՈՒՄՅԻՇԻՆԱԿԱՎԱՔԱՆՆԱՄԵՆԱՒ - - ԲԱՆԷԱՅՐՐ - - - - - ՎԵՄԱՐՄՆՈՎԱԾ

+ ԵՍ ՍԱՐԳԻՆ ԱՐԱՐԱՐՄ ԵՏՈՒ ԶՄԻՐ ՏՈՒՆՍ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ, ՈՐ ԱՌԵՆԵ ԻՆՉ ՔԱՄ Ի ՏԱ-
ՐԻՆ :ԺԵ: ԱՐԳ, ԻՍԿ ՈՐ ՀԱԿԱՌ ԳՐԻԳ/ ԵՒ ԶՄԻՐ ՅՈՇԱՍԿԱՍ ԽՈՎԱՆԷ: ՅԱՄԵՆԱՎԱՍԿԱՂ ԲԱՆԵՆ
ԱՅ... ՀՈԳՈՒՎ, ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ, ԱՄԵՆ:

Հրատ. Սարգիսեան, 135: Ալիշան, 53: Գեորգիսեանց, 42:
Բամաշեան, X 97:

97. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՆՈՒՆՈՒՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաբուստ, հյուսիսառիթ կամաքի մեջ:

ԻՆՉԻՆ ԹՈՒՆԱԿԱՆԻՍԵՍԱՊԱՐԻԴՆԱՌՅԱՐՈՂԱՆՈՐԴԻԳՐԻԳՈՐՈՒՇԻՆՆԵՐ
ԹՈՒՆԱՊՈՒՂԱՄԻՐԻ ՀԱՅՈՑԻՇԻՆՆԱՅԻՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐ
ԻՄԷՅԱՂ... ԱԳՍԿՐԵՐՈՒԹԵԱՆԱՅԿԱՐԿԵՅԱԻՇՆՈՂԱԿԱՆՍԻՐՈՅՆԵ
ՇԻՆԵՑԻ: ԱՅՍԿԱՆԳՍԱՐԱՆՀԱՐԻՄՈՐԻԳՐԻԳՈՐՈՒՇԻՆՆԵՐԱՒԻՄՈՒՇԱՄ
ՉԷ... ՌԻՄՈՍԵԴԱԵԷՇԻՆԵՑԻՍԵՆԱԿԸ ՄԵՄԵՓԱՆՆՈՍԵԷ ՄԻՔ
... ԻԳԱՅՄԱՔԱՀԱՆԱՅԻՇԻՄԱՅԻՄՅԱՆՈՐՈՎԱՄԵՆՈՐԲԱԹԻՄԻՍԸ
... ՔԱՄԻՄՄԱԻՐՆՇՈՒՇԱՆԱՐԱՄՅԵՆԵՇ ՉԷ ԱՐԱՌՆԻՄ
ՀԱՐՆ ԳՐԻԳՈՐՈՒՄԵՐԻՄԱՓՈՐՉԱՄԵՆՈՐԲԱԹԻՄԵՆՆԵՐՍԵԴԱԻ
ԵՇՉԱՐԱՌՆԻՄԵՆՈՐԱՐՆԱՐՆԻ ՀԱՄՈՒԵԷՄԱՌԱՌԱՐԱՅՆՈՒ
ՐԲԱԹԻՆԵՎԱՅԱՅՆՈՐԲԱԹԱՆՅՆՓՈՒՄԱՅԱՐՁԱԿԱՌԻՔՆԱ
ՐԱՄՅԵՆ: Ը: ԱՐԱՐԴԵԹԵՆԻՔԻՔԱՀԱՆԱԻՅԵԿԵՂԵՑԻՅԱՅՈՅԴԱՄԻ
ԽԱՓԱՆԵԷԿԱՄՊԻՐԳԱԵՎԱՐԱՆՅԱՆՆՉՈՎԱԿԱՎԱՅԻՇԻՆՆԵՐՈՒՇԻՆՆԵՐ
ՅՈՐԴՈՒՄԵՐԿՈՐԳՈՐԿՆՅԺԷ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆԵՐԱԿԱՆՆՈՐԱԿՆԻ
ՅՈՒԴԱՒՄԱՅՆՉԻՆԱՌՅԵԻՍԿԱՄԱՐԻՉԳՐՈՅՄԱՐԿՆԵԱԼԼԻՑԻ...

Ի: ՆԶՈՒ: ԹՈՒՆԱԿԱՆԻՍ, ԵՍ ԱՊՈՎԱՐԻՊ ՀԱՅՑ ՄԱՐԶՊԱՆ, ՈՐԳԻ ԳՐԻԳՈՐՈՒՇԻՆՆԵՐ/ ԹՈՒՆՆԵՐ ԱՊՈՒ-
ՂԱՄԻՐ ՀԱՅՈՑ ԻՇԵՆԱՆՆԵՐ, ԻՔԻՊԵՑ ԵՒ ԱՆՏԵՍ ԷՒ Ի ՀԱՐԵԷ/ ԻՄԷ: ՅԱՂԱԿԱՍ ԿՐՄԵՐՈՒԹԵԱՆ,
ԱՅԿ ՀԱՐԿԵՑԱՆ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ՍՈՐՈՑԵ ԵՒ/ ԾՆԵՑԻ ԵՍՈՅՆ ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆ ՀԱՐ ԻՍՈ ԳՐԻ-
ԳՈՐՈՒ ԵՒ ԵՂԻՄՈՐ ԻՍՈ ՀԱՄ/ՁԷ: ԵՒ ՔԵԳԻ ԻՍՈ ՍԵԳԱՆ ԵՒ ԾՆԵՑԻ ՍԵՆԱԿ Ք: ԶՍՈՒՐԲ ՍՏԵ-
ՓԱՆՆՈՒ ԵՒ ԶՍՈՒՐԲ/ ԻՔԻՍՏԱՓՈՐՁԵՒ ՊԱՅՄԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅՅԻՑԻ ԱՅՍ Է. ՈՐ ԶԱՄԷՆ ՈՐԻ-
ԲԱԹ Ի ՍՈՒՐԲ ՍԸ/ ՏԵՓԱՆՆՈՒՄ, ՔԱՄՆ ԻՄ ՄԱՐԻՆ ՇՈՒՇԱՆԱ ՄՐԱՅՑԵՆ ԵՒ ԶՅԱՐԱԹԵՐ ԻՄ/
ՀԱՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐՈՒ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ԻՔԻՍՏԱՓՈՐ ԶԱՄԷՆ ՈՐԲԱԹ ԻՄ ՔԵԳԻ ՍԵԳԱՆ/ ԵՒ ԶՅԱՐԱԹԵՐ
ԻՄ ԵՂԻՄՈՐ ԻՍԱՐԵՆԵ ՀԱՄՁԻՔ ԵՒ ԱՌԱՋԱՌԱՐԱՅՆ ՈՒՐԲԱԹԻՆ ԵՒ ԱՂՅԱՅՆ ՈՐԲԱԹԱ-
ՆՈՑԵ ՓՈՒՆԱՆ ՅԱՐՁԱԿԱՌՈՐԲԵՆ ԱՐԱՄՅԵՆ: Ը: ԱՐԳ, ԱՐԳ ԵՐԷ: ՈՐ Ի ՔԱՀԱՆԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ-
ՆԱՅԳ ԶԱՅԳ ՔԱՄԳ/ ԽՈՎԱՆԷ: ԵՒ ԿԱՄ ՊՂԵՐԳՈՒ ԵՒ ԱՐԳ ԱՆՏԵՆ: ՆԶՈՎԱԾ, ԼԻՑԻ Ի ՀԱՐԵԷ
ԵՒ/ ՅՈՐԴՈՒ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՀՈԳՈՑԵՆ ԵՒ :ԺԷ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԵՒ ԲԱՅԻՆ ՆՈՐԱ ԸՆԴԻ/ ՅՈՒ-
ԳԱՒ ՄԱՆՁԻՆ ԱՌՑԷ, ԻՍԿ ԿԱՏԱՐԻՉ ԳՐՈՅՍ ԱՐԶՆԵԱ, ԼԻՑԻ:

Հրատ. Սարգիսեան, 135: Ալիշան, 53-54: Զարգիսեանց, 13:
Բամաշեան, 1, 37: Գեորգիսեանց, 42: Բամաշեան, X 16:
Լուսանկ. տախտ. XI.

7. ԱՐՈՒՆԱՆՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

98. ԱՐՈՒՆԱՆՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ. բեմի հարավային մասում.

ԿԱՆՈՒՆԱՅԿԱՄԵՂԵԻԻ - - - - - ԼՁՀՈԳՈՒՄՈՒՇՈՒՇԱԿԻ - -
ՈՒՄՅՈՒՐԲԵԿԵՂԵՑՈՒՄԵՂԱՐՏ - - - - - ԱՐՈՂՅԱՄԱՐՅԱՄԻՐԱՎԱՍ
ԳԱՐՄՆԵԿԻՍԵԴԱՐՄՆԻՄԻ - - - - - ՄԱՆԱԿԱՄԱՐՔԱՄԱՐԶԱՆԵԱԼԵՂԻ
ՅԻՆԵՍՈՐՈՒՄԱՆՈՂՔՆԴԱՄԱՊԱՐՏԵԱԿԵՂԻՑԻՆՅԱՅ

ԻՈՐ-Ք ՍՐԲՈՑ ՆԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՄԵՋ Ի ՏԱՐԻՆ ԱՐ ՄԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ/ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱՇՄԱԾ-
ՆԻՆ. ՈՐՋԱԾ ԵՍ ԿԵՆԳԱՆԻ ԵՄ ԻՄ ԵՂՐԱԽԻՐՆ ՎԱՀՐԻՄԱՅ ԵՒ Յ/ԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ԻՄՈՅ, ԻՆՋ
ԱՐՆԵՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՅԻՆ ԻՄՈՅ ՏԻԳՆՈՉԵ: ԿԱՏԱՐՈՂՆ ԱՐԸՆԵՍՅԻ:

Հրատ. Գորգիսեանց, 33: Սարգիսեան, 118: Ալիշան, 72:
Բամաշեան, № 58: Բրտսէ, 1, 26:

Լուսանկ. տախտ. XII:

103. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. արտաբուս, հարավային մուսքի արևելյան կողին.

Ուլլրբաւսբաւ
ՀննաՅբեխրբաւ
Մնեալորո--
Բրբբբբբբբբ
Էբբբբբբբբբ
Որորորոր-Յ--

ՈՎ ՍՐԲԱՍԷՐ ԳԱ/ՀԱՆԱՅԲ ԵՒ ՍՐԲԱ/ՄՆԵԱՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐԻՎ-Բ,
ՈՐ-Ք ԵՐԿՐՊԱԳ/ԷՔ ՏԻԳՆՈՉՍ ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՆԳՐԱՅՆԱՐԻ:

Հրատ. Զալալեանց, 5: Սարգիսեան, 118: Ալիշան,
73: Բամաշեան, № 100:

Լուսանկ. տախտ. XIII:

**104. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. արտաբուս, հարավային պատին, մուսքի բարավորի
վրա պանդանիվ է բարի ձախ ծայրը, ոլրի մեծ մասը շարամտորեն շարբված
է. մի բարի բեկոր վերջին կրկու ասղերի մասերով զանվել է պեղումների ժա-
մանակ. Սարգիսյանը կարգացել է ամբողջ արձանագրութունը:**

ԹՈՒՐԻՆ, ՁԵ: ԿԱՄԱՆ ԱՅ. ԵՍ ԸՌՌԵՆ ԴՍԱՌ
ԱՅ. ՈՐԳԻ ԳԱԹԻ ԵՒ ԹՈՒՆ ՅՈՀԱՆԱ ԱՊԱԽԻ-
ՆԵՑԱ ՅԱՇ. ԵՒ Ի ՄԵՆԱԲԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻ-
ԿԱՅՈ/ ԶՈՐ ԽՈՐՀԱՎ ԷՒ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵՑԻ. ԵՏՈՒ
ԸՆԴՄ Ի ՍԱ ՁԻՄ ԳԱՆՋԱԳԻՆ ԶԻԹԱՀԱ/ԻՔԻՆ
ԲՈՂՈՐ ՄԻՆ ԱԿՆ ԻՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՅԱՋՈՂՈՒԹ-
ԵԱՄԷՂ ՈՐ Է ՄԵՐՁ Ի ...ՆԻՑ ՏԻԳՐԱՆԱ/ ԶՈՐ ԻՄ
ՀՆԱՎ ԱՐԳԵԱՄԲԻ ԾԻՆԵՑԻ ԵՒ ԳԵՆԱՎ ԷՒ ՁԻՆ-
ՔՆ Ի ԹՈՒՆԵՐՈՒՆ... ԵՒ ԻՇԵՆՑՈ/Վ ՍՈՐԱ ՄԱՐ.
ԿԱՄԱԳՆ ԵՒ ԱՅՂ ԱՊԱՍԱՌՐՔՆ ՀԱՏՈՒՅԻՆ ՄԵՋ ՓՈՆԱՐԷՆ ԷՅԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄԻ ՀԻՆԿԻ ԱՌ
ՊԱՏԻԱՐԱՔ ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՐ ԻՄՈՅ ԳԱԹԻ: ԱՐԳ ԵԹԷ Ի ՄԵՆԱՅ ԿԱՄ Ի ՓՈՒԹՈՒՆՅ ԷՅԻՄՈՅ
ԿԱՐ/ ՅԱՏԱՐԱՐՑԻ ԶԱՐԳԻՆԻՍՍ ՄԵՐ ՀԱՆՎ ԿԱՐ ԽԱՐԱՆԵՅՂՂ ԶԱՆԱ ՄԵՎԱՅ ՄԵՐՈՅ ՊԱՐ-
ՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ՅԱՏԵՆԻՆ/ ՄԵՆՈՒ ԻՎՎ ՈՐԻՔ ՀԱՍԿԱՏՈՒՆ՝ ՊԱՀԵՆ ԿԱՐՀԻՆ ՅՈՅ:

Հրատ. Սարգիսեան, 119: Ալիշան, 72: Զալալեանց, 6: Գե-
վորգիսեանց, 36: Բամաշեան, 78:

**105. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. արտաբուս, հյուսիսային պատի արևելյան անկյու-
նում. արձանագրության շարունակութունը կզկել է շարամտորեն անզանն
արված բարի վրա. արձանագրութունը հալոսնաբար անավարտ է:**

Ա
Ս ՄՂԱ

ՍՄՊԱՆՏ...

Հրատ. Բամաշեան, № 26:
Լուսանկ. տախտ. XIII:

106. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. արտաբուս, արևմտյան պատի հարավային անկյունի մոտ.

ԱՆՈՒՍԱՐ ՏԵԱՐՆ ԱՄՆԱԿԱՐ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹՅԱՒ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿՈՍՏԱՆԳՆԱ ԳՈՐԻՔ, ԿԱՐ ԵՂԵԻ
ԻՄ ԲԵՂՐԱՍՍ ՄԻՂՈՒՑՈՒԹՅՈՒՄ/ ԵՒ ԵՂՐԱԿԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ՎԵՐԱՅՈՒՄ ԲԱՅՅՈՒՄ ԼԱԿՈՒ.
ՅՈՐՓԱՐ ԱԲԻՆ ԳՏԱՆՈՒՑՈՒԹՅՈՒՑՈՒՄ ԻՄԹԵՐ ԻՊԱՏՈՒՆ ԿՐՏԻՆ ԵՒ ԳՐԳՐՈ ՄԵՍԱՏԱՄ ՈՐԻՆ, ՍՊԱՐԱԿԱՎ-
ՏԱՆՆ ԵՒ ԱՄԳՈՒ ՄԵՍԱՄԱՋԱՒ ՈՐԻՆ ՍՊԱՐԱԿԱՎՈՒՄՏԱՆՆ ԵՒ ԱՆԱՏԵՑԻՆ ԶՎԵՅԳՒ ԿԹ ԵՒ ՅՈՒՄՆ ԵՒ ԶՎԱՐՆ ԵՒ ԶՆԵ-
ԳԱՐԻՆՆ ԵՒ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ՈՂ ԵՒ ԼՐԻՆ ՍԱ ԱՅՐՒ ՖԻ: ՄՈՒ ԵՒ ՆԵՍԻ ԶԻՆՆԱՐԻՆ ԶԱՅՆ ՏԱՆՈՒՑԵՐՔՆ ԱՅԻՆԵՆՆ ԻՐԳԵՆՆ
ՏԱՐՔ. ՈՐ ԶԱՄԱՆ Ի ՅԱՆՆ ՈՂ ԻՆՉ ՈՅԹ ԵՒ ԳՆՆԵՐՈՒ ԱՆԱՅՆ ԵԹԷ ՍԱՅՂՈՂ ԵԹԷ ԳՐԱՏՈՂ ԲԱՊԻՆ ԱՅԱՏԷ. ԵՒ ԱՆԱՅՆ ՈՐ
ԽԹԵՆ ՄՈՐՓԵՎԻՔ/ ԳՆԷ ԲԱՊԻՆ ԱՅԱՏ Է. ԵՒ ՇԱՄԱՅԱՌ ԱՆԱՅՆ ԲԱՄԷՆՆԱՎ ԲԱՊԻՆ ԳԱՅԱՏ Է. ԵՒ ԿԱՊԱՇԻՆ ՏԱՆՆ
ԻՎԱՅԳԱՆՆ: ԶԷ: ԳՐԱՐ ԱՅՈ ՏՆԵ ԳԵ: ԲԷ: ԱՅԱՏ Է. ԵՒ ՄՈՒ/ԳՈՐՄԻ ԵԹԷ ՊԱՅՆՆԻ ԼՐԻՆ ԳՂՈՆՆ ԵԹԷ ՈՉԱՐՈՐ ԶՎԱՐՆ ՏԱ
ԿԵՐՆ ԱՅԱՏ Է ԵՒ Ի ՆՈՍՈ ԻՆԿԱՐՎԵՒ ՖԻ: ԳՐԱՐՆ ԱՅԱՏ Է:

Հրատ. Սարգիսեան, 120: Ալիշան, 70-72: Զալալեանց, 7:
Բամաշեան, № 53: Գորգիսեանց, 35:
Լուսանկ. տախտ. XII:

+ ԱՆՈՒՍԱՐ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԵՒ ԱՐԵՎԻ ԵՒ ԶԿԱՆՈՂԱՆՆԱԿ ԵՒ ԶՈՅՅՈՒՄ: ԱՆԻ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹՅՈՒՄ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԶՆԱԶԵ ԶԿԱԿՈՐ ԵՒ ԶՈՅԿԱՆՆ: ԵՒ ԶԱՄԱՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԳՆ ԵՒ ԱՄԱՅԱՏԱՐԷ: ԵՒ ՀԱՄԱՅԱՐՈՒՄ ԵՒ ԶՎԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ
ԳՈՐԾԵԹԵՎ ԿԱՐԻՆՈՒ ԳՈՐԾԵԹԵՎ ԿԱՐԶԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ ԿԱՏԱՐՑԻՆ

113. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. կամարի քարի ցածրի մասում. հայանարերիկ է Մի-բայի վարդապետը՝ տաճարի շրջապատը մաքրելու ժամանակ.

Թ
ՉԻԲ
Վ

ՇՆՈՐՀԻՆԱՅԵ
ՍՄԻԻԹԱՐԵԽՈՒՄ
ԻՆԻՄՂԻՄԵԹԻՐԱՎ
...ՄԵՐՊԱՀԵՉՆԻ
ԿԱՐՈՒՅԻՆԱԿԻ...
ԱՉԱՐԵԿԿԱԹՈՂ
...ԿԵՍԵԻՇՈՒՈՂԱՌ
ՊԱՐԻՆՍՊԱՍԱՊՈՐ
ԲՍՈՐԱԽՐԱՐԻՆԻԲԻՄ
ԲՊԱՍՊԱՐԱԳԱՄԻԻ
...ԱՐԱՅ Ա: ՂԻՄԵԹԷ
...ԻԱՆ. ՂԱՐԻԱՅ

ԹՎ.ԻՆ. : Ձեռք: ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ԵՍ ՄԵԻԹԱՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ/
ՂԻՄԵԹԻ ՏՂԱՎԻՐ ՋՄԵՐ ՊԱՀԵՉՆ Ի/ ԿԱՐՈՒՅ ԳԻՍՆ Է ԱԵՒ
:Ա: ՋԱՐԵԿ Ի ԿԱՐՈՂ/ՈՒՎԵՍ ԵՒ ՇՈՒԹՁԱՄ: ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱ-
ՍԱԽՈՐԲ ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳ :Ա: ՄԵԻԹ/ՈՒ-
ՐԱՅ :Ա: ՂԻՄԵԹԷ/ ԴՈՎ: ԵԱԿՈՒՐՆԷՂ ԳԱՏԻ ԻՅԱՅ:

Լուսանկ. տախ. XIII.

114. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. խաչքարի պատվանդանի վրա. գտնվել է տաճարից ոչ հեռու գեղի Ախուրյան իջնոց լանջին. 1904 թ. պեղումների ժամանակ.

ԻԹ: ՈԿԷ: ՇՆՈՐՀԻՆ -----
ԷԴՈՒՍՐԳԻԻԳՈՐՈՒԵԻՄՓԵՍ-----
ՅՈՒԱՐԵԻԿԿԱ, ԿԱՆՔԵՅԱՔՉՍԲՆԵԱՎ
ՍԲԱՐԷԻՄԱՍԱՌԲՍՎԱՔԱԻՈՒԹԵՄԵՂԱ
ՅՄԵՉԵԻՄԵՐԱՆԷՏԵՍԱՐԻ՝ ՎՅԵԱՅ

Ի ԹՎ.ՈՒՆ. : ՈՎ: ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ԵՍ
...../ Է ԳՈՒՍՐ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԻՄ ՓԵ-
ՍԱՅՈ ԱՐԵԻԿԱ ԿԱՆՔԱՔԱՐ ՋՍՈՐԻՐ
ՆՇԱՆ/Ս ԲԱՐԵՆԱԻՍ ԱՌ ԳՐԻՍՏՈՍ ՎԱ-
ՄՆ ԳԱՌՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱՅ. ՄԵՉ ԵՒ
ՄԵՐ ԱՆՀԵՏԵԱՎ ՄԵՂԱՅ ԼԵՅԱ.

Լուսանկ. տախ. XXIII.

115. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. շրջանակի կամ քիվի բեկոր. գտնվել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ.

ՍՍԹԹ

ԻՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ

ԹՆ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ ԹՆ ՏՆ ՍԱՐԳՈՒ.

Լուսանկ. տախ. XVII.

116. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. պատի միջի փոքրիկ խաչքարի բեկորի վրա. գտնվել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ. առերը ուսուցիկ են.

ԱՍԿՊԱՍ

...ԵՍ ՆՁՈՒԱՏ ՍՊԱՍԱՐՈՐ... ..

117. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. կիսաշրջան մեծ քարի բեկորի վրա. գտնվել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ. մուտքի բարավորի բեկոր է. պահպանվել են 1—3 կամ 3—4 տողերի վերջին գրերը.

Գ

ՍՍՈՒ

ՊԱՇՏ

...Գ...

...ՍՍՈՒ...

...ՊԱՇՏ...

Լուսանկ. տախ. XXV.

118. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ մոտ ընկած մի բեկորի վրա.

Գ Ի ԳԳՐԻԳՐԱ

ՅԱՐՈՒՍԻՍԱՌ

ԱՄԱԳԻՐԳՐԵԳ

ՂԱՐՈՐԴԻԳՐԻԳՈ

Ո. ԴԿԱՆՅԵՏՈՒԵԳ

ԼԱԻԹԻՄԲԿԱՌՂԻ

ԿԱՐԱՐԵՆՍՊԱԷ

ՈՐԲՍՈՐԱՅՅԱՄԵՆԱ

ՅՆԱՄԻ. Գ ԴԱԿՆՄԲԳՐ

ԳՐԻՊԱՐԱՐԱԳԵՆՉԳ

ՆՈՒՆՊԱՐՈՆԻՆ

ՈՒՍԳՕՉԻ

.....ԳՐԻԳՐՈՐ
.....ԱՐՈՒՍ ԵԱԹՈՒՆ... ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՐՈՐ... ԵՏՈՒ
..... Ի ՄԲ ԿԱԹՈՂԻԿՅՈՒ... ԿԱՏԱՐԵՆ ՍՊԱ-
ԿՈՒՍՈՐԲ ՍՈՐԱՅ ՅԱՐԵՆԱՅՆ ԱՄԻ :Գ: ՏԱՐ
ՄԲ. ԳՐԻԳՐՈՐՈՐ ՊԱՍԱՐԱԳԵՆ ՋՐԳՍ ՅԱՆՈՒՆ ՊԱՏ-
ՐՈՒՆԵ

Հրատ. Բաժնաշին, № 76:
Լուսանկ. տախ. XXIII.

9. ԳԱԳԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

119. ԳԱԳԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարերի բեկորների վրա, հանված եկեղեցու հյուսիսային մուտքի զիմացից, գտնվել են 131 բեկորներ. նրանցից մի քանիսի վրա գրերի հետքեր չկան: 53 բեկորներից միացվում են երեսպատման մի շարքի երեք քարեր. մյուս քարերից պահպանվել են առանձին, իրար հետ չմիացող արձանագրական մասեր: Արձանագրությունը բունտմ է եղել սու-նրվադն երկու շարք երեսպատման քարերի մակերեսը. արձանագրությունը երկարությամբ ուղղվում է ներքևի շարքին պատկանող՝ միացրած բեկորների չափով: Միացրած բեկորների ստորին եզրը կազմել է Մատը՝ 1906 թ., վերին եզրը կազմել է Ա. Ա. Քալանթարյանը՝ 1909 թ.: Արձանագրությունը պետք է գտնվեր եկեղեցու հյուսիսային պատին, նրա բաժանանիլի բարձր մասում: Հայանարերվել են 1906 թ. պեղումների ընթացքում:

125. ԱՔԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. մուսքից զեկի արևմուտք կրորդ կամարի մէջ.

Ի թվ: ՉՂԱ: ԸՆՈՐՏԻԻԵԻՈՂՈՐՄՈՒԹԵՔԱՐ
ԵՐԼԵԻՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅԵՍԱՌԱԴԱԿԱՐՄԱՐԿԻԻԿԱ
ԷԻՈՐԿՈՒՄԵ ԾՆԵՒԵՒՏՈՒԻՐ: ՉԱՔԼԻՍԻԿԵՐԸՍԻ
ԻՆՆՈՐԿԵՅԻ ՉՂԱՐԻՔԵԹՔՐԿՉԻՍԿԱՅԵՐԿԱԿԵՆԻՄԱՆՈՒԹԵ
ԻՄԵԻՅԻՇԱՍԻՄԵՉԵՆԱՆԵՅԼԵՐՈՑ ԵՄԵԱՍԻՍՄՈՐԿԻԿԻ
ԻԳՐՈՒՆԱՔԵՅԱՂԱՐՈՒՆԵՆԱՄԱՆԱՆԱՌԵՍԿԱՐՄԱՐԿԵԿԵԿԱ
ՄԱՐԵՅԻԼԵԾՁԱՆԻԻԿԻԱՇԻՍՈՒԹՔՉՐԻՍՄԱՆԵՍԻՆ ԶԵԽԱՂԱՍՈՒՐԻ
ՄՔՐԿՉԻՍԸՆ ԶԱՄՆՈՒՅԻՆ ԵՉՉՈՒՐԱԿԱՄԻՍԿԻՍԿԸ: Բ: ԴԵԼԵ:

Թվյին: 290: Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ թորեմբ եւ արգամբիւն ԱՅ. եւ ԱԹԱՊԱԿ ՎԱՐՉԱՐ. ՈՐԿԻ ԻԿԱՆԵԻ. ՈՐԿՈՒՆ ՄԵՇԻՆ ԵՒ ԶԱՐԻՐԵ Ի ԶԱՔԻ ԶԱՔԱՐՈՒՄ ՎԵՐԸՍԻՆ ՆՈՐՈԳԵՅԻ ԶԳՈՒՄԵԹ ՍՈՒՐԻ ՓԵՊՉԻՍ ՎԱՐՆ ԵՐՎԱՐ ԿԵՆՂԱՆՈՒԹԵԱՆ/ ԻՄՈ ԵՒ ՅԻՇԱՏԻԱԿԻ ՄԵՁ ԵՒ ՆԱՆԵՆԱՅ ՄԵՐՈՑ: ԱՐԻ ԵՍ ԱՍԻՂՍ. ՈՐԿԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ԱՅՈՒՔԵՅԱ ՊԱՏՐՈՆԻՆ ԶՐԱՄԱՆԱՆ ԱՐԱՐԱԿ ՎԱՐՉԱՐԱ ԵՒ ԷԿԵՂ ԿԱՏԱՐԵՅԻ ՄԵՆ ԶԱՆԻԻ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԶԶԱՄԱՆԵՂՍ ԻՆՁ ԵՒ ՍՊԱՍԱՌՈՐԻԿ/ ՍՈՒՐԻ ՓԵՊՉԻՍ ԸՆՆՍՄ ԱՍՏՈՒՅԻՆ ՄԵՁ ԶՎԱՐԳԱՎԱՅԻՍ ԿԵՐԱԿԵՆ: Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ:

Տրատ. Մարգիտան, 124: Ալիշան, 86: Փետրգիտանց, 49: Բամաշեան, 389: Լուսանկ. տախ. X.

125. ԱՔԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. մուսքից զեկի արևմուտք հինգերորդ կամարի մէջ. պահպանվել են առաջին յոթ առղերը. մնացածները եկել են այժմ բանված շարքի վրա. Սարգիսյանի ժամանակ արձանադրութեանը կարգացվել է լրիվ:

Ի ՅԱՄՄԱԾԱՂԱՍԻԻԵԻՆՈՐԿԵԻՈՂՈՐՄՈՒՅԻՆ
ՈՑԿԱՌՈՂԻԿՈՍԻԵԻԻՉԱԳԱՌՈՒԹԵԱՆՍՄԲԱՂՍ
ՈՐԿԻՈՐԿԱԿԱՇԱՀԱՆՇԱԿԻՆ ԶԵԹՈՒԿԱՄԱՍԵՍԱՂ
ՂԱՐԻՂԱՐՉՈՂԱՆՈՐԿԻԳՐԻԳՈՐՈՇԻՄԱՆԻԵԹՈՒՆԱՂՈՒ
ՂԱՄԻԵԻՆԻՐԱՅՈՒԿԱՆԱԵԿԱՄԱԿԱՇԻՆԵՅԻՉՍՈՒՐԻՓՐԿԻ
ՉՍԻՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՍՅԱՆԻՇԱՐՔԱՆԻԵԻՄԵԾՈՒԾԱՐԳԱՆ
ՉԻԵԻԳԵՆԵՅԻ ՀԱՄԱԸՆՉԻՅԻՄՈՑԿՈՒՂԱԿԱՆԻ: Գ: ԵԻՉԻ

ՅԱՄՄ ԱՅՈՒՊԱՏԻ ԵՒ ԶՈՐԵՆՈՐ ՏԵԱՆԵ ՊԵՏՐՈՍԻ ԶԱՅՈՑ ԿԱՌՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ Ի ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՍՄԲԱՂՍ. ՈՐԿԻՈ ՊԱԿԱՆ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ Ի ՆՁԵ: ԹՈՒՍԿԱՆԻՍ, ԵՍ ԱՊԼՂԱՐԻՔ ՄՈՐՁՊԱՆ ՈՐԿԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ԻՇԵԱՆԻ ԵՒ ԹՈՒՆ ԵՍՊՈՒ ՂԱՄՐԻ ԵՒ ԵՂԱՅՐ ՎԱՐՉԱՐԱ ԵՒ ՎԱՍԱԿԱ, ՇԻՆԵՅԻ ԶՍՈՒՐԻ ՓՎԿԵՂՉ Ի ՄԱՅՐԱԲԱՂՎԱՐՍ ՅԱՆԻ ՇԱՏ ԶԱՆԻԻ ԵՒ ՄԵՇԱՍԵԱՆ ԳԱՆՁԻԻ, ԵՒ ԳՆԵՅԻ ԶԱՄԱ ԸՆՁԻՅ ԻՄՈՑ ԿՈՒՂՊԱԿԱՆ: Գ: ԵՒ ԶԻՄԾՅՈՅՐ/ ԵՒ ԱՅԳԻ ԵՒ ԶՈՂԵՄ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԻ ՓՎԿԵՂՉ, ԵՒ ԶԱՐԳԱՐԵՅԻ ՈՍԿՈՎ, ԵՒ ԱՐՆԱԲԻՈՎ, ԵՒ ԱԿԱՍԻ ՊԱՏՈՒԱԿԱ.

ՆԱԻՔ ԵՒ ԵՏՈՒ ԱՅԵՏԱՐԱՆ ԵՒ ՏՈՒՆԱԿԱՆ ԵՒ ՆՈ... ԸՎԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱԻՔ ԵՒ ԿԱՆԳՆԵՅԻ ՄԻՂ ԱԻ ՍՈՒՐԻ ՓՎԿԵՂՉ: ԱՐԻ ԵՊԻՉԻ ԵՒ ՄԵՇԱՅ ԿԱՐ Ի ՓՈՒԲՈՒՆՅ ԻՍ ՍՊԱՍՈՒՅՐ ԿԱՐ ՅԱՅԼ ԻՐԱՅՐ ՈՐ ԵՏՈՒ ԵՒ ՅԼՓՇՏԻՂԿԵՒ... ԽԱՓՈՒՆ ԼԻՅԻ :ՅԻԸ: ԶԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆՁՈՎԱՄԱ ԼԻՅԻ: ԻՅԵՏ ԵԼԻՅ ԻՄՈՑ ՅԱՇԵԱՐԸՄ ԵԿԻ ԼՈՒՅ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՊԱՍՈՐՈՒՅ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅՄ ԶՎԱՐԳԵՎԱՍԻՆ :Ե: ՈՒՆԱՆ ԱՆԽԱՓԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼ ՄԻՆՁԵՒ ԳԱՆՈՒՄՏՆ ԳՐԻՍՏՈՍ ԸՆԴ ՆՄԻՆ ԵՒ Զ..... ՈՐԿԻՈ ՊԱԿԱՆ ՍՄՊԱՏԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ:

Տրատ. ԲՃՂԿԱՆ, 73: Մարգիտան, 12—122: Ալիշան, 82—83: Զարգիտանց, 7: Փետրգիտանց, 38: Բամաշեան, 38 14: Լուսանկ. տախ. XIV.

127. ԱՔԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. ներքուստ. բեմի ճակատի հետադարձ բարձրացրած երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերվել են մեկական առղից բազիլացած հինգ բեկորներ.

a b c d e Լուսանկ. տախ. XXIV- ՅԱԶՁՄՈՒ ԼԴՊ ԼԵՅՅ ԶՄԻԲԱ ԶԵՄ.

128. ԱՔԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. բլիվի քարի վրա. գուցե բեմի ճակատի երեսպատման քարի. հայտնաբերվել է Միքայել վարդապետը՝ եկեղեցու մաքրման աշխատանքների ժամանակ.

ԾՆՈՂԱՅԻԻ ԻՆՈՂԱՅ ԻՐ Լուսանկ. տախ. XXIV.

129. ԱՔԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. մուսքից զեկի հարավ ութերորդ կամարի մէջ.

Ի ԻՆՉԻՂՈՒԿԱՄԱՍԵՍԱՂԱՐԿՈՒՄՈՂԱՄԱՆԵ
ՀՈՒՎԱՐԱԿՍՄՂԱՐԱՇԱՀԱՆՇԱԿԵԱՌԿԱՅՍՐՆ
ՅՈՒԱՅՍԻԻԵԻԿՈՍԱՆԴԻՆՈՒՄԵԻՇԱՐՔԱՄԻԵ
ՄԵԾԱԾԱՐԳԱՆՉԻԲԵՐԻՄԱՆՍՄԲՈՒՎՉԵՆ ԵԻԿԵ
ԱԿԱՍԱՐԵՅԻՉՍԱՇԱՐՍՉԱՍԵՉՆԵՇԱՆՈՒՄԿԱ
ՆԳԵՅԻՂԱՄԱԿԱՐՍԻՄԻԵԻԴԻՆՈՒԾՄԱՍԱՌՈՒՅԵԿԵՂ
ԵՅՈՅՍՉԿԻՐԿԱԵԻՆԱՐԳԻՇԵՐԱՂՍՄԱՆԱՄԵՂԻ
ԻԳԱ ՈՍՄԵՔԻԵԻԿԱՆԱՌՄԵՌԱՄԻՍԲԻԿՎՉԻՍԻԿԱ
ՅԵՅԵԿԵՂԵՅԻԴԵԹԵՌԵԻԿԱՇԱՄՅԵԿԵՅՈՅՍԵ
ՅԻՄՂԱՍՈՒՅՍԵԿԱՄԻԳԵՆՈՅՍՅԱՇՍԿԱԿԱՄՍԵՄԿ
ԿԱՄՉԻՆՉԵԻՅԵՂԱՐՉԱՌԱՄԵԻԿԱՄՉԱԳԱՌՈՒԹԵՆ
ՉՅԵՐԵՌԱԵԾԵԿԵՅՈՅՍՈՒՐՄԱՌԵԵԻԿՎՉԻՂՈՒՄՈՂ
ՆՅՈՒՅԱՆԵՅԻԿԱՅՐԱՅՆԱՉՈՒԿԵԱՄՅԻԵՐՉԻՂՈՒՄ
ՅՈՒՐԻԿՄՅԵԿԵՅԵՂԱՌՈՒԹԵՆԿԱՆԵԿԻՄԱՆԻՇՅԻՂԱՐԱՄԱՄՅԻ
ԻՍԿԱՄԱՐՉԻՐԻՍԱԻՆԵԱՄՅԻ: ՉԳԵՈՐԳԻՇՉԻՇՉԵՍԻՄ

ՄԻՆԻՍՏՐՍ

ԱՅՏԻԿԵՆՇԻ

Ն --- ԱԲԶ

ԿԵՍ -- Ո -- ՍՈՐՈՅԻՄՈՅԱԲԱՔԱՐՈՇՄՔԿՈՐԳՅԻՇ

ԵՅՔԻՔՍ

ԵՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Կոստանկ. տախ. XXV.

13. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ

141. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երկը Երևապատման բարերի վրա. հաժմանարար հյուսիսային պատի. հայտնաբերված էն 1893 թ. պեղումների ժամանակ:

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Հրատ. Բամաշխան, № 122, 123:
Կոստանկ. տախ. XVII.

142. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երկը բարի վրա. հաժմանարար հյուսիսային պատի. հայտնաբերված էն 1893 թ. պեղումների ժամանակ:

ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ԵՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Հրատ. Բամաշխան, № 119:
Կոստանկ. տախ. XVI.

143. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. հյուսիսային պատին. արևելքից մուտքին կից. հայտնաբերվել է 1893 թ. պեղումների ժամանակ. արձանազրու- թյան բացումից հետո Երկրորդ բարի Երևաը շերտ-շերտ թափվել է, իսկ երրորդ բարը՝ փշրվել է. բնագիրը արվում է ըստ լուսանկարի.

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Հրատ. Բամաշխան, № 118:
Կոստանկ. տախ. XVII.

144. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երևապատման հյուսիսային վրա. հաժմանարար հյուսիսային պատի. հայտնաբերվել էն 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ԵՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Հրատ. Բամաշխան, № 22:
Կոստանկ. տախ. XVI.

145. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երևապատման Երկը բարերի վրա. հաժմանարար հյուսիսային պատի. հայտնաբերվել էն 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ՇՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

Հրատ. Բամաշխան, № 118:
Կոստանկ. տախ. XVII.

146. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՆԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երևապատման բարի վրա. մեծ լուսավոր գծերով. անավարտ.

ԵՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

ԵՆՈՐԶԻՒՆ ԲՐԱՆԵՆՆԵՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ
ՆՈՐԶԻՒՆ ԵՄ ԳՐԱՆՈՒՅԻՄ

147. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաբուսա. Երեսպատման քարի վրա. հա-
վանարար հյուսիսային պատի. պահպանվել է արձանագրութեան ձախ կեսը.
հայտնաբերվել է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ՅԱՅՍՄՆԻԱՎԱ.....ԱԱ
ԵԿԱԿԵՑՉՈՒԿՆԻՆՅԱՆԵ
ԳՆԱՅԻԹԱՎԿԵՅԻՈՒՉՍ
ՉՍՉՈՒՄԻՍԻՉԿԻՆՍԻ
ԱՇԽԱՄՈՒԹԵԱՄԲԵՐԻ
-----ԲԵՆԾԱՌ-ՉԱՐԿԵՆ
-----ՉԱՆԵՉԱՄԻԿԱՄԻ
-----ԻՂՆԻՆԱՅԻԱԿԱՆ

ՅՅՅՍՄՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ Ա...../ ԵՒ ԱՎԻԵՑ ԶԱՆԵԱՐՉՍ ԵՍ
ՄԵ...../ ԳԵԱՅԻ Ի ԹԱՎԵԺ ՈՒ ԶՄՈՒՐԻ ԵՍ/ՉՍ ԶՄՈՒՆԻՍԻ
ԶՄԻՆՍ ՈՒ... ՇԱՏ ԱՆԵԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԲԵՐԻ: ԻՏԵՐ ԳԵՐԳՈՐ
ԵՏ ԾՄԵԱԶԱՐԿԱՐԻԵ.../..... ԶԱՐԻ: ԶԱՏԻԿ ԱՊԻՆ ԻՆՁ/ ԿՈ-
ՏԱՐՈՂԻՆ ԱՊԻՉԻՆ ԵՅԻՅ ԵՍԹԱՆՈՂԻՆ...

Նրառ. Բամաջևան, № 12:
Լուսանկ. տախ. XVII.

148. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է
1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ՉԲ.ՇԼՈՈ.....
ՅՈՒԶԻԱ.ՅՐՈՂԵ.....
ԱԿԵՆՈՒԹԵՐԴԻԿԵՆՍՉԻՍՈՒՆՈՐ
ԽՈՐԸԱՂԻՅԻԱԲԻՐԾԱՅԻՆ
ՊՅԱՊԱՄԱՐԱԳՄԵ ՈՎՉԱՅՍԻ
-----ԱՐ. ԳՈ.-----ԻՄՅ

ՉՔ: ՇՆՈՐԸԻՆ ԱՅԻ.../ ՄՈՒՁ ԵՍԱԶՏԻՐ ՈՐԳԵ.../
ԱԿԵՆՈՐ ՈՐ Ի ԲԵՐԳԻՆ ՄԻՋԻ ՏՈՒՆ ՈՐ/ Ի ՅՈՒՇԱ-
ՊԵՆՅ ԳԻԱՆ Ի ՍՈՒՐԻ ԱՇԱՅԻՆՍ/...Պ ԺԱՄ ՊԱՍԱ-
ՐԱԳ: Ա: ՈՎ ԶԱՅՍ ՏՐՈՒՆԱ..... ՅՄՅ:

Նրառ. Բամաջևան, № 65:
Լուսանկ. տախ. XVII.

149. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաբուսա. հյուսիսային պատի վրա. մուս-
քին կից արևելքից. մի քարի վրա, սրբի մակերեսը հողմահարվել ու վերվել է,
հայտնաբերված է 1893 թ., հետագայում ընկել է սեղից. ընդդիմը արվում է
լստ լուսանկարի.

• - ՈԱՄ - - - -
• - ԵԻԹԷՈՔ - Ա - - - ԿԱ
• • • • ՄՈՑ • • • •

.....
... ԵՒ ԹԵ ՈՐ ԼՉԱԿԱՌ ԿԱ/ ՅԻՄՐՈՑ ԻԿԱՄ ՅԱՏԱՐԱՅԻ...
:ՈԿՁ: ԻՐԻՈՒՆԵՅ

ՈԿՁ.:

150. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Խաչքարի բեկորի վրա. պահվել է 1893 թ.
6/VI պեղումների ժամանակ.

ԳՐԻՍՏՈՍ ՈՐԳԻ ԱՅ. ՈՂՈՐՄԵ/Ա ԳՈ ԾԱՌԱ-
ԵՍ ՄԼԵԶԻ.../

Նրառ. Բամաջևան, № 122:
Լուսանկ. տախ. XXII.

ԲՍՈՐԻԿԱՅՈՂՈՐՄԵ
ԱՔՈՃԱՌԱԽՄԵՆԻՍԻ

151. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաբուսա. հավանարար հյուսիսային պա-
տից ընկած Երեսպատման քարի վրա, հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների
ժամանակ. պահպանվել է արձանագրութեան ձախակտրվյալի կեսը.

Դ.
Թ.Յ
..... ՅՈՒՇԱ
ԱՅԻՄԱՐԻՆ:Գ:Ա.
..... ՆՈՒՉԿԻՆԿ
ՇՆՈՂԱՅՆԿԱՄԱՐՔ
.....ՈՔՍՈՒՄԱՅՅԵՆ

..... ՅՈՒՇԱՊԵՆՅ ԳՈՒՆԵԼ.../ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ԱՎԻՐ.../..... ԶԿԻՐԱ-
ԿԻՆԵ/..... ԾՆՈՂԱՅԻՆ: ԿԱՏԱՐՈՂԻ.../ ԽՊԱՍԱՎՈՐԻ ՍՈՐԱ ՏԱՅՅԵՆ,
Լուսանկ. տախ. XXV.

152. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաբուսա. հավանարար հյուսիսային պա-
տից ընկած Երեսպատման քար. լավանդակում է արձանագրութեան տողերի
սկզբի մասերը. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

Թ.ՉԻԿ
ԵԱՄՆՈՒՄ
ՄԱՇՈՒՇԻՄ
ՆԻԱԼԵԼԵԿԵՅ
ԱՌԵՆՅՆՈՒ
ՄԻՆՍԱԿ...ՅՆ
ԻՈ.....

ԹՅՈՒՐԻՆ ԶԵԼ:/ ԵՍ ԱՆՏՈՐՍ ՏՈՒԻԼ.../ ՍՈՒՐԻ ԱՇԱՅԻՆՍ.../ԱՐԵ-
ԻՆԻ.ԳԵԼ.../ ... ԼԱՌԵՆՅ ՉՈՒ.../... ՄԻՆ ԱՎՐՆՆԻՆ...
Նրառ. Բամաջևան, № 80:
Լուսանկ. տախ. XXV.

153. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված
է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի ԹՎԻՍ :ՈՁԼ:
Նրառ. Բամաջևան, № 61:
Լուսանկ. տախ. XVII.

ԻԹՎԵ
ՍՈՉԵ

154. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է
1893 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի ՆՂԱ: ԹՅՈՒԱԿԱՆԻՆԵՅ,
Նրառ. Բամաջևան, № 19:
Լուսանկ. տախ. XVII.

Ի ՆՂԱՈ

155. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է
1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ՉԻՇԱ
-ՍՊԱՍԱ
ՆԱՂԻ

ՅՈՒՆԱՍԿ... ԵՒ Ի ՍՊԱՍԱՎՈՐԻ ՍՈՐԱ ՀԱՏՈՒՅԻՆ... ՊԱՏԱՐԱԳ : Ա...
Լուսանկ. տախ. XXIV.

156. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

ՑԻԱԸԸ

Լուսանկ. տախ. XXIV.

157. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. բնկած մի քարի վրա.
Ի ԹԻԻԻՆԻ : ՈՐԻ: ՆՈՐԻՎԵՅԻ ԵՍ/ ՀԱՅԻՎՊԵՏ...

Հրատ. Բամաջևան, № 1 (Օրբեկին շահեր):

158. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի պատուհանի գլխին. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի ՄՄԱՅՐՔԻ Թ
ԲԱՐ ԻԱԲ
Է ԵԱ

ՍՈՒՐԲ ՄԱՅՐ ԳԻՐՍՈՒԻ/ ԲԱՐԵՆԱՍԵԱ:

Հրատ. Բամաջևան, № 120:
Լուսանկ. տախ. XXIV.

159. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՅ ԵԿԵՂԵՅԻ. Երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված հարվախի պատից բնկած. պահպանվել են սողերի սկզբի մասերը. բնագիրը արվում է ըստ Մատի օրագրի, 16/VI 1893 թ., ուր գրված է փորձատարերով.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ ԳԻՐԻՊ
ՀԱՄԱՄԵՅԻՉՍ
ՎԵՐԱՉՈՐԳԵԱԼ
ԲԱՐՄԻԻԱՄԻՀ
ՄԻՍՎՅԵՄԵԼԻՅ
ԵԹԵՈՒԲՈՒՅՍ
ԵՒ ԿԱՄ

... ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ ԳԻՐԻՊ . . . /
... ՀԱՄԱՄԵՅԻՉՍ . . . /
... ՎԵՐԱ ԶՈՐ ԳՆԵԱ . . . /
... Ի ՏԱՐԻՆ ԱՐ ՄԻ ԺԱՄ ԻՄ ՀԻԱՐԻՆ /
... ԻՍՎ ՅԵՏ ԵԼԻՅ ԻՄՈՅ ԻՆՉ ԱՐԻՆԵՆ /
... ԵՐԻՆՈՒ ԲԻ ԶԱՅՍ ԳԻՐԻՍ ԵՍԹԱՆԵՆ /
... ԵՒ ԿԱՄ

14. ՄԱՆՈՒՉԵԻ ՄՁԿԻԹ

160. ՄԱՆՈՒՉԵԻ ՄՁԿԻԹ. արտաքուստ. հյուսիսային պատի վրա. պարսկերեն և արաբերեն արձանագրությունների տակ. այս երեք արձանագրություններն էլ չեն պահպանվել. բնագիրը արվում է ըստ Քյոբրեքյանի լուսանկարի:

ՍԱՄՈՒՆԱՎԱՐԵԱԿ
ՅԱՅ

... ՀԱՄԱՍՏՈՒՆ ՊԱՀՈՎԻՆ ԱՌԻՂԵՆԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Մարգարեան, 137: Այբեան, 96: Բամաջևան, № 60:
Լուսանկ. տախ. XX.

15. ԱՐՈՒ-Լ-ՄԱ-ԱՄՐԱՆԻ ՄՁԿԻԹ

161. ԱՐՈՒ-Լ-ՄԱ-ԱՄՐԱՆԻ ՄԻՆԱՐԵ. արտաքուստ. Քեյ-Սուլթանի պարսկերեն արձանագրության տակ. բնագիրը՝ ըստ Քյոբրեքյանի լուսանկարի, որը կատարել է մինարեն փլեյսոյ առաջ. արձանագրության բեկորները հայտնաբերվել են 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

ՈՐ ՀԱՍՏԱՅ ՊԱՀԵՆԻ ԱՌԻՂԵՆԻ ՅԱՅ. ՍԱՄԵ:
Հրատ. Բամաջևան, № 32:
Լուսանկ. տախ. XX. 8.

ՈՐ ՀԱՍՏԱՅ ՊԱՀԵՆԻ ԱՌԻՂԵՆԻ ՅԱՅ. ՍԱՄԵ:
Հրատ. Բամաջևան, № 32:
Լուսանկ. տախ. XX. 8.

16. ՍԻԹԻ ՊԱՀԻԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ

162. ՍԻԹԻ ՊԱՀԻԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երեսպատման վեց քարերի վրա. այն քարերը, որոնց վրա փորագրված են եղել 5—7 և 8—9 սողերի վերջավորությունները՝ չեն պահպանվել. հայտնաբերված են 1907 թ. պեղումների ժամանակ.

ԻՐԻՈՆՈՆԵՆՈՐ ԻԲԻԳԻՅԻՆԵԱՌՈՒՄԵՆԱՄԱՂԱՍ
ԱՄԻՏԵԱՄԲՐԱՄԱՄԱՐԵՆՆԵԱՍՏԱՄԻՄԵՍ
ՉԻՆՆԱՄԻՐՈՒՄԱՄԱՐ ՇԱՀՆԵՄԸ ԶԱՔԱՐԻՄԻՄԵ
ԵՍ ՍԻԹԻ Շ . . . Ի ԶԻԳԱՅԻՅ ԳԻՐԻՊՈՒ
ՄԵՆՈՒ ՅՈՒՍՈՎ ԵՒ ՊԱՐՈՒՆ/ԱՅ ՀՐԱՄԱՆ
ՆԱՐՎԵՐՍԻՆ ՇԻՆԵՅԻ ԶՈՒՐԲ ԱՌԻՂԵՆԻ
Ի ՀԱՄԱԼ ՍՐ/ԳԵՆՅ ԱՐԻ ԻՍՈՎ ԱՄԱՐ
ԻՓՐԱՌԻՍԵԱՆԻ ՀՈՐԳՈՅ ՆՈՐԱ ԵՒ Ի ՅԻՇԱՍ
ՏԱՅ ԿՆՈՎԱՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ ԶԱՒԱՅՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ
ԻՐՈՒՆՅ ՄԵՐՈՅ. ԵՒ ՓՈՒԱՐԵՆ/ ՍՊԱՍԱՎ
ՈՐԻ ՍՈՐԱ ՀԱՏՈՒՅԻՆ ԵՐԿՈՒ ԻԱՐ ՊԱՍ
ՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ ՍՈՒՐԲ/ . . . ՅԱՆՈՒՆ
ՀԱՐԱՉԱՍԻՆ ԻՄՈՅ ԿԱՍԱՐԵԼ ԳԱՐԻՈՒՆ ՍՊԱՆԵ
ԼՈՅՆ Ի ՊԱՏԵՐԱՄԻ:

Ի ԹԻԻՆԻ : ՈՐԻ: ՇՆՈՐԸՈՒՆ ԳԻՐՍՈՒՍԻ,
ՅՈՒՆԱՅՈՒՐԵԱՆՈ ՄԱՆԳԱՏՈՐԻ/ԱՌՈՒՆԻՎ
ՅԻՍ ԱՐԻՐՈՒՄԱՄԱՐ ՇԱՀՆԵՄԸ ԶԱՔԱՐԻՄԻՄԵ
ԵՍ ՍԻԹԻ Շ . . . Ի ԶԻԳԱՅԻՅ ԳԻՐԻՊՈՒ
ՄԵՆՈՒ ՅՈՒՍՈՎ ԵՒ ՊԱՐՈՒՆ/ԱՅ ՀՐԱՄԱՆ
ՆԱՐՎԵՐՍԻՆ ՇԻՆԵՅԻ ԶՈՒՐԲ ԱՌԻՂԵՆԻ
Ի ՀԱՄԱԼ ՍՐ/ԳԵՆՅ ԱՐԻ ԻՍՈՎ ԱՄԱՐ
ԻՓՐԱՌԻՍԵԱՆԻ ՀՈՐԳՈՅ ՆՈՐԱ ԵՒ Ի ՅԻՇԱՍ
ՏԱՅ ԿՆՈՎԱՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ ԶԱՒԱՅՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ
ԻՐՈՒՆՅ ՄԵՐՈՅ. ԵՒ ՓՈՒԱՐԵՆ/ ՍՊԱՍԱՎ
ՈՐԻ ՍՈՐԱ ՀԱՏՈՒՅԻՆ ԵՐԿՈՒ ԻԱՐ ՊԱՍ
ՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ ՍՈՒՐԲ/ . . . ՅԱՆՈՒՆ
ՀԱՐԱՉԱՍԻՆ ԻՄՈՅ ԿԱՍԱՐԵԼ ԳԱՐԻՈՒՆ ՍՊԱՆԵ
ԼՈՅՆ Ի ՊԱՏԵՐԱՄԻ:
Լուսանկ. տախ. XVIII.

163. ՍԻԹԻ ՊԱՀԻԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երեսպատման վեց քարերի վրա. այն քարեց, որի վրա փորագրված են եղել 7—10 սողերի վերջավորությունները՝ պահպանվել են միայն բեկորներ, հայտնաբերված են 1907 թ. պեղումների ժամանակ:

ԻՐԻՍ
ԵՍ ՄԻԳԻԳՐՈՐՈՂԻ ՉԱՄԿՈՎԱՂԻՄ
ՆԲԱՍԱՆԱՅԱՌՈՅԵՄԱՄԱՐԻՄԵՎԵԿԵՂ
ԵՑՈՅՄԱՐԻՆ. ՉԱՄԿԵ ՇԱՄԱՂԱՄԱՐՍԵ
ՅՅԻՇԱՍԱՅՍ ՄԵՐ ՍԵՒՓԱՆԵ: ԳԱՏԻՆ
ՆԻԳՐՈՒՉՉԵՄԱՄԱՐԻՆԳՐՈՒՄԱՅԻՆ
ՈՒՆԻՐԵՈՒՄԱՄԱՐՍԵՄԵՐ
ԵԻՐԳՍԱՄԱՐՍԱՅԱՄԱՐՍԵՄԵ
ԵԻ

Ի :ՈՒՆԵ/ ԵՍ ՏԵՐ ԳԻՐԻՊՈՒ ԹՈՒՎ ԶԱՄԿ ԹԱՂՄԱՆ ԻՍ-
ՀԱՆԱՅՍ ԱՆՈՅ. ԵՒ ՍՊԱՍԱՎՈՐԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ
ՊԱՐՏԻՆ ԶԱՒԱԳ : Ե: ՇԱՐԱՐԻ ՊԱՏԱՐԱԳՈՒՆ ԳԻՐԻՊՈՒ
ԶՅԻՇԱՍԱՅՍ ԱՐԻ ՍԵՒՓԱՆԵ: ԱՐԳ ԵԹԻՆՈՒ
ԶՅԻՇԱՍԱՅՍ ՄԵՐ ՍԵՒՓԱՆԵ: ԳԱՏԻՆ ԵՒ ՈՐԻ ՀԱՍՏԱՅ:
ՊԱՀԵՆ ԱՌԻՂԵՆԱԼ ԵՂԻՅԻՆ ՅԱՅԻ ԵՒ ԻԱՐԲՈՅ ՆՈՐԱ:
Լուսանկ. տախ. XVIII.

164. ՍԻԹԻ ՊԱՀԻԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաքուստ. Երեսպատման երկու քարի վրա. արձանագրության վերջին մասը չի պահպանվել. հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ.

17. ԳԱՅԻԻ ՀՈՒՇՈՐՁԱՆ

17. ԳԱՅԻԻ ՀՈՒՇՈՐՁԱՆ. խաչքարի պատվանդանի վրա, նրա հյուսիսարևելյան, արևմտյան և հարավային երևաներին. վերջին տողն անցնում է այն պատի վրա, որին կից շինված է հուշարձանը. ստալին տողը հարավային երեսի վրա շարունակում է հուշարձանի հարավային կողմից: Հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ:

ՍԱԷՆԻՔ - ՆԱՅԵ ԱՆԱՄԱԿԱՆՈՒԻԱՉԻՆՉ
ՄԵՂԱԵՍԴԱՆԵՍԱԶ ԱՆՇԱՏՈՐԴԻՊՈՒՎԱԾԻԵԿԱ ՍՈՒՍՆԻՄԵՆԵԿՍ
ԿԱՔԵՆԱՄԱՐԵԿԱ ՀՍԻՎԵՆԱՅԳԵՆՉՍԱՆԻՍՈՐԴ ԶՍԿԱՅԼԻՍԱՅԵՐԳ
ԵՂԵՑԻԿԻՄԱՆԵՍՓՈ ԽԵՅԱԿԱՐՔԱԵԿՐՈՂԱՈՒԳՄ - ՈՐԲԿԱՐԿԱՅԻՆԵՅԵՔԻՔԻ

ՍԱ Ե ՄԵՔ . . . ՆԱՅԵ . . . ԱՆԱՄԱԿԱՆՈՒԻԱՉԻՆՉ ՈՐ Ի ԿԱՅԻՆ ԶՄԵՐ/ ՄԵՂԱ ԼՍՊԱՆ: ԵՍ ՍԱՅՆ-ՇԱՅԻ ՈՐԳԻ ՍՊՈՒՂԱՄԻՆ ԵՆ ՍՊՈՒՄԻՆ ԻՄ ՄԵՆԵԿՍ/ ԿԱՔԵՆԱՄԱՐԵԿԱ ՍՈՒՐԲ ԿԱՅՈՒ Ի ՎԵՐԱՅ ԳԵՐԱՊԱՆԵՆՈ ՈՐԳՈՅ ԳԱՅԻՄ ՍԱՅ ԼԻ Գ/ԵՂԵՅԻՎ Ե: ԱՄԵԱ ՓՈՆԵՑԱՎ ՍՈՒ ՔԵՐԱՏՈՍ ԵՆ ԼԻՐՈՂ ՍՈՒԳ ՈՒԵՁՈ ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԵ ՅԻՇԵՅԼԵԲ Ի ՔԵՐԱՏՈՍ:

18. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՅԻ

18. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՅԻ. արտաբուս. մուսքի բարավորի վրա, հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի Ի ՈՒՈՒ ՈՒ

ԵՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԲԱՅՆԱՎԱՍՈՒՄ ԱՅՍ
ԾԵՐԱՅԵԱՄԱՆՃԱՐՍ ՍԸՐԲՈՅՆԱՐԳ
ԸՄԻՎԵՐԸՆԱԲՆԱՐՈՐԳԵՑԻՆՉՍԱՆԵ ԻՅ Ի
ՄՈՅԳՈՒՅՈՐԲԻՆԵՐ ԿԱՅԻՆԵՔՈՒՄԵՆՉՆԻՎՈՒՄ
ՅԻՇԵՅԼԵԲ ԻՔՍՅԱ

Ի ԹՈՒԿԻՆ, ՈՒ: ԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԲԱՅՆԱՎԱՍՈՒՄ ԱՅՍ ԱՅՍ ՍԸՐԲՈՅՆԱՐԳ ՍԵՐԱՅԵԱՄԱՆՃԱՐՍ ՍԸՐԲՈՅՆԱՐԳ ԵՆ ՍՊՈՒՄԻՆ ԻՄ ՄԵՆԵԿՍ/ ԿԱՔԵՆԱՄԱՐԵԿԱ ՍՈՒՐԲ ԿԱՅՈՒ Ի ՎԵՐԱՅ ԳԵՐԱՊԱՆԵՆՈ ՈՐԳՈՅ ԳԱՅԻՄ ՍԱՅ ԼԻ Գ/ԵՂԵՅԻՎ Ե: ԱՄԵԱ ՓՈՆԵՑԱՎ ՍՈՒ ՔԵՐԱՏՈՍ ԵՆ ԼԻՐՈՂ ՍՈՒԳ ՈՒԵՁՈ ՈՐԲ ԿԱՐԳԱՅԵ ՅԻՇԵՅԼԵԲ Ի ՔԵՐԱՏՈՍ:

17. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՅԻ. երեսպատման բարի վրա, հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՅԳԱՆՈՒՄԱՍՍԻ
ԵՑՈՅՍՅԱՄԵՆԱՅՆ
ՊԱՄԱՐԱԳՍԱՐԳԻՄԲ
ՈՆԵԼԵՄԻՍԻՄՈՒՂԻԳԼ
ՅԳՈՏԱՆԻԱ ՌՈՒՆԻԱ

ՊԱՄԱՐԱՍՍԻ ԱՅ ՊԱՄԱՐԱՍՍԻ ՍՊԱՍԱՆՈՐԲ ԵԿԵՂԵՅՈՅ ՅԱՄԵՆԱՅՆ/ ՄԱՄԻՄԱՍՍԻ ՊԱՄԱՐԱՍՍԻ ՍԱՐԿԱՎԱԳՆԵՆ ԱՄԵՆԵՆ ԵՆ ԱՄԵՄ ԶՈՒԿԱՅԻՆ ԿՈՐԱՅ ԳՈՂՄԱ ԿԱՊՈՒՆԵՆ. ԱՄԵՆԵՆ:

18. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՅԻ. երեսպատման բարի վրա, հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՄՆՈՒՄԱՍՍԻ
ԱՍԱՎՈՐՔՍՈՐ

ԱՄԱՍՍԱՍՈՐԲ ՍՈՐԻԱ
Լուսանկ. տախ. XXIV.

169. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՅԻ. երեսպատման բարի վրա, հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

ՍԱՐԳԻՍ
ՎԱՐԴԱՂԵ
Մ

ՍԱՐԳԻՍ/ ՎԱՐԳԱՊԵՏ.
Լուսանկ. տախ. XVIII, 6.

19. ՇԱԽՄԱՍՏԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻ

17. ՇԱԽՄԱՍՏԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻ. պատերի լիցքի մեջ օգտագործված ավելի հին եկեղեցու երեսպատման բարեր. 1904 թ. Ա. Մ. Վրուլըը հայտնաբերեց սաան ալյուրի բարեր, որոնց վրա կան մի քանի արձանագրություն մասեր. զբնդից վեցը՝ a, b, c, d, e, f, գեև գտնվում էին պատի մեջ, իսկ մնացածները՝ k, g, h, i, ընկել էին. 1 բարը գտնվեց 1917 թ., արձանագրությունը սեղանավորված է եղել պատի երկու շարք բարերի վրա.

ԱՅՈՅՆԱՐԴԵՂԵ
ՇՈՒՄՆԵՑԻ
ՅՐՆԱԵԻ ՅՈՒԱԾԵԿՅՈՒ
ՈՂԷՎԵՆԱՐԴԵՂԵ
ԻԵԻՌԱՎԻ ԱՄՈՐՈՒԹ
ԸՈՐԻՄՆ ԱՐԿԵՑԻԵ
ԵԵՄՈՒԳՐԻՔ ՈՐԲԱՏԱՆ
ԻԶԵՎԵՆԱՐԴԵՂԵ
ՇՈՒՄՆԵՑԻ
ԵՂԵՑՈՅՍԱՆԵԻՄԵՂԱՅՄԱՐ
ՍԱԿԱՆ ԵԵԻՅՅ

ՇԱՄ ՏԵՍԻՆ . . . ՇԱՅՈՅ ԿԱՊՈՂԵԿՈՍԻ ԵՆ Ի ԹՈՒԿԱՍՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀՅՈՅ . . . ԵՍ . . . ԵԻՒ ԶՅՈՅ ՈՒ ՔԵՐԱՏՈՍ ԱՅ ԻՄ ԵՆ Ի ՍՈՒՐԲ ՏՆՃԱՐ ԶՈՐ ՀԻՄԱՐԿԵՑԻ ԵՆ ԲԵՐԻ . . . ՄԱՇՏՈՅ ԸՆԹԵՑՈՒԱՆ ԵՆ ԿՅՈ . . . ԵՆ ԵՏՈՒ Ի ԳՐԳՈՐ ԲԱՅՆԱՆ ԵՆ ՊԱՐՏԻՆ Ի ՏԱՐՈՒՅՆ Ե: ԱՄ Ի ՍՈՒՐԲ ՊԱՄԱՐԱՍՍԻ ՅԻՇԵՎ ԶԵՆՈՒՄ ԻՄ ԵՆ . . . ԱՐԱՍՅԵՆ: ԱՐԻ ԵՐԵ ԻՄ ԶՐԵ ԺԱՄԵ ԿԱՊԱՆԵ ԿԱՄ ԶՄ ԳՐՈՅՆ ՅԵԿԵՂԵՅՈՅ ՀԱՆԵ ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ ՊԱՐՏԱՅԱՆ Ե ԵՆ :ՅԻԵ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԿԱՊՈՂԵՎ Ե

20. ՉԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՅԻ

171. ՉԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՅԻ. ներքուս. արևելյան պատի վրա, հարավային կորանի մուսքի գլխին, խաչի շարջը.

ՍԲԵԻՄԵՂԱՔԱԽԻՉՊԱՏԱՐԱԳԻ
ՈՒՄԱՎԱՏԱՐԻՍԱՏԱԿԻՆՈՒ
ԾՄԱՐԵՁԱ ՄԱՐԿԱՎԱԳԻ
ԵԿԵՂԵՅԻ

ՍՈՒՐԲ ԵՆ ՄԵՂԱՍԵՔԱՎՈՉ ՊԱՄԱՐԱՍՍԻ/ ՈՐ ՍՄԱ ԿԱՄԵՐ ԿԱՅԱՐԿԵՑՈՒ Ե/, ԿՐԱՎՈՒ ԶԵՔԱՐԵՎ. ԵՆ ԻՌԱՐԵԻ ԹԱՎԱՌՈՒՅ ՀԱՅՈ:

Հրատ. Աղիան, 58: Ջալալանց, 13:
Բամաճիան, № 29:

178. Արտաքուստ, հյուսիսային պատի արևմտյան մասում.
Մեխուր

21. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ

179. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, որմնաշին խոյակի վրա, հայտնաբերված է 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

ԳՈՐ

ԳՐԻԳՈՐ:

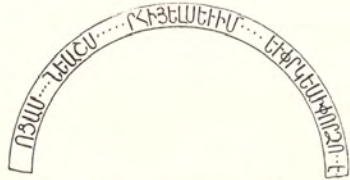
180. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, խաչքարի ներքևի մասում, քարն ազուցվել էր պատի մեջ և ծածկվել ձեփով ու որմնահարով, հայտնաբերվել է 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

ԶՎԱՐԴԻ

ԶՎԱՐԴԻ ԶԵՆՅԱԼԻ:

Լուսանկ. տախ. XXIV.

181. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, արտաքուստ, մուտքի բարձրի վրա, կիսաշրջանի կերպի, հայտնաբերված է 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

... ԵՆԱ ՇԱՀՍ ԱՇԽԱՐՀԻ ՅԵՄ ԵՒ Ի ՄՈՒՏՈՒ
ԵՒ ՓՐԿԵԱ Ի ՓՈՐՁՈՒՄԻՆԵՆԷ:

Հրատ. Բամաջևան, № 132:
Լուսանկ. տախ. XXII.

182. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, արտաքուստ, կրկնապատման չորս քարերի վրա, հայտնաբերված է 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

ԵՍՇԱՀԵՐԱՎԱ... ԴՊԵՏԱՏՈՒԶ... ՀԱՅՐԵ...
ԳՈՐԶԻԹԱԳԻ... ՕՐԻՀՍԱՆՅՇԻ ՆԵՅԻՄԲԳՐԻ...
ՍՊԱՍԱԴԻՄՈՐ ԱԻՅԱԲՈՂԷՐԱԲ ԴՍՆԱԳՄԻԲԳՐԻԳՈՐ
ՆԻՆԱՆԻՎՈՒՄ ԲՀՍԿԱՌԿԻՆՄԵ... ՍԵՂԱՅԵՂԱՍԵՂԱԿԱ...
ԻՄՅ

Թվ. ինչ. 20: ԵՍ ՇԱՀՐ ՎԱՐԻԱՊԵՏՍ ԵՏՈՒ ՅԻՄ ԶԱՅՐԵՆԻ... /ԳՈՐ ԶԻՓԱԿԻՆ ԶՈՐ
Ի ՀԻՂՄԱՆՑ ՇԵՆԵՑԻ Ի ՍՈՒԲ ԳԻՐԳՈՐ ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ/ ՍՊԱՍԱԴՐԻ ՍՈՒՍ Ի ՏԵՐՈՁ ԲԵ ԱՐ
ՊԱՍԱԴՐՍՈՒԹԵ ԳԻՐԳՈՐՈՐ ՏԱԻՆԻՆ ԱՆԵԱՓԱՆ, ՈՐԲ ԶԱՎԱՌԱԿԻՆ ՄԵՐ ՄԵՂԱՅԵ ՊԱՐՍԱ-
ԿԱՆ ԵՆ ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Հրատ. Mapp H., 74: Բամաջևան, № 110:
Լուսանկ. տախ. XVII.

183. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, ներքուստ, բեմի բարձրության կրկին, ուսուցիչի և գորգազեր գրեթով, կրկնաբար սուրը հայտնաբերվել է in situ, 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

... Ե ԱՄՈՒՅԱՆ ԽՈՐԱՆԻՍ ՅԻՇԵԱՋՈՒԹԻ Ի ՍՈՒԲ ՅԱՂԱԹՍ ԶԵՐ ԶԵԱՉՈՒՏ ԳՈՂԱՆԵԱ/ ԿՐԱՎՈ ՄԵՐ ԵՒ ԶԱՂԱՆԵՆ ԵՒ ԶԱՐԱՋԱՍ/ ԵՂԱԹՍ ԶԱՅՐԱՊԵՏՍ ԵՒ ԶՈՒՍԱՆ ԵՍ/ ԵՒ ԶՐԱՆՏԱՂԻԿ ԵՒ Զ...
Լուսանկ. տախ. XXII.

184. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, ներքուստ, բեմի բարձրության կրկին ուսուցիչի և ծաղկազեր, արձանազրույթյան մի քար, սրը հայտնաբերվել է պեղումների ժամանակ և պահվել իս և կղել Անիի թանգարանում, հավանաբար նախորդ արձանազրույթյան սկզբի մասն է.

... ԹԵ ԳՈՂԱԹՍ ԱՆՈ ՏՐ ՍԱԳՍԻ...
Հրատ. Գ. Հոյսեփյան, էջ 183:
Լուսանկ. տախ. ԺԳ (Օրբելին չունենի):

185. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, բեմի բարձրության կրկնապատման մի քարի վրա, ուսուցիչի գրեթով, կրկնաբար սուրը փորագրել է և մանրաստ, այս քարը հավանաբար չի վերաբերում ինչպես և կրկին, հայտնաբերված է 1892 թ., պեղումների ժամանակ.

ՍԱՀՄԵ ՎԵ: ԹՎԻՆԻ... ԵՐՈՐԳՈՒԹԻՎԵՆ...
Հրատ. Բամաջևան, № 130: Mapp II., 73.

186. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՅԻ, մեծ խաչքարի ներքևի մասում, հայտնաբերված է 1892 թ., պեղումների ժամանակ, 1894-1904 թթ. Անիում պեղումների ժամանակ խաչքարը բաժանվել է կրկն մասի, վերին մասն այժմ չկա.

ՆԼ ԹՈՒՆԻՆԻՆԷ:

22. ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻ

187. ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻ, արտաքուստ, հարավային պատի արևմտյան մասում, վրաց եպիսկոպոսի կաթողիկոսի վրացերեն արձանազրույթյան ներքևում, վեց քարերի վրա մի սուրով, հայտնաբերված է 1909 թ., պեղումների ժամանակ.

ՈԿԵ ԵՍՊԳԳԻԳՐԻՆ... ԳՈՍԵՍՎԷՆՐԱՄԻՐԱՅԲԱՂԱՔԻՍ ՎԿԱՅԵՎ ՈՂԱԹԱԿՈՍԵՆՏՐԱՄԱՆԲԵԶ

ԹՎԻՆԻ ՈԿԵ ԵՍ ՏԵՐ ԳԻՐԳՈՐ ԵՐԵՑԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՍ ՎԱՀՐԱՄ ԱՄԻՐԱՅ ԳՈՂԱԹՍ ՎԿԱՅ ԵՆԵ ՈՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՀՐԱՄԱՆԵ ԵՁ...
Հրատ. Ալիշան, 49: Բամաջևան, № 481:
Լուսանկ. տախ. XX.

ԱՔԱՂԱԳԻ ԱՄԻՐԱԳԱՍԱԼԱԲ
 ՀԱՆՈՒՆԵՆՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԲՈՒ
 Ի ՈՒՅԼԱՄԱԹԷ ԱԵԻՎԿԵՍԱՅԿԵՑԱԹԷՆԻ
 ԵՒՆԵՎԵԼԵՎՅԱՐ ԿՈՍՅԱՅԱՍԻՍՈՐ
 ՊԱՐՈՆՈՂՈՐՈՇԵՑԱԳՎԱՔԱՅԱՅԵՉԷՐԵՄ
 ՎԱՂԵԱՐԷ ՊԱՇՏԻԳԻՄԱՆ ՉՈՒԲԻՐ ԲԵՐԵԼ
 ԻՎԱՔԱՍԻՅԱՆՍԻՐՈՒԹԵԼԵՎՆԵՐԵԼԵՐ
 ՈՒԿՐԵԼՆԵՔՎԱՐԵԻՇ ԱՍՈՒԹԵ ՊԱՐ
 ՈՆՇԱՎԱՆՇԻԿԵԻՎԱՆՊԱՂՈՒՆԵՐԵՆՑ
 ՈՐԿՈՐԶ ՍԵՐՎԵՐՎԱՅԵՐԿՈՐՈՒՄՅԻՇ
 ԱՐԱԿԵՐԱՔՉ ՉՈՒՐՍԵՐՎԱՅԵՐԵ ՅԱՔ
 ՅԻՇԵՑԵՔ ԲՄ

ԹՎԻՆԵ՛՛ :ՉԾԹ: ԱՐԱՊԱԳԻ ԱՄԻՐԱՊԱՍԱԼԱԲ/
 ՇԱՀԱՆԵՆՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԲՈՒՅԼԱՄԱԹԷ
 ԵՒՆԵՎԵԼԵՎՅԱՐ ԿՈՍՅԱՅԱՍԻՍՈՐ
 ՊԱՐՈՆՈՂՈՐՈՇԵՑԱԳՎԱՔԱՅԱՅԵՉԷՐԵՄ
 ՎԱՂԵԱՐԷ ՊԱՇՏԻԳԻՄԱՆ ՉՈՒԲԻՐ ԲԵՐԵԼ
 ԻՎԱՔԱՍԻՅԱՆՍԻՐՈՒԹԵԼԵՎՆԵՐԵԼԵՐ
 ՈՒԿՐԵԼՆԵՔՎԱՐԵԻՇ ԱՍՈՒԹԵ ՊԱՐ
 ՈՆՇԱՎԱՆՇԻԿԵԻՎԱՆՊԱՂՈՒՆԵՐԵՆՑ
 ՈՐԿՈՐԶ ՍԵՐՎԵՐՎԱՅԵՐԿՈՐՈՒՄՅԻՇ
 ԱՐԱԿԵՐԱՔՉ ՉՈՒՐՍԵՐՎԱՅԵՐԵ ՅԱՔ
 ՅԻՇԵՑԵՔ ԲՄ

Հրատ. Սարգիսեան, 128: Ալիշան, 79:
 Ջալալեան, 8: Բրտոմ, 1, 15: Գևորգեանց,
 50: Բասմաշեան, № 83:
 Լուսանկ. տախ. XX.

190. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄՈՒՆԻՍՏԵՐԱՐԻ ՎՐԱՆ 6 ԿԱ.

Յանուն Աստուծոյ/ եւ Յովակ... վանկ օրդի Չարսվանիկի. կանգնեցի զխաչս
 գալս:

Հրատ. Ալիշան, 79—80: Բասմաշեան, № 101 (Օրբէկին չունեիր):

191. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՐ. արաարուստ. արեւելյան պատի վրա.

Ի քաղին :Չ: ժամանակ արաբակ ամիրապետապար Շահնուանի շինեցաւ սուրբ
 եկեղեցիս:

Հրատ. Բասմաշեան, № 64 (Օրբէկին չունեիր):

**192. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՊՐԱՄԻ ՎՐԱՆ, արաարուստ,
 խաղաղով:**

Տր/ ներս/ ես, անապ/ ասին/ ի պիսկ/ ասարս/ : ՈՆ: քվին:

Հրատ. Բասմաշեան, № 25 (Օրբէկին չունեիր):

193. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՐ. զմբեթավոր մուսրից վեր.

քվ. :ՉՂԻ: Սպանդիարս յիւայ ի/ ձեր սք. յաղաքս/ որ Աժ. ձեզ յիւէ:

Հրատ. Բասմաշեան, № 92 (Օրբէկին չունեիր):

194. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄԱՍՈՒՆԻ ՊՐԱՄԻՆ, խաղաղով:

Չարսլոս յիւեցեք/ ի Բն.

Հրատ. Բասմաշեան, № 113 (Օրբէկին չունեիր):

24. ՍԱՐԳՍԻ ՏՈՒՆ

195. ՍԱՐԳՍԻ ՏՈՒՆ. արաարուստ. ճակատի տաղապարդերից մեկի վրա,
 վեց թեւերից յարաբանչյուրի գազաթին մեկական զիր. հայտնարեւրված է
 1905 թ. պեղումները ժամանակ.

ՍԱՐԳՍԻ.

Լուսանկ. տախ. XXII.

25. ՎԵՐԱՆՍԻ ՀՈՆՇԱՐՁԱՆ

196. ՎԵՐԱՆՍԻ ՀՈՆՇԱՐՁԱՆ. գույք խաչքարերից ձախակողմանի տակին.

ԲԵՐԶՅԷ

ԻՍՏԱՆԻ ԳԻՐՁ ՅԻՇԼԵՏԵԼԷ՛՛.

Լուսանկ. տախ. XXIII.

26. ՔԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

197. ՔԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երկու մասի կտորված երեսպատման քարի
 վրա. արձանադրութեան ձախ ծայրը, որը փորագրված է կղկ ուրիշ քարի վրա՝
 չի պահպանվել. հայտնարեւրված է 1912 թ. պեղումները ժամանակ.

ԲԻՆԱՐՆԵՎԵՂԱՊԱՄԱՎԱԿԻՄԱՐՆԵ՛՛.
 ԲՆՇԻՆԵՑԱՔՉԱՍԻՎԱԿԱՐՈՒՄԵ՛՛.
 ԲՈՅ ԳՈՒՄԱՆԵՆՏԱՐՈՇԵՑԱՅԱՄԱՍՍ.
 ՍԻՆՈՒՈՒՆԵՆՆԵՂԱՅԱՐԵՆՉՔՍԻ՛՛.
 ՆՍԱՐԳՍԵՒԵԹԷ ԽՍԱՐԳՍԵՐԲՍՈ՛՛.
 ԱՆՉՈՒՔԱՆԻՍ ԵՎՂԱՊԱՄԱՎԱԿԻՄԱՐՆԵ՛՛.
 ՆԻՍ ԵՒ ՊԱՊԱՆԻՍ ԵՒ ԳԱՊԱՅԱՅ ԽԱԹՈՒՆԻՍ

ԵՆՈՐԶԻՄՆ ՍՅ. ԵՍ ՈՒՐԱՆ ՔԱՐԻՄԱՍԻՆԻ ԵՒ
 ՊԱՊԱՆԻՍ ՎԱՐԱՍԻՆԻ ԵՒ ՀԱՐԱՆ ԻՍ ԳԱՊ-
 ԱՅԱՅ ԽԱԹՈՒՆ ԵՒՆԵՑԵՔ ԶԱՆԿԱՅԱՍԻՆԵՍ
 ԵՒ ԻՏՎԱՔ ԵՎԵՐԻ Ի ՀԱՎԱԼ ԸՆՉՈՑ ՄԵՐՈՅ:
 ՓՈՆԱՐԵՆ ՀԱՍՏՈՅԻՆ ՍՊԱՍԱՆՈՒՐԵ ԵԿԵՂԵ-
 ՑՈՅՍ — ԱՐ ՅԵՐԿՈՍԻՆ ԽՈՐԱՆԻՆ ՊԱՍՏ-
 ԻՍԳԵՆ ԶԳԻՍԱՍՈՒ ԻՍ ՏԱՐՈՒՄՆ — ԱՐ ՄԵՐ
 ՀԱՐԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՍԹԷ ԵՒ ՍԱՐԳՍԻ ԱՐՔԱ-
 ՈՒՆԻՆ ԵՒ ՄԵՐՁԷ ԵՒ — ԱՐՈՒ ՄԵՐՁ ՈՒՐԱ-

Հրատ. Mapp. A, 103.
 Լուսանկ. տախ. XXIII.

198. ՔԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. գերեզմանադարի վերին հարթութեան վրա.
 գտնվում է եկեղեցուց հարավ-արևմուտք. հայտնարեւրված է 1912 թ. պեղում-
 ները ժամանակ.

ԱՅՍԵՏԱ
 ՆԳԻՍՆՍ
 ԵՒ ԵՆՆԵ

ԱՅՍ Է ՀԱՊԻՍՍ ՍԻՎԱՆԻՆԻՍ.

Հրատ. Mapp. A, 102.
 Լուսանկ. տախ. XXIV.

199. ՔԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. մի փոքր խաչքարի շրջանակի վրա. հայտ-
 նարեւրված է 1912 թ. պեղումները ժամանակ.

ԱՉՉԻՆԵՒԱՅՉՍ

ԱՉՉԻՆ Է ԽԱՅՉՍ:
 Լուսանկ. տախ. XXIII.

200. ՔԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. մի շատ փոքր խաչքարի ներքին մասում.
 հայտնարեւրված է 1912 թ. պեղումները ժամանակ.

ԻԹՈՒԹ

Ի ԹՂՈՒՆԻ՛՛ ՈՒՍԹ:

201. ԳԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ. Կրեակառման քարի վրա. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի ԹՂԻՆԻ : 200. / . . .

202. ԳԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ հյուսիս-արևմուտքում մի բնակելի տան մեծ սենյակի պատին, ներքուստ.

Ի ԹՂԻՆԻ
202
ՉԳԱԽԻ
Չայնի՛ որ տուս ասէ, կամ
մաղոյ գէս ասէ, կամ
հիւր խաղախէ՛
այն իմ սղի՛ի՛ չլինի:
Հրատ. Mapp, A. 108.

203. ԳԱՐԻՄԱԳԻՆԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ հյուսիս-արևմուտքում, նախորդ բնակելի տան մի ալ սենյակի պատին, պատահանի մաս.

Պապի (Պապիան)

Այս կրկտ արձանագրությունները Հ. Օրբելին հունիք, առնում ենք Մասի «Աս» գրքից, էջ 108: Մասի կարծիքով Պապանը № 197 արձանագրություն մեջ հիշատակված Պապանն է, եկեղեցու հովանավորողը. հետաքրքիր պեղված շենքն է՛ նրա տունը (Խմբ.):

Հրատ. Mapp, A, 108.

27. ՀՈՌՈՍԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ

204. ՀՈՌՈՍԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ. արտաքուստ. կրեակառման քարի վրա. գտնվել է այն բլրի բանջիւն, որը հյուսիսից ծածկում էր եկեղեցու ավերակները՝ պեղումներից առաջ.

ՈՂԵՆՈՐՀԵԼԻԵՏՆՈՐՈՒՆԻՆԻ
ԼՐՅՈՎԱԿՆԻՍԻՎԵՐՄՐԻՆՈՐՈԳ
ՅԲԱՇԱՇԻՆԱՅՍԻՍ
ՅԻՈՐԴԻՍՉԱՆԻՐ
ՄԵՉԵԾՆԱՂԱՅՍԵՐ
ՈՐԲՈՒՆԻՆԻԵՐԵՄԻ
ԲՍՉԱԿՆԻՔՅՈՒՍՈՒՆԻՆԱ
ԻՆՆԱՄԻՆՉԵՆԾՍ
ՏՆԻՔՅՈՒՆԻՆ

Ի ԹՂԻՆԻ : 204: ԵՆՈՐԶԻՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՍ ՀՈՌՈՍ ՏԻԿՈՒՆ. ԳՈՒՍՏՐ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՎԵՐՍՏԻՆ ԵՆՈՐԳ/ՆՅՈՒ ԶՍՈՒՐԵ ԱՇԱՇԻՆՍ Ի ՀԱՎԱ ՅԱՐԻՆԱՆՅ/ ԻՄՈՅ ԵՆ ՈՐԳԻ ԻՄ ՁԵՆԻՇԱԸ Ի ԲԱՐԵՆԱՍՈՒԹԻՒՆ ՄԵՁ ԵՆ ՆՆՈՂԱՅ ՄԵՐՈՅ: ՍՊԱՍԱ/ՈՐԲ ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ ԵՐԵՔ ԱՐ ԻՊԱՍԱՐԱԳԵՆ ԶՐԲՐՈՍՈՍ. ԶՄԷՐՆ ԻՆՁ ՀՈՌՈՍ ՏԻԿՆԱ. ԶՄԷՐՆ.../... ԵՍՏԻՆԱ ՄԷՐՆ ԶՅԻՇԱԸՆԻՆ: ԿԱՍԱՐՈՒՔ ԱՐԻՇՆԻՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ՀԱՅՈՒՍՅՈՒՐԵ ԳԱՏԻՆ ՅՍՅԵ:

Հրատ. Mapp, H, 70: Բառաչեան, № 50: Լուսանկ. տախ. XXIII.

28. ՄԽԻԹԱՐԻ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆ

205. ՄԽԻԹԱՐԻ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆ. խաչքարի պատվանդանի վրա. հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ.

ԻՌՈՒՄ: ՈՒԷԿԱՍԿԵՏԱԲԵՆԿՆԱՇԱՄԵՆ
ԱՆՍԻԲԱՐԵԻԱՄՈՒԹԻՄԻՒԴԱՐԱՈՐԴ
ՈՒԿԻՐԱԿՈՍԱՐԻՔԵՐԿԴՂԱԳԵԷԲՈՂՈ
ԻՌԻՒՆԴԵՅԵԲԻԲԵ

Ի ԹՈՒՆԻՆԻ : ՈՒԷ: ԿԱՆԿՆԵՅՈՒ
ԳԵՐԱԸՐԱՇ ՍՈՒՐԲ ԵՇԱՆՍ Ի ԲԱՐԵՆԱՍՈՒԹԻՒՆ ՄԽԻԹԱՐԱ. ՈՐԳ/ՈՒ ԿԻԲԱՎՈՍ: ՈՐԲ ԵՐԿՐՈՍ. ԳԷԷ ԹՈՂԱ/ԻԹԻՒՆ ԵՆԿԻՐՅԵԷԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԻ:

Լուսանկ. տախ. XXIII.

29. ԱՂԲԵՐԻԿԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ

206. ԱՂԲԵՐԻԿԻ ԵԿԵՂԵՅՑԻ. խաչքարի վերին մասում. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

ՍՈՒՐԲԻԱՅՍԵԲԱՐԵԻԱՄԱՈՒՐԻ
ՂԵԷԲԿԱՆԵՒՍԻՐԵՔԵԻՈՐԱՈՒՄ

ՍՈՒՐԲ ԵՍԶՍ Ի ԲԱՐԵՆԱՍՈՒՍ ԱՐ ՔՐԻՍՏՈՍ/ ԱՂԲԵՐ-ԿԱՆԵՆ ԵՆ ՍԻՐԵԹԵ ԵՆ ԵՐԱՍՈՒՐԻՆ:

Հրատ. Mapp, A. 219. Լուսանկ. տախ. XXIII.

30. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ

207. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ. ներքուստ. ներքին հարկի հարավային պատին, արձանագրությունը մի քանի տեղ չաշամատրին ջարդված է.

ԱՅՍԵՀԱԳԻՍՄԿԻՐ
ԱԿՈՍԱՐԿԱՊԵՏՈՒՆ
ՈՐՆԱՀԱՐԱԿԵՏԱՐՅԱ
ԱԴՈՒԱՅՅԻՇԵՅԵԷ
ԻՔՍ: ԹՎ: 2 ԴԵ ԳՐԵԿ

ԱՅՍ Ի ՀԱՆԳԻՍՏ ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ/ ՈՐ ԵՍԱՍԱԿԵՏԱՐ ՅԱՆԱՐԻՆԱՅ. ՅԻՇԵՑԻԿ/ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԹՂԻՆԻ : 207: ԳՐԵՅԱԿ:

Հրատ. Սարգիսեան, 175: Ալիշան, 34: Բառաչեան, № 94:

208. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ. ներքուստ. ներքին հարկի հյուսիսային պատի արևմտյան մասում, փոքրատառ և մանր գրերով.

ԹՂԻՆԻ : 220: ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ. ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Ի ՎԱՐԳԱՊԵՏ. ՈՒՄԵԿԻՍ ՈՐԴՈՎ. ՅԻՇԵՑԻԿ. ԱՆ, ԱՇ. ՈՐ ԱՇ. 2ՅՍ ՅԻՇԷ:

Հրատ. Բառաչեան, № 86:

31. ՎԻՄՓՈՐ ԵԿԵՂԵՅՑԻ

209. ՎԻՄՓՈՐ ԵԿԵՂԵՅՑԻ. արտաքուստ. ժայռի արևմտյան կրեակին, մուտքից հյուսիս, խորացրած հարթության վրա.

ՋՍՈՒՐԻ ԵՒ ԶԱՆԱՐԱՏ ԶԵՍԶ ՄԵՐԵՆԳԱՆ ՈՐ ԲԵՆԵՌԵԱԿ ԵՒ Ի ՍՄԱ ԱՆՄԱԸ ՄԵՌԵԱԿ ՏԵՐՆ ՄԵՐ ՔԵՒՍՏՈՍ ՈՐ ՄԱՀՈՒՍՄԵՆ ԻՌԻՈՎ ԱՆՄԱՀԱՅՈՅՅ ԶՄԱՀԱՅՆԱԿՔՈՒ ԱՐԳ ԵՍ ԿԱԶԲՐՈՒ ՈՐ-ԳԻ ՄԵՆՈՒՆ ԿԱՆԳԵՆՅԵ ԶՍԱ ԿԱՐՈՎՈՒԹԵԱՄԲ ԲԵՆԻՆ ՍՈՐԱ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ՆՆՈՎԱՅ ԻՄՈՑ ԵՍ ԱՐՎԱՆԸ ԱՐԵՆԱԹԱՎԱԿ . . . ՍԱՐԳՍԻ, ՈՐ ՅԱՆԱԻՎԵՆ ԹՈՒԳԲԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿ ԵՂԵԻ ՅԱՆՄԱՐԳԱԶԱՅՆ ՏԵՂԻՍ. ԶՈՐ ԸՆԴԻ ՈՏԻԹ ԳԻԶԱՆԱՐՀԱՆԻ ԳԲԵՆՈՎ ԶՄԵՆԳԱՆԱՆՄԱՆ ԵՂԲԱՅԻՆ ԻՄ ԶՈՐ ԳՏԻ Ի ԽՈՐԱԳՈՒՆ ՀՈՐԻ ՔԱՐԱԹԱՂ ԱՐԱՐԱՅ. ՄԱԶՈՐՏՆՈ ԱՐԵՆԱԹԱՎԱՅ ՄԱՐՄԵՆՅԵՆ ՈՉ ԿԱՐԻ Ի ՇԱՆԵՆ ԳՅԱ. ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԵՆՏՈՒԹԵԱՄԲ ԲԵՐԵԼԵԼ ԵՐԻ ՅԱՏՍՄԵ ՏԵՂԻ. ԱՂԱԶԵՄ ՅԻՇԵԼԻ:

Հրատ. Մարգրեան, 176: Ալիշան, 34: Բասմաջևան, № 391

36. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳԻ

214. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *հերքուստ. աջ խորանի մուս-րէց վեր.*

Ով արբանեալ ֆ-
անհաւայֆ, աղաչեմ գ-
ձեզ, ձեր ամայ-
ին (սր) իւխանութքս քողու-
րի: շնորհեցեք ինձ, սաքաբան մեղաւ-
որ ֆանաւայիս, (որ) ամ. ձեզ ող-
որմեցցի: քվ. :ՁԾԳ: ֆաղսց :ի:

Հրատ. Բասմաջևան, № 82 (Օրբելին չուներ):

215. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *հերքուստ. բեմի աջ պատի վրա, մանր գրերով.*

ք(վիւն) :ՁԿԵ: Մարգիս

Հրատ. Բասմաջևան, № 84 (Օրբելին չուներ):

216. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *աջ խորանի մուսքի կողին.*

քվ. ՌՃԶԳ:

Հրատ. Բասմաջևան, № 95 (Օրբելին չուներ):

217. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *աջ խորանի մուսքի կողին.*

ի քվ. ՌՃԶԳ:
էս Մարտիանս գր-
եցի:

Հրատ. Բասմաջևան, № 96 (Օրբելին չուներ):

218. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *բեմի պատի վրա՝ հերքուստ, մանր գրերով.*

sr. ամ. ողորմի Սիմէլեօնի.

Հրատ. Բասմաջևան, № 105 (Օրբելին չուներ):

219. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *պատի վրա.*

Ամային զիեմ....

Հրատ. Բասմաջևան, № 134 (Օրբելին չուներ):

220. ԱՂԶԿԱՐԵՐԳ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅԻ. *պատի վրա, եզձված.*

. . . ԱՇՈՒՆԱՅԻՍՅՈՅ . . .

Հրատ. Բասմաջևան, № 135 (Օրբելին չուներ):

37. ԾԱՂԿՈՑԱԶՈՐԻ ԱՅՐ

221. ԾԱՂԿՈՑԱԶՈՐԻ ՄԻ ԱՅՐԻ ՄԵՂ.

Քս Ած. ողորմեա Շն/ւեանա, աղախնո/ ֆո:

Հրատ. Բասմաջևան, № 61 Նիրակ 87 (Օրբելին չուներ):

38. ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՂԵՐԻՑ

Քաղաքի զանազան վայրերից հավաքված արձանադրությունների բեկոր-ներ.

ԻՇ ԲՈՇԵՐՈՒ՝
ԱԿԱԳԻՆԵՆԻՍ

222. Ի :ՇԵ: Թվիւնյ ԵՏՈՒ
ԱԿԱԳԻՆԵՆ Է Ի ՍԲ

Լուսանկ. տախ. XXIV.

ՍՄԻՇ ԱԿԱ
ՈՒՄԱՌՔՍԵԷ
ՅԱՌԱԲՆՆԱ
ՄՐԴԵՌՈ

223. Անորոշ բեկոր.

Լուսանկ. տախ. XXVII.

ՈՂԸ

224. :ՈՂԸ:
ԱՄԲԱ-
ԽՏ ԳՐԻԳՈՐ

Լուսանկ. տախ. XXV.

ԱՄԲԱ
ԽՏ ԳՐԻ

Ք Ի Թ Ո Կ Ե Կ Ա Ն Կ Ե Կ Ս Ի Է Չ Մ Ի Բ Ա Ր Է
Խ Ա Մ Ո Ւ Դ Ի Դ Ե Յ Ա Ն Ի Ս Ի Ե Ծ Ն Ո Ղ Ա Մ Ի

225. Ի Թվիւնյ :ՈՂԸ: ԿԱՆԿՆԵՑԱՄ ԽԵԶՈ
Ի ԲԱՐԵՆԱՄՈՒԹԻՎԻՆ ՅԵՀԱՆԵՍԻ ԵՒ ՆՆՈՎԱՅ
ԻՌՈՑ:

ԻՌՈՅ

Լուսանկ. տախ. XXIV.

..... ԷՐԵՅՈ

226. ԵՍ ԱԳՈՒՎԱՆՄ

... ՍԻ . . . ԵՐԵՆՈՒԿ

... ԿՈՍՄՈՒՆԱ

... ԱՄՍՍ . . . ՉԵԻԾՆՈՂ

... ԳՐԵԳՈՐ

... ԱԿՏԻՄՈՅՓՈՒԿԻ

... ԱՌԱԳԵԱ

... ԳԵԻ՝ՐԱԸԻ՝ՐԻ...

Լուսանկ. տախ. XVII.

ԳԵՍԱԴՈՒՂԱՄՈ
ԱՍԻՍԿԻՍԱԲ
ՐԵԳՈՐ
ԱԳԵԱՄՆ
ՍՐԱՆԱԳ

227. ԷՔԷՅՈ
.
. ԻՆՁ ԵՆ ԾՆՈՂՄՅՅ ԻՄՈՅ ԵՆ
ՆՈՂՄԱՅՑԻ ԻՄՈՅ
. ԵՆ ԱՌԱՅԻ ՄՐ
Լուսանկ. տախ. XXIV.

228. Խաչքարի բեկորի վրա, ասուցիկի
աստերոսի.

Լուսանկ. տախ. XXII.

ՆՈՐԱԿԵ

... ԶԱՆՈՒ
... ԶԱՄՆԶԱԲ
... ԻՒԶԱՅՈ
... ԸՅԻ

229.
...
... ԺԱՄՆ ԶԱՔԱՐԷԻ
...
...
Լուսանկ. տախ. XXIV.

ՍՃՍ
ՆՆԱԽԱՅԱ
ԱԳԻՈՅՈՐՔԻԱ
ԱՄԻ

230.

Լուսանկ. տախ. XVII.

231. Ս. Աստվածածին եկեղեցու շրջակայքից մի բեկոր.

ԱՍԳԻԱԲ
ԱՆԻԱԾ ԱԾՆ
ԷՍ

. ՊԱՏՄԱՐԱԳ ԽԱԲԱՆԻ
ԽԱԲԱՆԻ ԱԾ. ԱԾԱԾՆԷՍ
Հրատ. Բամաջևան, № 121:
Լուսանկ. տախ. XVII.

ՆԱԿ

232.

. ՆՍԱԴՆՆԱԶ
Լուսանկ. տախ. XXIV.

ՍՏ

233.

Լուսանկ. տախ. XXIV.

ՉԻԿ
ԵԷՂԲԱԲ

234.

.
ԵՆ ԵՂԲԱՆՈՐ ԻՄ
Լուսանկ. տախ. XXIV.

235.

ՃՂՈՒԴ
ԿՆՈՅԵ

Լուսանկ. տախ. XXIV.

236.

ՄԲ : ԽԱ
ՉԻՍԲԱ
ՐԷԻՍԻՍ
ԻԵՍԵՈՂ
ԻՄԵԱՅ

ՄՐ. ԽԱ-
ԶԻՍ ԲԱ-
ՐԷԽԱՍ-
ԵԱ ԵՆ ՈՂ-
ՈՐՄԵԱՅ

237.

...
Ի ԵԻՍԱԶՄ ՄԵՏՈՒ
ՆԻՆ ԶԵԻԳԱՐԱԾ
ԱՅԸՆԵՍՊԱՐԱԿԱ

ՈՂՂԱԹՈՒԿԱՄՆԻՍԻԿ
ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՉԻՊԻ

238.

Ի ՆՂԱ: ԹՈՒԱԿԱՆԵՍ Ի ՀՄՅՐԱ-
ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄՐ. ՊԵՏՐՈՍԻ

ՃԳՄԻ
ՄԻՆՅՈՎ
ՆԴՈՐԳԲ
Ն:

239.

. ՊԱՏՄԱՐԱԳ
. ՄԻՆ ՅՈՂՄԱՅԻՍԻ ՄԻՆ-
Ն ԳՈՐԳ ԲԱԶԱՆԱՅԻ-
Ն:

Ի ԿՊՊԱՅԵԻ ՍՄՍ
: ԹՉԴԴ
ԱՄԱՅԵԻ
ՈՂ

240.

ԹՂՂԻՆՂ : ԶՂԳԵ ԿԱ-
ՆԿՆԵՑԻ
ՈՐԲ ԵՐԿՐՊԱԳԷԲ ՍՄԱ

... ԱՊՆՍ
ԻՈՐՈՒԹԵԱՆՆԳԱԳ

241.

ԹՂՂԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ԳԱԳԱ

ԵՐՐՈՐԳՈՒՐ
ԻԵՉՈՐ
ՈՅՅԻՇ
ՉՄԵՐՈՍ

ՎՈՒՄՍԸ
ԳՐԵԱԼԵԴ
ՈՍԿՆՆՈՍ
.....ԻՎ
.....

244. ԱԿՍԸ
ԻՍԱՌ
ՄԵՂԱՅ
ԲԵՅԵԼ

ՅԻՇԱՄ
ՋԵՍՅ ԻԻԳԴՐՈՒԹԵԼ
ՕՄԵՐ ԻԼՊԱՀԵՍՅ

ՆՍԵՎ
ՉԱՆԿԱՎ
.....

247. Երեսպատման սև քար կրկերից.

..... ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԻԳԱՏԻ.....
ԻՍՈՐՍ
ՆԵԳԱԻ
ԷԻՄԵԾՈԱՅԿԱԻ
ՄԱՀԵԻԿԵԱՆԱՍ

ԿԱՆԿՆԵՅԸ
ԷԻԱԲՍՈՒԹ

242. . . . ՄԲ. ԵՐՐՈՐԳՈՒՐ
. . . . ԵՆ ԶՈՐՈՒԹԻՔ

243. . . . ԵՊՈՍԿՈՊՈՍՍ
. . . . ԴՐԵԱԼ ԵԳԻ

245. Երեսպատման քար, կրկու մասից.
. . . . ՅԻՇԱՏԱԿՈ ԽԱՓԱՆԷ: ՋՆԻ-
ՋԵՍՅԻ Ի ԴՊՐՈՒԹԵՆԵԼՆ ՄՅ. ՈՐ ՀԱՍՈ-
ՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԵՍՅԷ: ԱՐԷՆԵԱԼ ԵՂԻՅԻՎ

246. . . . ՄԵՐ
. . . . ԶԱՆԿԱԿԱՏՈՒՆՍ

248. . . . Ի ՍՈՐԱ
. . . .
. . . . Ի ՄԵՆԱՅ ԿԱՄ Ի ՓՈՒԹՈՒՆՅ. ՆՋՈՎԱԾ Է: ՅԱՅ.
Ի ՄԱՀ ԵՆ Ի ԿԵՆՆՈ

249. Խաչքարի ստորին մաս, դեղնավուն քարից.
ԿԱՆԿՆԵՅԱԻ Ի ԲԱՐ-
ԷԽԱՍՈՒԹՈՒՆ

Ի ՀՈՎԱՆԷ

250. Խաչքարի ստորին մաս, դեղնավուն քարից.
ՏՐ. ԱՅ. ԱՐԿԵԷ:

ՏՐԱԾՈՂ

251. Երեսպատման քարի վրա.
ՏՐ. ԱՅ. ՈՂՈՐՄԵՍ

ՏՐԱԾՈՂ

252. Խաչքարի բեկորի վրա.
ՏՐ. ԱՅ. ՈՂՈՐՄԵՍ

Ի ՋԵՐԿՈՒՍ
ՇԱՄԱԿՆՁԵԻ
ՆՐԻՅԱՆԻՍՍԱ

253. Երեսպատման քարի վրա, վերին մասը ջարդված.
. . . . ԶԵՐԿՈՒՍ
ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՆ
ԵՐԻՑԱՆԻՍ

254. - - - - ՃԱ
ՍԵԻՍՊԱԷՆ

ՄԲԻԱ
ՐՈՍԻՆ՝

255. ՄԲ. ԽԱՉՍ
ՐՈՍԻՆ

ԱԷ Դ

256.

ՊԱԻՂՈ
ՂԳԻՐՍԷՆ
ԻԱՄԲԵՐԻՐ

.....
ՊԱՎՈՒՍ
ԶԳԻՐՍ ՋՆԱՋԵԼ ԿԱՄԵ-
ՆԱ. ՄԲ. ԵՐՐՈՐԳՈՒԹԵՆԵՆ ՆՋՈՎԱԾ Է:

.....
ԻՐԵՎԻԶԲԱ
ՆՅԷԿ՝ ԵՂՅԻՍ
ՅՐՀՐԸ

257.

ՋԵԿ
ԴԱՍԸ
ՏԿԻՆ՝

258. . . . ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ Ս-
ՊԱՍԱՌՐԻՔ

259. ՆՁՈՎԵԱԼԵ

Ն.ՅՈՎ.ԼՆԱ. Է.

260. Երեսպատման քարի բեկորի վրա.

. . . ՅՈՎ.ԱՆԷԼ.Ա

ԽԱԹՈՒ

261.

.
ԽԱԹՈՒՆ

262. ԱՊԱԲ

ԻՆՐՍՏ

263. Երեսպատման քարի վրա. գտնված է 1907 թ.
պեղումների ընթացքում.

ՊԹԷԿ:

264.

ԱՆԱՍԷ

ՊԼԹԼԻՎ,
ԲՄՆԱՍԷ,

ԴԱԻՌ

ԳՍԻՎԹ

ԱՐԵՅՅ ԵՎԻԹ:

265.

Լուսակ. տախ. XXV.

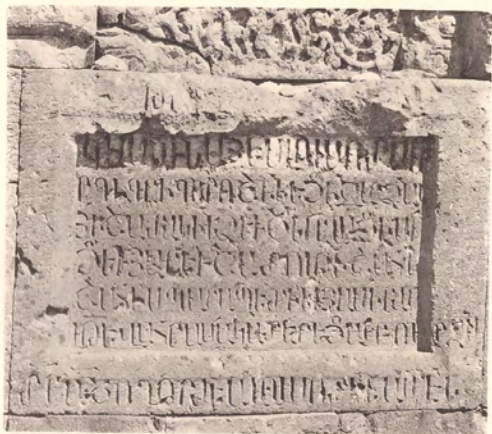
266. ԿՍՏՊԱՍԱ

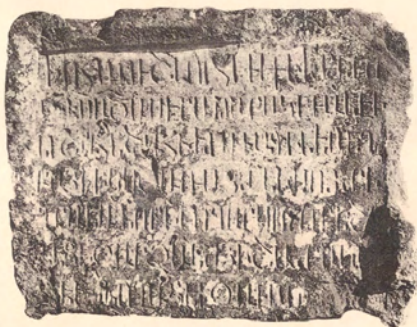
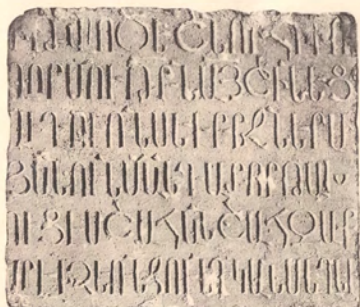
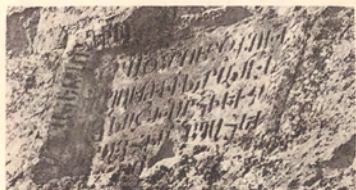
Լուսակ. տախ. XVII.

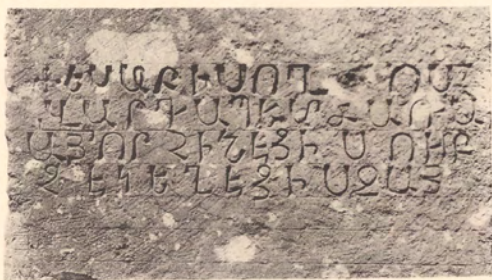
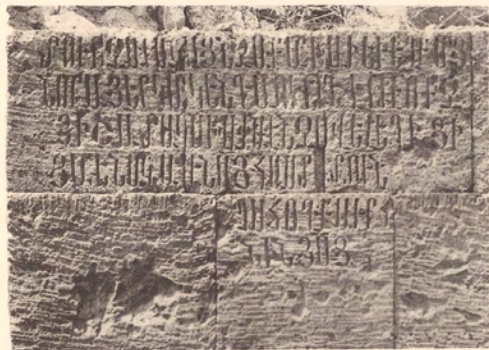
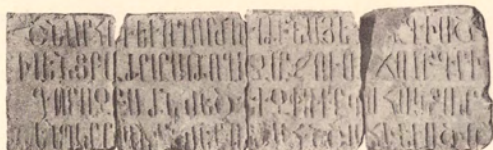
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

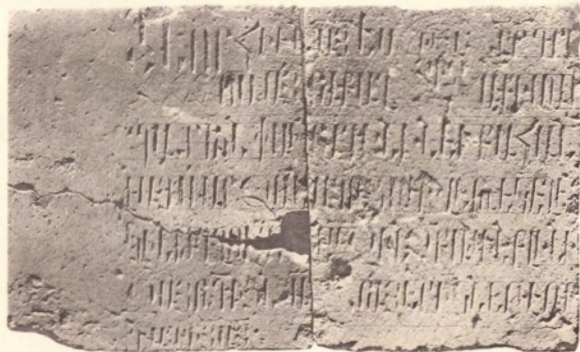
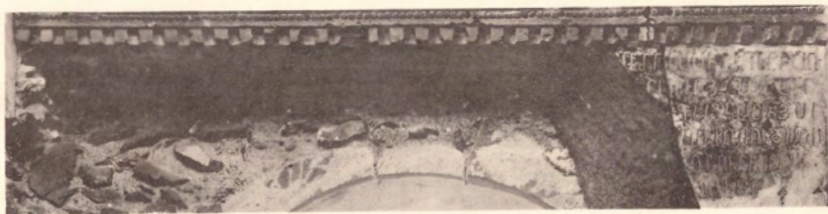
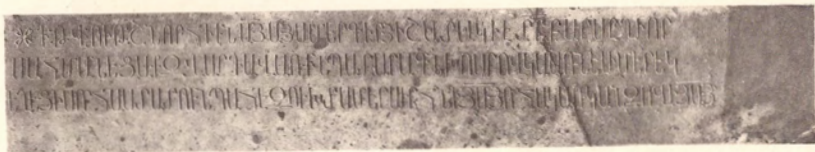
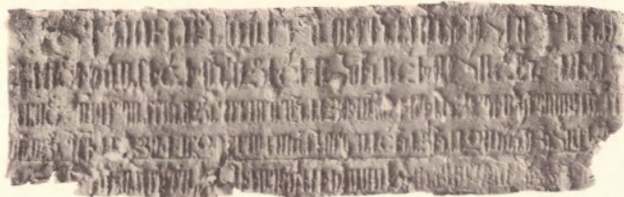
ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

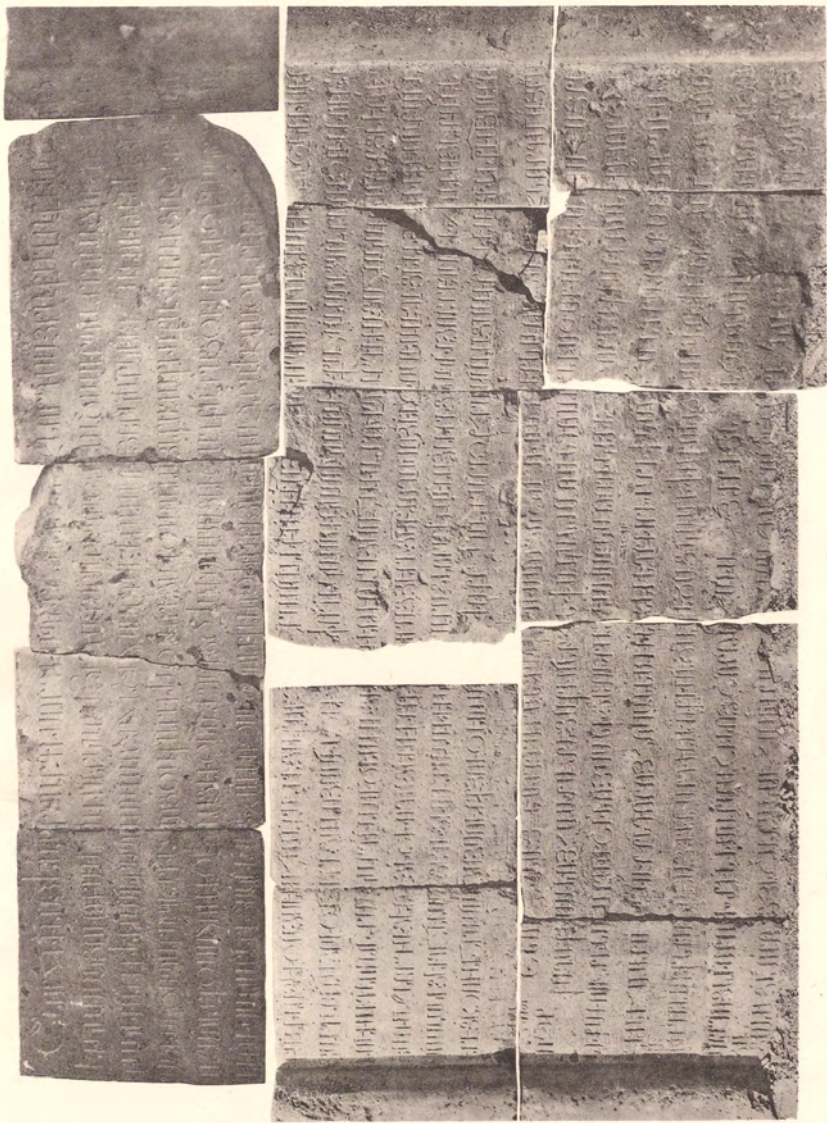
Պրակտիկ մեղադրված լուսակարների 25 տախտակները սպագրվել են Լենինգրադում դեռևս 1924 թ., այն ժամանակ գրքի համար նախատեսված 800 տպաբանակով, որը բաւերախա պատանականորայում փրկվել էր շրենկեյի ավերածությունից: Լուսակարների տախտակները սպագրված են անչառ քերքերով և ներկա պրակտիկ կարել-կազմելու համար հարկ եղավ դրանք իրենց արժանուրում նախապես միացնել բոլորի ներքո: Տեխնիկական միակ նմանակը, մի էլ: անբարեխա այդ ներքոյաւրի համարվեց՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ լուսակարները նուրից վերաբարելու ոչ մի նմանակություն չկար: Պրակտիկ սպագրանակի շարք ևս հարկ եղավ ամենամաքակել տախտակների առկա վերահիշյալ բովոյ:

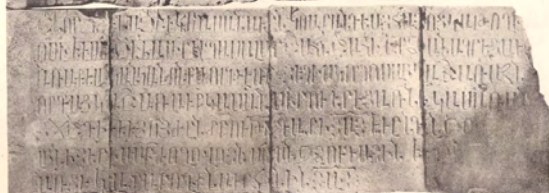

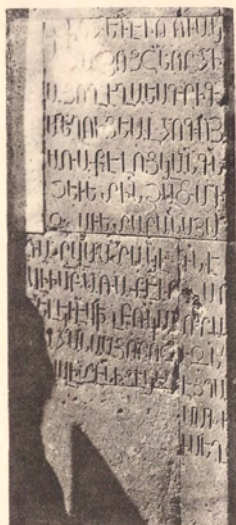
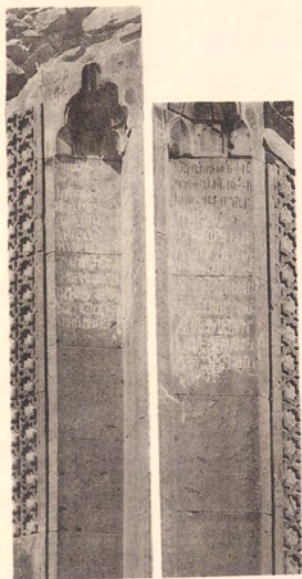

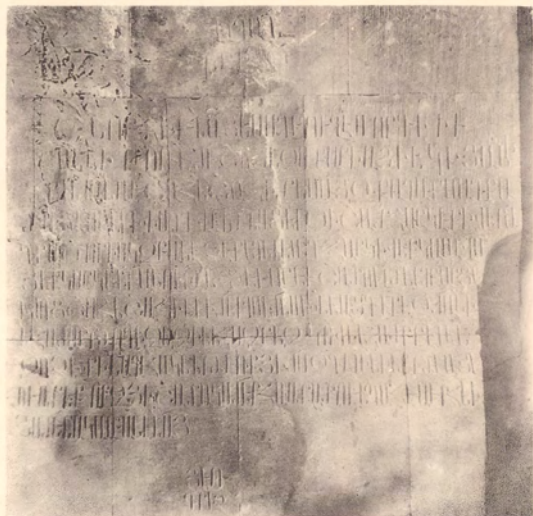

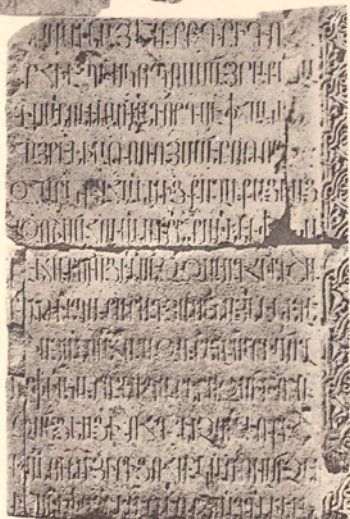
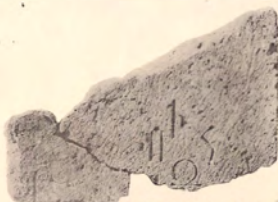
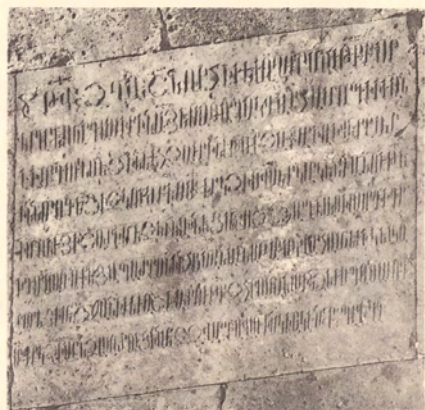

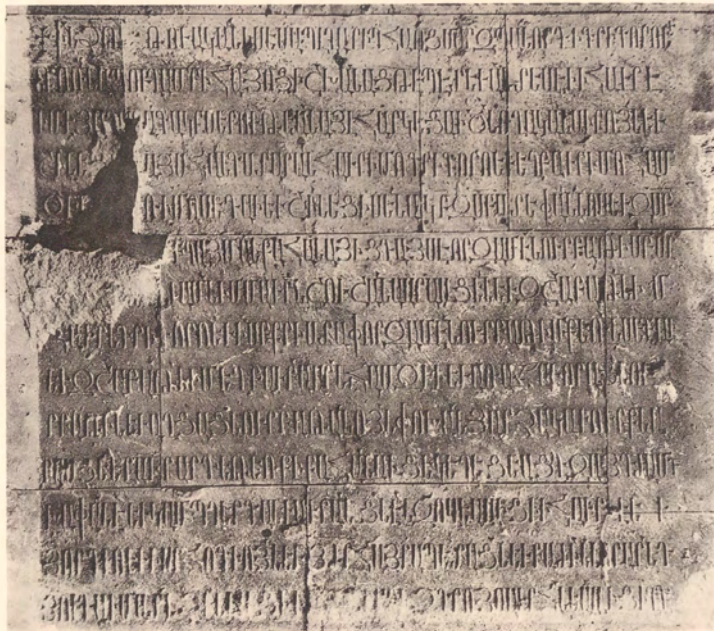
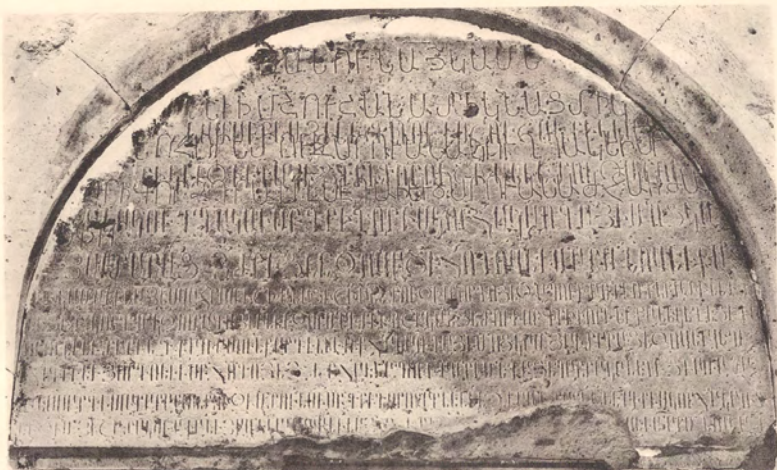

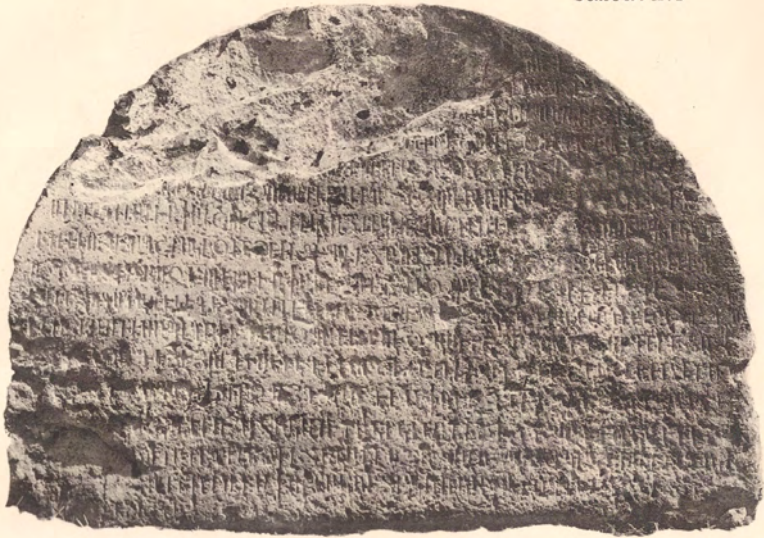

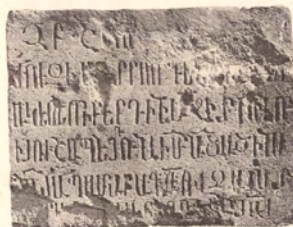
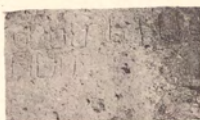
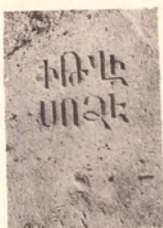

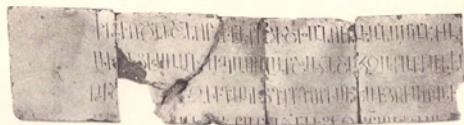
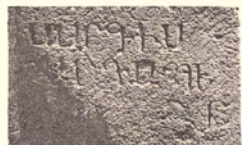
XXXIII. **O**mnipotens deus qui
 mundi huius creatorem et
 conservatorem esse noscimus
 et qui nos in vitam eternam
 ducere cupis. Quia ergo
 tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 mundi huius et tuus es
 deus et dominus et creator
 et conservator anime humane
 et tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 anime humane. Amen.

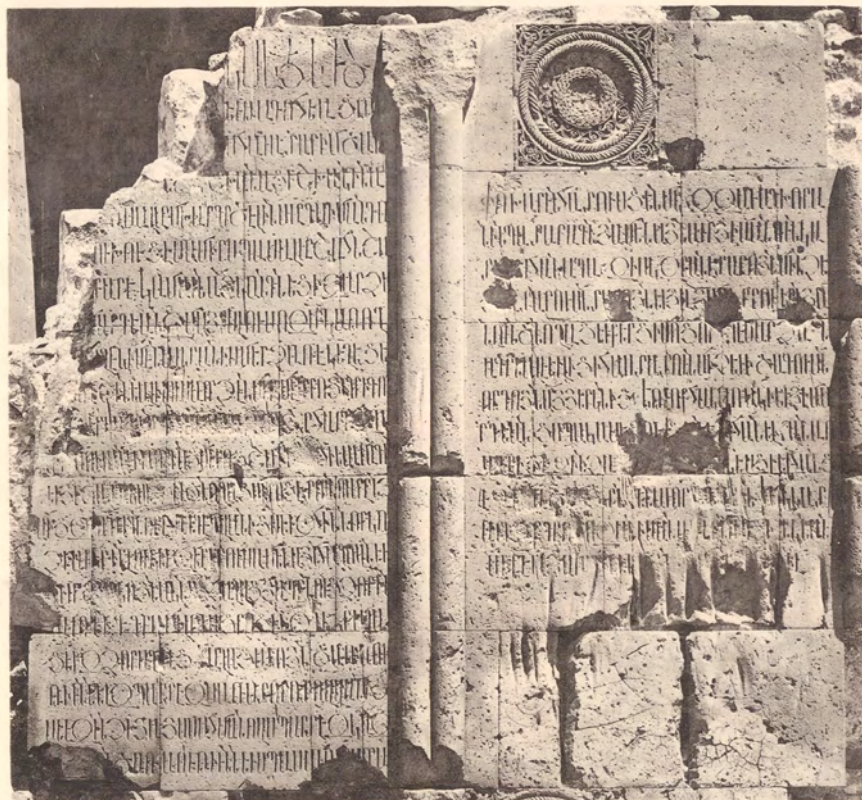
XXXIV. **O**mnipotens deus qui
 mundi huius creatorem et
 conservatorem esse noscimus
 et qui nos in vitam eternam
 ducere cupis. Quia ergo
 tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 mundi huius et tuus es
 deus et dominus et creator
 et conservator anime humane
 et tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 anime humane. Amen.

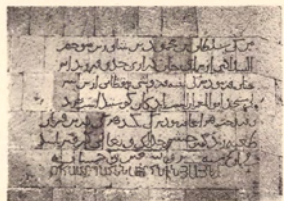
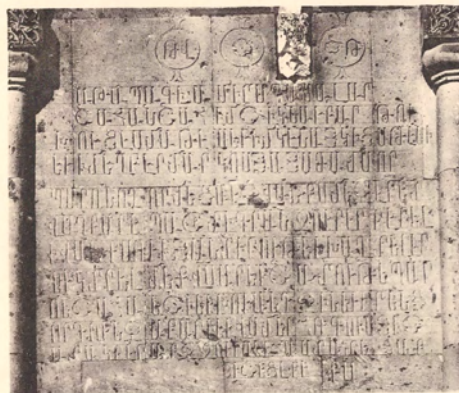
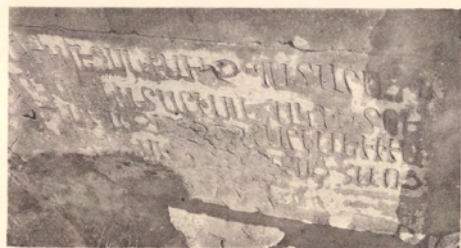
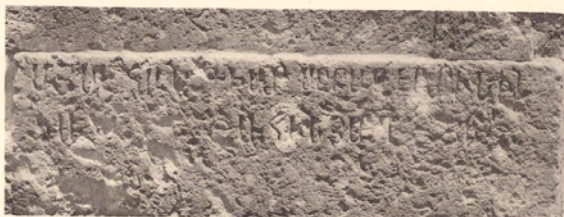
XXXV. **O**mnipotens deus qui
 mundi huius creatorem et
 conservatorem esse noscimus
 et qui nos in vitam eternam
 ducere cupis. Quia ergo
 tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 mundi huius et tuus es
 deus et dominus et creator
 et conservator anime humane
 et tuus es deus et dominus
 et creator et conservator
 anime humane. Amen.

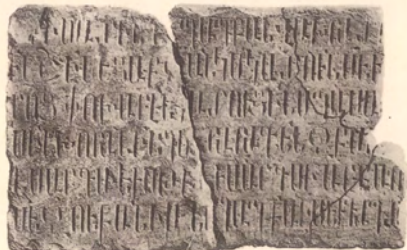
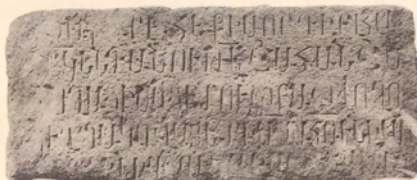

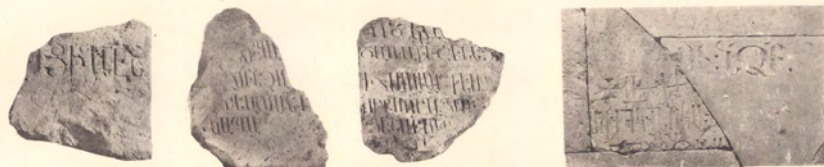
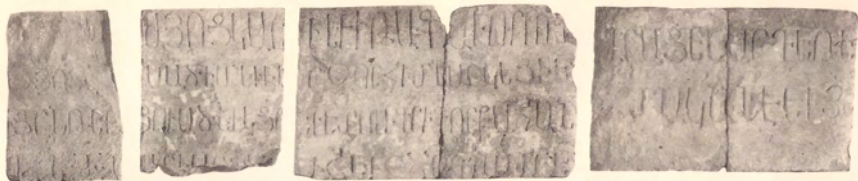

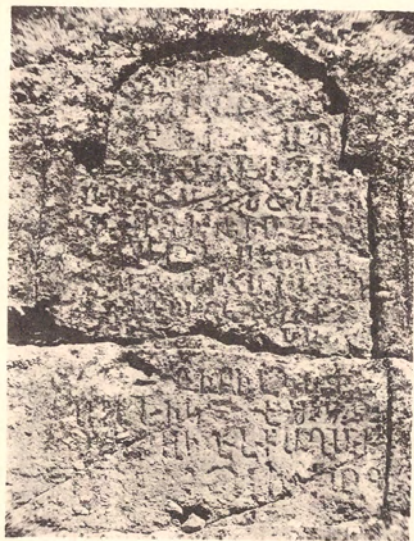

ՕՐԱԿԵՐ

ՎԻՍՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ՀԻՇՄԱՍԱԿՎԱԾ
ԱՆՁՆՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՏՈՇՄԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Արսա (Բագրատունի), որդի Գագիկ թագավորի և
Կատարանիդե թագուհու 35, 101
Արխաղոս վարդապետ, շինող պալատական եկեղեցու
Տ, 24, 8, 25
Արզամբ (Պահլավունի) որդի Իշխանաց Իշխան Վահ-
րամի 12, 49, 32, 95
Արրասամ գանձակեցի, որի միջոցներով իր եղբայր
Սարգիսը նպաստել է բուրգի շինության 2, 2
Արրասամ, նպաստող բուրգի շինության 2, 4
Ազամ, նախահայր 35, 101
Ազատաշահ, կանգնող խաչարարի, որդի Ապուլամբի, հայր
Գալի 56, 165
Ահիզ, կանգնող խաչարարի 65, 200
Ազիզ տիկին, մականունը Մամ, դուստր Ազգուր Շահի
30, 87
Աթանաս, Եվրատու տան 51, 143
Ադրևիկ 67, 207
Ազրուզա, որդի Իվանէի, Թոնն Զարարիայի 28, 84
Ազրուզա, պարոն, որդի ամիրսպասալար Շահնշահի,
թոնն Զարարիայի 22, 70
Ազրուզա պարոն 28, 85, 30, 88
Ազրուզահ, հայր Ազիզ տիկնոջ (որ և Մամ) 30, 87
Ամիր Հասան, վաճառող կուլզակի 29, 86
Ամախն զորգ, գաղմաշի 22, 79
Անանէ, գրիչ 23, 74
Աննա տիկին, մայր Ավագ պարոնի, կանգնող խաչար-
արի 50, 140, Անտոն, Եվրատու 53, 152
Ալուտ, արքայից արքա 42, 119
Ալուտ, Իշխանաց Իշխան, շինող բուրգի 6, 13
Ալուտ, որդի Գագիկ թագավորի 35, 101
Ապուլարիպ, գնեկ և ս. Գրիգորին է Եվրեկ կուլզակ 49,
138
Ապուլարիպ, մարզպան հայոց, որդի Գրիգորին և թոնն
Ապուլարիպի 33, 97, 44, 126, 46, 129, 48, 135.
49, 137

Ապուլամբ, տե՛ս Արզամբ
Ապուլանմ, Իշխան, Եվրատու 34, 99
Ապուլանմ, 71, 226
Ապուլամբ, հայր Գրիգոր Իշխանի և պապ Ապուլարիպի
44, 126
Ապուլամբ, հայր Ազատաշահի 56, 165
Ատանն մագիստրոս 38, 107
Ատարև վարդապետ, մասնակից բուրգի շինության 2, 4
Ատիս, մասնակից բուրգի շինության 7, 19
Ատիս Հոգևորեաց — սալեկ է ժամատունը 20, 66
Ատոս, հիշատակագրի 11, 46
Ատի, որդի Գրիգորի, զործուկատար Վահրամ ամբար-
կի 44, 125
Արևիկ, իր ինասցու Գրիգորին Նևա կանգնեցրել է խաչ-
ար 40, 113
Արզուն աղա 19, 62
Արուս խաթուն 41, 118
Արտաշիր 20, 64
Արքա, Եվրատու 50, 141
Արքան Սարգիս, տե՛ս Սարգիս արքան
Արքայուն Զարուպ, տե՛ս Զարուպ արքայուն
Ասազ 7, 20
Ասազ (Զարարյան), պատրոն Անիի 17, 57
Ասազ պարոն, որդի Աննա տիկնոջ 50, 140
Ասազ, որդի Զարարիայի 58, 172
Ասազ խաթուն, ամուսին Շապուգինի 29, 86

Բաաան, ապրիլմագործ, գաղմաշի 22, 72
Բաղատ, որդի Զարուպ արքանի, շինող զարպատի
Բաղատ Վիսկացի, մագիստրոս և կատապան 37, 105
Բախտազկէ, եղբայր հալուտ բահաույի 61, 183
Բարսեղ տեր, որդի ամիր Երկաթի 12, 50
Բարսեղ տեր, կաթողիկոս 2, 4, 47, 134
Բարսեղ տեր, կանգնող խաչարարի 31, 90

1 Առաջին իվանշանները ջրոյց են տալիս գրքի էջերը, ստորակետից հետո եղածները՝ արձանագրությունների համարները:

Բլճաստե, հայր Զարարև Հերմի 68, 210

Գաղիկ թագավոր (Թագրատունի) 73, 241

Գաղիկ թագավոր, շահեշահ Նալոց և Վրաց 35, 101, 42, 119, 48, 135

Գալլ, որդի Ագառանահի և Մենկիկի, թոռն Ապուլազմբի 56, 165

Գարեգյան, այգու նվիրատու 51, 145

Գեորգ, գրիչ 46, 129

Գեորգ, ստացող պատարագի 13, 52

Գեորգ, ստացող պատարագի 39, 108

Գլոց, մերձավոր Սարգսի, նպատակ է աշտարակի շինության 2, 3

Դևրդ Կրեց, ստացել է ս. Փրկիչ կեկեղեցին ժառանգաբար 49, 137

Դլչ, որդի Պապան, գաղմաշի 30, 88

Դուրբ 5, 10

Դուր խաթուն, կին Սարգիս բաճանալի, ստացող պատարագի 56, 167

Կորդ, հիշատակագիր 11, 45

Կորդ Ամախն, տե՛ս Ամախն Գորդ

Կորդ բաճանա, ստացող պատարագի 73, 239

Կորդիկ, հայր նվիրատու Ջուհարի 35, 102

Կրկեր 71, 226

Կրկեր, Կապաստակա որդի, Ապամար էանկիրատու, ստանուեր 37, 106

Կրկեր 71, 224

Կրկեր, ստացող պատարագի 55, 163

Կրկեր տեր, թողել է բաճանաների թաղման տուրբը 55, 163

Կրկեր աղա, պատրոն Անիի 1, 1

Կրկեր, եղբայր Արուստամբի, որդի իշխանաց իշխան Վահրամի 12, 40

Կրկեր տեր, որդի Ապուլազմբի, արքեպիսկոպոս Անիի 14, 53

Կրկեր իշխան, ամուսին Շուշանի 32, 94

Կրկեր իշխան, հայր Ապուլազմբի 44, 126

Կրկեր Պահլավունի, հայր Ապուլազմբի մարզպանի 48, 135, 33, 97

Կրկեր, 54, 159

Կրկեր, ամուսին Սիբիկի 55, 162

Կրկեր բաճանա 57, 170

Կրկեր խաչյա, հայր Մխիթար գաղմաշի 28, 85

Կրկեր, հայր Լուստոն, որը շինել է մի բուրդ 6, 14

Կրկեր տեր, արքեպիսկոպոս Անիի 15, 55, 18, 60, 16, 56

Կրկեր տեր, (հավանաբար նախորդը) 26, 81

Կրկեր տեր, իրեցյալստ նպիսկոպոս Անիի 61, 187

Կրկեր Մագիստրոս 17, 58

Կրկեր, հայր Արեհիկի, որը կանգնեցրել է խաչքար 40, 114

Կրկեր, նվիրատու ազնուարանի և կանգնող խաչքարի 13, 51

Կրկեր, հիշատակված է 41, 118

Կրկեր երեց 46, 129

Կրկեր, հայր Անիի 44, 125

Կրկեր բաճանա 57, 170

Կրկեր, հիշատակված է 60, 170

Կրկեր, հիշատակված է 31, 91

Կրկեր սուրբ (Լուսավորիչ) 58, 172, 60, 182, 41, 118, 32, 95, 31, 93, 32, 94

Կապույտ խաթուն, հարս Ալբան Փարմազիկի 65, 197

Կասիթ, հայր Ըստրենի 26, 104

Կասիթ 76, 264

Կուկ Կոստանդին, տե՛ս Կոստանդին Գուկ

Ծանն, հիշատակված է 9, 27

Սիրայրիկ, զորձակատար (ծառա) Տիրաանի (Հոնկեցի), իր միջոցներով շինեց մի բուրդ 7, 20

Սիրայրայրիկ, հայր Մխիթար խաթունի, որի հիշատակին շինել է բազալի պարսպի մի մասը 4, 9

Սյուսարեթ, հիշատակված է 11, 47

Սրկաթ, ամիրա Անի բազալի 17, 57

Ջաղա (Ջարբալան տաճիկ) 5, 10

Ջաղա պարոն (Ջարբալան տաճիկ) 28, 85, 30, 88

Ջահրա, կին Հովհաննեսի, նվիրատու 51, 144

Ջարույ արքայուն 8, 22

Ջարարև Հերմ, որդի Բլճաստի 68, 210

Ջարբալան (որդի Սարգիս մեծի), թագավոր հայոց 57, 171

Ջարբալան (որդի Սարգիս մեծի), շահեշահ, ամիրապետապար 14, 53 — Մեծ սպարապետ հայոց 17, 57

— Ամիրայուսապար, մանչատարթուխուցու 63, 188

— Մոսկոպուսարթուխուցու, ամիրայուսապար, շահեշահ 2, 3, 5, 11, 6, 15, 7, 17, 8, 23, 58, 172, 55, 162

— Ամիրայուսապար 20, 67, 69, 211

Ջարբալան, որդի ամբարակ Շահեշահի և Խուսանդզի 27, 82

Ջենիշահ, որդի Հոսոմ տիկնոջ 66, 204

Ջուկան, որի աները զենել է Տիրքան Հոնկեցը, 63, 188

Լուսրեն, որդի Գավթի և թոռն Յոճանի, կաթողիկոս է նվիրել ձիվհաների մի սահը 36, 104

Թամար, թագուհուց թագուհի (Վրաց) 58, 172

Թամար պարոն, որտուր իշխանաց իշխան պարոն Բուլտայի 22, 71

Փասան, եղբայր Խաչուս բաճանալի 61, 183

Մարյան, գրիչ 65, 196

Բուան (որդի Սարգիս մեծի), թագավոր հայոց 57, 171 — Նորայր Ջարբալանի 14, 53, 58, 172, 69, 211

— Աթարակ 4, 9, 17, 57, 30, 67, 7, 20

Բուան, որդի Ջարբալանի և հայր Վահրամ ամբարակի 44, 125

Լարեցի Խաչերես, տե՛ս Խաչերես Լարեցի

Լիպ պարոն, Անիի ամիրա 27, 82

Լորպուցի Օշականցի, վաճառել է իր կուրպակը 32, 95

Լուստո, որդի Կրկերի, շինել է մի բուրդ 6, 14

Լուստո, հայր Հովհաննեսի 69, 212

Նախուն, 76 261

Նախուն Ասագ, տե՛ս Ասագ խաթուն

Նախուն Գուհար, տե՛ս Գուհար խաթուն

Նամբուշներ (Նամբուշենց կեկեցի) 51, 144

Նախկենց, տե՛ս Մխիթար խաթուն

Նաչատուր, նվիրել է մի տուն 52, 148

Նաչատուր բաճանա, նեղեցյալ 25, 78

Նաչատուր, իր սարգույնով տունը նվիրել է Ասարեսուց կեկեցուն 12, 48

Նաչերես Լարեցի, որի դամբով շինվել է մի բուրդ 3, 5

Նաչիկ, արուճեցի, որի արար զենել է Տրդատ բաճանալի 47, 134

Նաչուտ, 20, 65

Նաչուտ բաճանա, 61 183

Նարդի, եղբայր Կրկեր Մագիստրոսի 17, 58

Նարինեց Մխիթար, տե՛ս Մխիթար խաթուն

Նարտրիկ, որի հիշատակին պատարագ է սահմանված 12, 50

Նարտուր, հիշատակված է 67, 207

Նարանդ, ամուսին Շահեշահ ամբարակի, դուստր Շամշահի Սահյոյ զիվանի 27, 82, 64, 189

Նաչուշ, ամուսին Տրդատ բաճանալի 47, 134

Նիկենց Ասարիս, տե՛ս Սարգիս Միկենց

Նյան, (եղբայրսուպան) 15, 54, 17, 57, 23, 74, 26, 81, 27, 82, 28, 85, 63, 188

Նուզեր, որդի Մուսուկի, կանգնող խաչքարի 70, 213

Նուսրանիզ, Հայոց թագուհի, ամուսին Գաղիկ թագավորի, դուստր Մուսուկուց Վասակ թագավորի 35, 101

Նիրակոս, հայր Մխիթարի, կանգնող խաչքարի 67, 205

Նիրակոս վարդապետ, որ Նախաստակեցավ անտրեկենցից 67, 207

Նուստանյան տեր, հայոց կաթողիկոս 15, 54

Նուստանյան Գուկ, Բուլազանյանի թագավոր 37, 106

Նուրա (Կրտին) հայր Մխիթար Բուլատուսի 37, 106

Համզ, որդի Կրկերի, եղբայր Ապուլազմբի, 33, 97

Հայրապետ, նորոգող կեկեցու 54, 157

Հայրապետ, եղբայր Խաչուս բաճանալի 61, 183

Հատեցի (Հատեցուց աներ), վաճառել են իրենց աները Տիրքան Հոնկեցի 63, 188

Հնույախ, Անիի գաղմաշի 22, 72

Հոգրոսեց Արիս, տե՛ս Արիս Հոգրոսեաց Հոնկեց ամբարտանը, տե՛ս Տիրքան Հոնկեց Հոսոմորիկին, դուստր Յովաննեսի, նորոգել է ս. Աստվածածին կեկեցին 66, 204

Հովթրվան (Հովթրվանց պահեղ), որոնք ծախել են իրենց պահեղը 29, 86

Ղարիկ, սպանված պատերազմում, հարազատ Սիբիկ տիկնոջ 55, 162

Ղարիկ (Ղարիկ), սպանված խորազմենների պատերազմում, եղբայր տեր Կրկեր արքեպիսկոպոսի 18, 60

Ղալմի, կին Մխիթարի, նվիրել է մի պարտեղ 40, 113

Ճարճար, հիշատակագիր 49, 139

Ճոր, ամուսին Վարդի, նվիրատու 50, 142

Մամես, պաշտոնյա Շահեշահի, իր կին Սիլենի և եղբայր Մարտիրոսի հետ նորոգել են ս. Լուսավորիչ կեկեցու աղբյուրի շրտատարը 30, 87

Մանուոլ, (խուլան Մամուոլ), անվանագիր դուռից, Կարի շրջանում 63, 183

Մամ, տե՛ս Աղբ տիկին

Մամեր, կին եղբայրիկի, որոնց հիշատակին շինել են պարիսպների մի հատված 4, 9

Մամխաթուն, դուստր Խաչերես Լուսեցու, հոր դամբով շինել է բուրդ 3, 5

Մամշահ տիկին, հիշատակված է 9, 30

Մամշահ, իր ամուսին Մխիթարի հետ նպաստել է բուրդի շինության 4, 9

Մանուս, հիշատակված է 76, 264

Մասան, որդի Պապանու, հիշատակված է 59, 177

Մարկոս, եղբայր Մամեսի 63, 189

Մարտիրոս, հիշատակված է 70, 217

Մենկի, կին Ագառանահի, կանգնեցրել է խաչքար 56, 165

Մուսն (Միսնոն?), հայր Կաղերի 70, 213

Միխել (Միխայիլ—Միքայիլ), կույսր հունաց 46, 129

Միկեն, հիշատակված է 52, 147

Մլքան, սպակախոս Խաչուս բաճանալի 61, 183

Մխիթար, հիշատակված է 5, 10

Մխիթար խաթունց իր կին Մամշահի հետ նպաստել են բուրդի շինության 4, 9

Մխիթար կաթողիկոս Տեղերի 24, 76

Մխիթար, որդի Կրկերի Խուլայի, Անիի գաղմաշի 28, 85

Մխիթար Թագատու, որդի Կրտին, ստանուեր Անիի 37, 106

Մխիթարու, նվիրատու պահեղի 40, 113

Մխիթար Շերասի, որդի Ջուսիմի Սալուբենց, շինել է զանգակատուն և նվիրել զանգակներ 43, 124

Մխիթար, որդի Կրտին, կանգնող խաչքարի 67, 205

Մխիթարիչ Գանակեցի, նպաստող պարիսպների շինության 2, 2

Մխիթարիչ, հիշատակված է 5, 10

Մխիթարիչ, հայր Յովհաննեսի 11, 44

Մխիթարիչ, հիշատակված է 60, 178

Միքայիլ, նեղեցյալ 32

Մրոսան, կուրպակի տեր 31, 93, 32, 94

Մուրատուն, պատճառ է Լեղի հարկերի զեղման 30, 88

ՅՆՆՆՆՆ, կանգնող խաչքարի 71, 225

ՅԼու (ՅԼուս), գրիչ 28, 84, 21, 42

Յոճանա, հիշատակված է 5, 10

Յովանես, հիշատակված է 9, 38

Յովանես, որդի Շապուղիի և Ասագ խաթունի 29, 86

Յովանես, հիշատակված է 76, 260

Յովանես, հայր Հոսոմ տիկնոջ 66, 204

Յովանես, հիշատակված է 73, 239

Յովանես, պատրոն Անիի 1, 1

Յովանես տեր, Անիի կաթողիկոս 1, 1

Յովանես, հիշատակված է 9, 31

Յովանես, հիշատակված է 11, 44

Տոլանկէս, որդի Սողոմոնի, նվիրատու 51, 144
Տոլանկէս, որդի Լուստոյի, կանգնող խաչքարի 69, 212
Տոլանկէս (Տոլանկէս), որդի Զորավանդի, կանգնող խաչքարի 64, 190
Տուրք, մատնիչը 26, 81, 27, 82, 28, 85, 30, 88, 30, 89, 23, 74, 33, 97, 63, 188, 15, 54
Յուշպիկը (Յուշպիկը գրու) 52, 147, 53, 151
Յուշպիկ, որդի Շահնշահի 5, 12
Յուսէփ, գրիչ 6, 16
Նևրսե, անպարսկ եկեղեցու 64, 192
Նուրաշին Քոթիքի, Անիի զազմաչի 23, 74

Շահեր վարդապետ (ճարտարագետ), նվիրատու 60, 182
Շահերի, հայր Վարդի, տուն է նվիրել ու Փրկիչ Եկեղեցուն 43, 122
Շահնշահ պատրոն, հայր Զարարիայի, 3, 6
Շահնշահ պարոն 5, 10
Շահնշահ պարոն, հայր Յուշպիկի 5, 12
Շահնշահ սպարապետ 6, 14
Շահնշահ, հիշատակված է 7, 20
Շահնշահ ամիրապետապար 15, 54, 64, 189, 68, 209, 64, 191

Շահնշահ Ալթարակ 27, 82, 64, 189
Շահնշահ 28, 84
Շահնշահ, որդի Զարարիայի 58, 172, 63, 188
Շահնշահ, որդի Իվանի, եղբայր Աղուաշի 28, 84
Շահնշահ, 68, 210
Շամաշին Մահիպ զիվան, Թոն Իվանէ ամբարակին 27, 82

Շանուշ, ամուսին Խէշերնի, նշատակ է բարդի շինուիլան 4, 8
Շապուղին, որդի Յովանի, նվիրատու 29, 86
Շերասցի, տե՛ս Միխայիլ Շերասցի
Շուշան, տիկնաց տիկին, ամուսին Գրիգոր իշխանի, 32, 94, 33, 97, 49, 136, 49, 137, 31, 93
Շուշիկ, ստացող պատարագի 49, 137
Շրիկ Փոսակ, Անիի զազմաչի 22, 72

Որատին Աշխանց, վաճառել է կուզպակ 32, 65
Ումնիկ, հայր Վարդանի 67, 208
Ուսէփ, հիշատակված է 9, 28
Ուքան Քարիմատին, նվիրատու 65, 197

Չարուխ, հիշատակված է 64, 194
Չորավանիկ, հայր Յովանի, 64, 190

Պաթիկի, հիշատակված է 76, 264
Պապան, հայր Մատանի 59, 177
Պապ (քան) 66, 203
Պապկան, հայր զազմաչի Գէշի 30, 88
Պապրան Վախրադին, նվիրատու 65, 197
Պատրիկ, հիշատակված է 5, 10
Պետրոս տէր, կաթողիկոս հայոց 43, 121, 44, 126, 48, 135, 73, 238

Ջուհուր կարբջի (կարբջի), որդի Գորգիան, նվիրատու 35, 102
Ջուհուրիկ, ճարտարագետ, շինել է պարսկա ու մուսլ 7, 17

Ջուհուր Մալուքեցի, հայր Միխայիլ Շերասցու 43, 124
Ջուլուքեցի, տե՛ս Ջուհուր Մալուքեցի
Մահալ քահանա 34, 99

Մահակգոյա, մայր Իվանի ու Զարարիայի 57, 171
Մահիպ զիվան 22, 72, 19, 62, 27, 82, 24, 75
Մահմադին, պատրոն Անիի 24, 75
Մարգիս, շահնշահ, ամիրապետապար, մանդատորթախուցե 2, 2, 4, 7
Մարգիս շահնշահ, 4, 9
Մարգիս շահնշահ, հայր Զարարիայի 2, 3
Մարգիս շահնշահ, որդի Իվանի 14, 53
Մարգիս շահնշահ, պատրոն Անիի 17, 57
Մարգիս, ամիրապետապար, Մխարթեմի 58, 172
Մարգիս, որդի Մամուլի, նշատակ պարսկի շինուիլան 2, 3

Մարգիս Միլինց, բաժար, 3, 6
Մարգիս սուրբ, աշտարակի մէջ ազդեցված խաչքարի անունը 2, 3

Մարգիս, հիշատակված է 5, 10
Մարգիս, որդի Գեորգի, նշատակ բարդի շինուիլան 5, 11

Մարգիս Գեորգեցի, իր միջոցներով շինել է բուրգ 7, 18
Մարգիս տէր, որդի Ապրիանի, ստացնոր Անիի 17, 57, 20, 66, 24, 76, 61, 184

Մարգիս տէր, որդի Մարիտոսի 19, 62
Մարգիս տէր, եպիսկոպոս Անիի 25, 77
Մարգիս պատանկ, հանգուցող 27, 83
Մարգիս, հիշատակված է 31, 92
Մարգիս Լարարար, իր տունը նվիրել է ու Գրիգորին 32, 96

Մարգիս տէր, կաթողիկոս հայոց 35, 101, 40, 113
Մարգիս, որդի Արտավազա, Սպաթար կանկիտատ, տա-նուտար Անիի 37, 106
Մարգիս երեց, 50, 141

Մարգիս քահանա, ամուսին Գոհար խաթունի, ստացող պատարագի 56, 167
Մարգիս վարդապետ, հիշատակված է 57, 169
Մարգիս տէր, ծախել է իր մարգան ու անոռը Տիգրան Լոնեցցին 63, 188

Մարգիս, բարգործ 65, 195
Մարգիս արքայուն, մերձավոր Ուքան Քարիմադինի 65, 197
Մարգիս, հայր Ուքան Քարիմադինի ու Պապրան Վախրադինի 65, 197

Մարգիս, եղբայր Կազմի, նշատակվել է անորենե-րից 70, 213
Մարգիս, հիշատակված է 70, 215
Մարգիսի, որդի Սողոմոնի, ստացող պատարագին 47, 134

Մարգիսազ քահանա, նորոգող ու Մարգիս կեկեցու 56, 166

Մարիսազ, ստացնոր կաթողիկոս կեկեցու 36, 104
Մեղա, որի անունով նվիրել է տրված կեկեցուն 31, 93
Մեղա, մերձավոր Ուքան Քարիմադինի ու Պապրան Վախրադինի 65, 197

Մեղա, բուր Ապրիանի ու Լամզին, դուստր Գրիգորի 33, 97

Սիմեոն, ամուսին Մաթիս միկեաբարթուխցեի, 64, 189

Սիմի, ամուսին Գրիգորի, նորոգող ու Մարգիս կեկեցու 55, 162

Սիմի, ստացող պատարագի 55, 163
Սիմեոն, հիշատակված է 59, 173
Սիմեոն, կեկեցու 65, 198
Սիմեոն, հիշատակված է 4, 7
Սիմեոն, հիշատակագիր 70, 218
Սիրիթ, հիշատակված է 67, 207
Սմբատ (II), Մազավոր, Բագրատունի 35, 101, 46, 129
Սմբատ, արքայորդի, որդի Գաղիկ Մազավորի ու Կատրանիկ Մազու- 35, 101
Սմբատ (III), Մազավոր, Բագրատունի 43, 121, 44, 128, 48, 135

Սմբատ, հիշատակված է 71, 224
Սմբատ, հիշատակված է 36, 105
Սմբատարեցի Լոնեցցի, տե՛ս Տիգրան Լոնեցցի
Սնեկիս, ստացող պատարագի 34, 98
Սոսթենէս քահանայ, որդի Գեորգ ավագիբիցու 47, 134
Սուրբան ամիրապետ, որդի ամիր Մահմադի, Թոն Մանուելի 47, 134

Սուլեմա, Ամբատարեցի Լոնեցցի, հայր Տիգրանի 63, 188

Սուլեմա, Անիի զազմաչի 22, 72
Սուլեմա, հիշատակված է 64, 193
Ստեփանոս, հիշատակված է 51, 146
Ստեփանոս սուրբ 33, 97

Վախրադին, տե՛ս Պապրան Վախրադին
Վահրամ, եղբայր Զուհուր կարեցու ու որդի Գորգիան 36, 102

Վահրամ, ամիրա Անիի 61, 187, 6, 14
Վահրամ, եղբայր Ապրիանի ու որդի Գրիգոր իշխանի 44, 126
Վահրամ, իշխանաց իշխան, հայր Ապրիանի 32, 95, 12, 49

Վահրամ 5, 10
Վահրամ (Վահրամ), ամբարակ, որդի Իվանի, Թոն Զարարիայի 44, 125
Վասակ, եղբայր Ապրիանի ու որդի Գրիգոր իշխանի 44, 126

Վասիլ, ստացող պատարագի 34, 98
Վարդ, նվիրատու 50, 142
Վարդ, որդի Շահնշահի, տուն ու բակ են նվիրել ու Փրկիչ կեկեցուն 43, 122
Վարդան, որդի Ումնիկի 67, 208, 39, 109
Վարդիկ, հիշատակագիր 60, 180
Վիկեացի, տե՛ս Բագրատ Վիկեացի

Տիգրան, որդի Սուլեմա Ամբատարեցի, Լոնեցցի 93, 188, 69, 211

Տիգրան, իր միջոցներով շինել է մայր տաճարի աստիճանները 34, 100

Տիգրան, հիշատակված է 36, 104
Տիկին, ամուսին Զուհուր կարեցու
Տիկին, հիշատակված է 36, 103
Տրդատ քահանա, որդի Սոսթենէս քահանայի, նորոգել է ու Փրկիչ կեկեցուն 47, 134
Տրդատ, հիշատակված է 43, 123

Փախրադին, Մելիք ու պատրոն Անիի 15, 55, 24, 76
Փառան, Մազավոր 2, 4
Փոսակ Շրիկ, տե՛ս Շրիկ Փոսակ

Փարիմադին, Անիի պատրոն 24, 75
Փարիմադին, տե՛ս Ուքան Քարիմադին
Փոթիք Նուրաշին, տե՛ս Նուրաշին Քոթիք
Փրիստափոր, պատանոկ է եղել հարկեր զեղչելու 30, 88
Փրիստափոր, տուն է նվիրել ու Փրկիչ կեկեցուն 43, 121

Փրիստափոր, սուրբ 33, 97
Փրիստա 35, 101

Յ Ա Ն Կ

ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ՀԻՇՈՍԱԿՎԱԾ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Եկեղեցազար, որ Փորզին և իր ամուսին Սթին շինել են
Եկեղեցի 68, 209
Անի, 22, 72, 23, 74, 25, 77, 28, 85, 37, 106
— Փազար 16, 56, 27, 82, 28, 84, 30, 88, 63, 188,
61, 181, 61, 187
— Մալաթիա 14, 53, 15, 55, 17, 57, 37, 106, 44,
126, 1, 1
— Բերդ, ամրոց 38, 107
— Աթոս 22, 71
Աշնակ 48, 135
Ապրեսոց ձոր, որ կային ջրաղացներ 58, 172
Առաքելոց Եկեղեցի, Անիում, 12, 48, 12, 49, 13, 51,
29, 86
Աստուածածին սուրբ Եկեղեցի Անիում, որի տեղում Տիգր-
րան Հոսեանցը նոր Եկեղեցի շինեց 63, 188
Աստուածածին սուրբ, Հոռոմի Եկեղեցի 66, 204
Աստուածածին սուրբ, Խամբուշեց Եկեղեցի 51, 144
Արուճ 47, 134, 63, 188
Արջուտին 3, 6
Աւեր Փնդուկ, գյուղ 58, 172

Բեխկեց արտ, Հանդամա Արուճ գյուղում 134, 134
Բեխկեց վանք, Անիի մոտ 63, 188
Բլչքնեակապ, վաշտ Անիի մոտ 63, 188
Բլուր Խաչկախ (Խաչիկի Բլուր?), Հանդամա Արուճ
Վ գյուղում 47, 134

Գանձակ 2, 2, 26, 81
Գատոխենց դեշ, որ կեսը գեղ է Տիգրան Հոսեանցը 63,
188
Գեղակերտի խանապարի զուռ, թաղ Անիում 29, 86
Գեղան (Գեղանցի) 7, 18
Գեղոց սուրբ, Եկեղեցի Արուճում 3, 6
Գլխոս, ձոր Անիի մոտ 63, 188
Գրիգոր սուրբ, վանք Անիի մոտ 8, 22, 63, 188
Գրիգոր սուրբ, Եկեղեցի Անիում 60, 182
Գրիգոր սուրբ, Եկեղեցի-վանք Արջուտինում 3, 6

Գրինա զուռ (Գրինի զուռ) Անիի մուտքերից մեկը 63,
188

Երևուր գյուղ 58, 172
Երևան 63, 188
Զուկակի աներ, վաշտ Անիում 63, 188

Թավրեժ 52, 147

Լասի (Լարեցի) 3, 5

Խաչով պահլղ, վաշտ Անիի մոտ 29, 86
Խաչարկան Հոգևր, որ գեղ է Տիգրան Հոսեանցը 63,
138
Խուզած Մահմուտ, գյուղ, վաշտ, Կարսի շրջանում 63,
188

Մառնոց, վաշտ, որ մի այգի է գեղել 39, 108

Կաթնոցի Հոգ, Հանդ Անիի մոտ, որը գեղ է Տիգրան Հո-
սեանցը 63, 188
Կաթնոցիկ, Անիի մայր տաճարը 34 100, 35, 101, 35,
102, 39, 108, 109, 112, 36, 104
Կաղարց գյուղ, որի կեսը Հուսամիրի Եկեղեցուն է Եվի-
րել Տիգրան Հոսեանցը 63, 188
Կամուտար արտ, որը Եվիրվել է Առաքելոց Եկեղեցուն
12, 49
Կաստանոց, Թաղամա Անիում 34, 100
Կարուց զուռ, Անիի մուտքերից մեկը 40, 113
Կարս (Կարբցի) 35, 102
Կոշ, գյուղ 63, 188
Կոստանդնուպոլիս 46, 129
Կովաբաժ, Հանդամա Արուճում 47, 134

Հոռոմբ—Նույներ, Բլուրանդիա 35, 101

Մաղուտ, ալիանդ Արուճում 63, 88
Մարմաշեն, վանք 17, 58

Միքեա (Միքեան), արտասեղ Անիի մոտ 47, 184
Մշակունենց—գյուղ, որի կեսը ս. Հուսամիրի Եկեղեցուն
է Եվիրել Տիգրան Հոսեանցը 63, 188
Մոզանիս, որտեղ կար խանապար և փեղուկ, և որտեղ
ս. Հուսամիրի Եկեղեցուն է Եվիրել Տիգրան Հո-
սեանցը 63, 188
Մրեն 63, 188

Տակոր սուրբ, Եկեղեցի Անիում 49, 137
Տահաննես սուրբ, Եկեղեցի Անիում 11, 44, 11, 45, 11,
46, 43, 122
Յուզպակեց զուռ, վաշտ Անիում 52, 147, 53, 151

Շիրակ, գավառ 16, 56
Շլիկ, Հանդամա Արուճում 47, 137
Ուշական 63, 188

Պապենց խանապար, Անիի մոտ 63, 188
Պղզղիկ, Հանդամա Անիի մոտ 47, 134

Սաղար, Հանդամա Անիի մոտ, որ աչիները կային 47,
134

Սարգիս սուրբ, Եկեղեցի Անիում 56, 166
Սարգիս սուրբ, Չարարիկ Եկեղեցու ավանդատներից
մեկը 59, 174
Ստեփաննես սուրբ, Եկեղեցի Անիում 17, 58, 29, 86,
33, 97

Վրաց աշխարհ 1, 1

Տեղեր (տեղերի), գյուղ 24, 76, 25, 77

Յամար ծով, գյուղ, որը ս. Հուսամիրի Եկեղեցուն է
Եվիրել Տիգրան Հոսեանցը 63, 188
Յրեզոց, որի երկու դանկը ս. Հուսամիրին է Եվիրել
Տիգրան Հոսեանցը 63, 188

Փրիկի սուրբ, Եկեղեցի Անիում 43, 121, 122, 44, 125,
126

Քարհատ, գյուղ, որի 7 դանկը ս. Հուսամիրին է Եվի-
րել Տիգրան Հոսեանցը 63, 88
Քրիստափոր սուրբ, մատուռ Անիում 39, 97

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական վիճակն արձանագրությունների գիտական նշանակությունը	V
Հայկական վիճագրություն	XV
Համառոտագրություններ	XXXI
Պայմանական նշաններ	XXXI

ԱՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՎԱԳԱՎԱՆ ՅԱՅԿ

1. Պարիսպներ և բուրգեր	1
2. Պալատական կենդեցի	8
3. Հովհաննեսի կենդեցի (ս. Հովհաննես)	9
4. Առաքելոց կենդեցի և զավիթ	12
5. Բարսեղի հուշարձան	31
6. Գրիգոր Պահլավունու կենդեցի (ս. Գրիգոր)	31
7. Աբովյանների կենդեցի	33
8. Մալբասար	34
9. Գաղիկի կենդեցի	41
10. Աբղարի Պահլավունու կենդեցի (ս. Փրկիչ)	42
11. Շուշան Պահլավունու կենդեցի (ս. Հակոբ)	48
12. Ավագի հուշարձան	49
13. Խամբուշենց կենդեցի (ս. Աստվածածին)	50
14. Մանուկի մզկիթ	55
15. Աբու-լ-ձա-Ամրանի մզկիթ	55
16. Ախթի Պահլավունու կենդեցի (ս. Սարգիս)	55
17. Գալիի հուշարձան	56
18. Սարկավագի կենդեցի (ս. Սարգիս)	56
19. Շախմատային կենդեցի	57
20. Զարբաբի կենդեցի (Աստվածածնի վանք)	57
21. Խաչատրի կենդեցի (ս. Գրիգոր)	60
22. Կրացական կենդեցի	61
23. Տիգրան Հոնենցի կենդեցի (Փր. Լուսավորիչ)	62
24. Սարգսի տուն	64
25. Վերանի հուշարձան	65
26. Քարնոսային կենդեցի	65
27. Հոռոմի կենդեցի	66
28. Մխիթարի հուշարձան	66
29. Աղբյուրի կենդեցի (ս. Աստվածածին)	67
30. Կիրակոսի տապանատուն	67
31. Վիճափոր կենդեցի	67
32. Զարբաբի հերթի հիշատակագրությունը	68
33. Տիգրան Հոնենցի տապանատուն	68
34. Հովհաննեսի հուշարձան	69
35. Կաղերի հուշարձան	69
36. Աղվարբեղ (ս. Հովհաննես)	70
37. Մաղկոցածորի ալբ	71
38. Արձանագրությունների բեկորներ, հավաքված քաղաքի զանազան վայրերից	71
Լուսանկարներ	77
Ցանկ վիճակն արձանագրությունների մեջ հիշատակված անձնանունների և տոհմանունների	131
Ցանկ վիճակն արձանագրությունների մեջ հիշատակված տեղանունների	136

ՀՈՎԱՆԻ ԱՐԳԱՐԻ ՕՐԲԵԼԻ
ИОСИФ АБГАРОВИЧ ОРБЕЛИ

ԳԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
Պ Բ Ա Կ Ի

Տպագրվում է ՀՍՍՌ ԳԱ Հեղափոխության
և սոցիալական ինտելեկտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Երևան Ա. Հ. Շ ա ղ գ ա մ յ ա ն

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

	Տպագրված է	Պետք է լինի
էջ 37 № 106 վերջին տող	ՆՍՏՈՒ ԻՆԿԱՐԱՆԻ	ՆՍՏՈՒՄԻՆԻ ԿԱՐԱՆԻ
էջ 50 № 142 մ-րդ տող	ԳՍԻԿԱՄ	ԳՍԻԿԱՄ
նույն տեղում 5-րդ տող	ԳՍԻԿԱՄ	ԳՍԻԿԱՄ
էջ 60 № 182 1-ին տող	ՎՍՄԻԿԱՄ	ՎՍՄԻԿԱՄ
էջ 61 № 183 1-ին տող	ՎՍՄԻԿԱՄ	ՎՍՄԻԿԱՄ
էջ 48 № 136 քաղաքագրության կարգով	մեջ վերջին երկու բառերը՝	նույնը՝ նույնպիսի տակն, չպետք է

ՀՈՎԱՅՓ ԱՐԳԱՐԻ ՕՐԲԵԼԻ
ИОСИФ АБГАРОВИЧ ОРБЕЛИ

ԳԻՎԱՆ ԸՈՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
Պ Ր Ա Կ I

Տպագրվում է ՀՍՍՌ ԳԱ Հնագիտության
և ազգագրության ինստիտուտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Շ ա ղ ա մ յ ա ն
նկարչական ձեւավորումը

Լ. Ա. Ս ա ղ ո յ ա ն ի
Գծագրերը Ն. Խ ա ն ղ ա ղ յ ա ն ի

Տեխ. խմբագիր Մ. Ա. Կ ա ի լ ա ն յ ա ն
Սրբագրիչ Ջ. Խ. Օ Ր մ ա ն յ ա ն

ՎՖ 04532, հրատ. 2404, ԽՀԽ № 804

Պատվեր 405, տիրած 800: Հանձնված
է արտադրութեան 30/VII 1964 թ., ստորագրված է տպագրութեան 8/1 1966 թ.,
տպագրական 7,38 մամուլ + 25 ներդիր,
հրատարակչական 12,44 մամուլ,
թուղթ 60×92¹/₂ Գինը 1 ուսր. 05 կոպ.

Հայկական ՍՍՌ գիտությունների
ակադեմիայի հրատարակչության տպարան,
Երևան, Բարեկամության, 24: